

Mikes International

Magyar szellemi fórum

Hungarian Periodical for Art, Literature and Science

Alapítási év / Founded: 2001.

Internet: www.federatio.org/mikes_int.html

Email: mikes_int@federatio.org

P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

X. évfolyam, 4. szám : Melléklet

Volume X., Issue 4. : Supplement

2010. október – december / October – December 2010

Z. Tóth Csaba : Ismerjük-e krónikáinkat?

ISSN 1570-0070

Kiadó

'Stichting MIKES INTERNATIONAL' alapítvány, Hága, Hollandia.

Számlaszám: Postbank rek.nr. 7528240

Cégbejegyzés: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Terjesztés

A lap a következő Internet-címről tölthető le: http://www.federatio.org/mikes_per.html

Aki az email-levelezési listánkon kíván szerepelni, a következő címen iratkozhat fel:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

A kiadó nem rendelkezik anyagi forrásokkal. Többek áldozatos munkájából és adományából tartja fenn magát. Adományokat szívesen fogadunk.

Cím

A szerkesztőség, illetve a kiadó elérhető a következő címeken:

Email: mikes_int@federatio.org

Levelezési cím: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Hollandia

Minden cikkért szerzője felel.

Publisher

Foundation 'Stichting MIKES INTERNATIONAL', established in The Hague, Holland.

Account: Postbank rek.nr. 7528240

Registered: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Distribution

The periodical can be downloaded from the following Internet-address: http://www.federatio.org/mikes_per.html

If you wish to subscribe to the email mailing list, you can do it by sending an email to the following address:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

The publisher has no financial sources. It is supported by many in the form of voluntary work and gifts. We kindly appreciate your gifts.

Address

The Editors and the Publisher can be contacted at the following addresses:

Email: mikes_int@federatio.org

Postal address: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

Individual authors are responsible for facts included and views expressed in their articles.

ISSN 1570-0070

© Mikes International, 2001-2010, All Rights Reserved

TARTALOM**CONTENTS**

Kedves Olvasó!	4
Dear Reader,.....	4
Szerkesztőség / Editors	5
<i>Bevezetés</i>	7
<i>I. Anonymus krónikája</i>	9
I. 1. A magyar népnév	9
I. 2. Zuárd és a szovárdok vagy szabirok.....	13
I. 3. Kadocsa és a kadocsák	16
I. 4. A „hungarus” név	20
I. 5. A „kumánok”, azaz kabarok és a ruszok	21
I. 6. Anonymus népneveinek summája.....	24
<i>II. A Kézai-krónika</i>	25
II. 1. Nimród, Evilát, Thanauus – az ókori hagyomány és a Biblia	25
II. 2. A hun-történet és az ogurok.....	26
II. 3. Kézai népneveinek summája	30
<i>III. Újabb felfedezések a magyarság eredetéről</i>	31
<i>IV. Összegzés</i>	35

Kedves Olvasó!

A Mikes International folyóiratunk 2010. október-decembei száma mellékleteként megjelentetjük Z. Tóth Csaba Kelet-kutató *'Ismerjük-e krónikáinkat?'* című tanulmányát.

A Szerkesztőség

Hága, 2010. december 5.

Dear Reader,

As a supplement to the October-December 2010 issue of the periodical Mikes International we publish this essay of Csaba Z. Tóth entitled *'Do We Know Our Chronicles?'*

The Editors

The Hague, December 5, 2010

Szerkesztőség / Editors

FARKAS, Flórián	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland
KIBÉDI VARGA, Áron	Freiburg i.B., Németország	/	Freiburg i.B., Germany
MURAKEÖZY, Éva Patrícia	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland
TÓTH, Miklós	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland

Titkár / Secretary

CSANÁDY, Ágnes	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland
-----------------------	-----------------	---	--------------------

~ ~ ~ ~ ~

Z. Tóth Csaba

ISMERJÜK-E KRÓNIKÁINKAT?

rokonnépek és őshazák a magyarság családfáján*

Bevezetés

„Amikor a Himalája tövéből leereszkedtünk drága hazánknak három hegy és négy folyó által megáldott térségeire...”¹ – e szavakkal elmélkedett Széchenyi István az „emberi fészek filozófiája” kapcsán a magyarság keleti őshazájáról a 19. század közepén, és a hasonló elképzelések voltak jellemzők akkoriban a magyar őstörténet nem egy kutatójára. Kőrösi Csoma Sándor, híres keletkutatónk is egy ilyen meggyőződés nyomán került a távoli Indiába: „Elhatároztam, hogy elhagyom hazámat, s Keletre jövök, s ahogy csak lehet, biztosítván mindennapi kenyeremet, egész életemet oly tudományoknak szentelem, melyek a jövőben hasznára lehetnek az európai tudós világnak általában, és különös világot vethetnek bizonyos, még homályban lévő adatokra nemzetem történetében”.... „Tökéletesen meg vagyok győződve, hogy a mi eleink ezen vidékekről szállottak le mint kultusz-nemzetek a Krisztus előtt több századokkal.” Kőrösi Csomát a ma már jórészt idejétmúlt, kizárólagosságra törekvő finnugor nyelv- és származáselmélet hatása is ösztönözte: „Így ér véget majd küldetésem, ha egyszer be tudom majd bizonyítani, hogy ellentétben a finn-magyar elmélet mellett kardoskodók megnyilatkozásaival, a magyar nép igenis Attila népe.” (Napló, levelek).

Annak ellenére, hogy sokszor torzóban maradtak az életművek s a nagy elszánások, igen tiszteletreméltó mindazok teljesítménye, akik igazságérzetüket is követve, a magyarság valódi eredetét és őstörténetét akarták kikutatni. Hogy nem volt teljesen álmodozás a törekvésük – mint sokszor megvádolták őket az akadémikus tudományosság berkeiből –, azt éppen a genetikai, antropológiai kutatások igazolják, melyek teljesen kizárnak bármiféle néprokonságot a régebben is csekély számú, teljesen eltérő kultúrájú ősuráli törzsekkel, s ha nincs néprokonság, nincs közös „nyelvcsaládi” terület, s nem lehet általánosságban beszélni a magyarságról itthon vagy külföldön mint „finnugor népről”, Magyarországról pedig egyenesen mint „finnugor államról”, miként előszeretettel teszik még ma is a tudományos, közéleti véleményformálás területein, az ötévente megrendezett finnugor kongresszusokon, avagy éppen tagadják, hogy korábban így tettek volna. A modern kutatás révén ma már egyre inkább túlléphetünk a nyelvészek, történészek között a 19-20. században lezajlott ún. „ugor-török háború” és utóvédharcainak elavult, nem eléggé kimunkált kategóriáin, és az eddigi helyes következtetések felelevenítése mellett további konkrétumokat, feltevéseket is megfogalmazhatunk a magyarság eredettörténetével kapcsolatban.

Aki lelkiismeretesen áttanulmányozza középkori krónikáinkat² és hivatkozásait, az láthatja, hogy a délkelet-ázsiai őshazával kapcsolatos vélekedéseket a Kézai-krónika és annak külföldi forrásai táplálták, melyek beszámolnak arról, hogy volt egy „édenkerti” terület, a Bibliában „Evilát”-nak nevezett ország, ahová az elő-ázsiai „Nimród” költözött a babiloni torony összeomlása után, s amely területet már igen régóta Indiával, az Indus-völgygel azonosították. E tájon és Közép-Ázsiában a 20. században valóban feltártak számos elő-ázsiai típusú régészeti emléket, s itt alkottak birodalmat AD 456-558 között az ún. fehér, vagy heftalita hunok, bár utóbbiak kapcsolata az európai hunokkal nem tisztázott. Kézai Simon 1285 körül írta krónikáját Kun László király részére, aki szerette a nagyhatalmú hunokról szóló történeteket, s krónikája elején – Anonymushoz hasonlóan – ő maga leírja, hogy külföldi szerzők iratait szerkesztette egy kötetbe, olvasmányos formában, hozzátéve természetesen, amit saját forrásból ismert.

Igen nehéz feladatra vállalkozik ma is az, aki a steppei, általánosító szóval eleinte „szkíta” – s a régi írók ebbe beleértették később a szarmatákat és más népeket is –, majd hasonló általánosítással „hun” népek történeti, rokonsági vagy szövetségi viszonyait, neveit ki akarja bogozni a más nyelvű, görög, latin, szír, örmény, arab és egyéb történeti forrásokból, ráadásul a steppe szabad élete szinte folyamatos mozgásban volt, nem maradt fenn a szkíták, hunok sajátkezüleg írt őskronikája, és arra is van adatunk, hogy még

---

azonos eredetű néptörzsek is harcoltak egymás ellen, az ellentétes birodalmak – pl. bizánciak és perzsák – mindkét oldalán, akik a nomádok megosztására törekedtek. A legmeglepőbb, hogy középkori krónikáink sem tartalmaznak világos, egyértelmű közléseket a szkítáktól vagy a hunoktól való származásunkra, nálunk nincs akár csak körülbelül is összefüggő, hiteles családfa – ellentétben pl. a bolgárokkal –, amely Attila király *valóságos* utódain át vezetne királyainkig. Ezt komolyan kell vennünk és nem szabad csupán a középkori keresztény krónikások hun eredetünkkel kapcsolatos „félreinformálásának” tekinteni, hiszen magának a királynak és a papi, nemesi vezető rétegnek készültek a műveik, noha nyilvánvalóan krónikásaink sem voltak „szentek” vagy tévedhetetlenek. Ha az általánosságokból, a sokszor sajnó propagandisztikus érzelmek talajáról vagy az elvakult tagadásból a történeti igazság, a biztosabb tudás felé akarunk közeledni – ami, hangsúlyozom, megerősítheti a népünk valódi őstörténelme iránti érdeklődésünket –, akkor krónikáink hasonlóképpen biztosabb közléseivel kell foglalkoznunk, azokkal a konkrét népekkel és őshazákkal, melyek nevei nem csupán a külföldi forrásokból, hanem a magyar népemlékezetből származhattak, majd ezeket összevethetjük más történeti forrásokkal is. Az alábbi tanulmányban és mellékleteiben tömören összefoglaltam és szemléltettem a két legrégebbi, „kanonizált” krónikánkban és a történeti forrásokban szereplő eredetmondákat, azok időbeli egymásutánját. Az említett népek és események időrendje nagyon fontos ahhoz, hogy ne keverjük össze őket, ne vetítsünk vissza későbbi adatokat a múltba, hanem a maguk helyén értelmezzük azokat. Tanulságos volt számomra is elkészíteni ezt a tárgyilagosabb összefoglalót, mert úgy vélem, ezzel szilárdabb tényekhez jutottam, melyek világosabbá tehetik oly bonyolult, sokszálú őstörténetünket,³ és további kutatásokra ösztönözhetnek.

I. Anonymus krónikája

I. 1. A magyar népnév

Vegyük tehát kézbe krónikáinkat. Mit látunk Anonymusnál, P. mesternél, III. Béla király jegyzőjénél? Elsőként is, már nála megjelenik a „tudományhoz”, az akkori „egyetemes” ismeretekhez való ragaszkodás kifejeződése, bár némiképp ingadozik a hagyomány közlései és az „egyedül hitelesnek” vélt külföldi források között. Mégis sok, fontos történetet, adatot reánk hagyott a Névtelen Jegyző, ami talán máskülönben veszendőbe ment volna a későbbi századok során. Lássuk tehát (Pais Dezső fordítása nyomán):

„Ha az oly igen nemes magyar nemzet az ő származásának kezdetét és az ő egyes hősi cselekedeteit a parasztok hamis meséiből vagy a regösök csacsogó énekéből mintegy álomban hallaná, nagyon is nem szép és elég illetlen dolog volna. Ezért most már inkább az iratok biztos előadásából meg a történeti művek világos értelmezéséből nemeshez méltó módon fogja fel a dolgok igazságát.”

„Háborúikat és egyes hőstetteiket, ha e lap írott betűinek nem akarjátok elhinni, higgyétek el a regösök csacsogó énekeinek meg a parasztok hamis meséinek, akik a magyarok vitézi tetteit és háborúit mindmáig nem hagyják feledésbe menni. Azonban némelyek azt mondják, hogy egészen Konstantinápolyig mentek ők, sőt Konstantinápoly aranykapuját is bevágta Botond a bárdjával. Mégis én, mivel ezt a történetíróknak egyetlen könyvében sem találtam, hanem csupán a parasztok hamis meséiből hallottam, azért jelen művembe nem akartam beleírni.”

„A szkíta föld éppen azért, mert annyira messze esik a forró égövtől, különösen kedvez a nemzedékek gyarapodásának. Azonban - ámbár szerfölött nagy kiterjedésű - mégis a rajta született népség sokaságát sem táplálni, sem befogadni nem tudta. Ezért a hét fejedelmi személy, akit hétmagyarnak [Hetumoger] mondtak, a helyszükét nem tűrte tovább, hanem gondolkozott, hogy azt mindenképpen elhárítja.”

„Szkítiának első királya Mágóg volt, a Jáfet fia, és az a nemzet Mágóg királytól nyerte a magyar nevet. Ennek a királynak az ivadékaiból sarjadt az igen nevezetes és roppant hatalmú Attila király. Ő az Úr megtestesülésének 451. esztendejében a szkíta földről kiszállva hatalmas sereggel Pannónia földjére jött, és a rómaiakat elkergetve az országot birtokába vette. Majd királyi székhelyet állított magának a Duna mellett a hévizek fölött: minden régi épületet, amit ott talált, megújított, és az egészet igen erős fallal vétette körül. Ezt magyar nyelven most Budavárnak mondják, a németek pedig Ecilburgnak hívják.”

„Az Úr megtestesülésének 884. esztendejében, amint az év szerint jegyzett krónikákban írva vagyon, a hét fejedelmi személy, akit hétmagyarnak hívnak, kijött Szkítia földjéről nyugat felé. Közöttük kijött Álmos vezér, a Mágóg király nemzetségéből való Ügyek fia, jó emlékezetű férfiú, uruk és tanácsadójuk; kijött pedig a feleségével meg a fiával, Árpáddal, valamint a nagybátyjának, Hüleknek két fiával: Szovárdal és Kadocsával, továbbá az ugyanarról a vidékről való szövetséges népeknek megszámlálhatatlanul nagy sokaságával. Sok-sok nap pedig puszta tájakon vonultak; az Etel folyót pogány módon tömlőn ülve úsztatták át...”

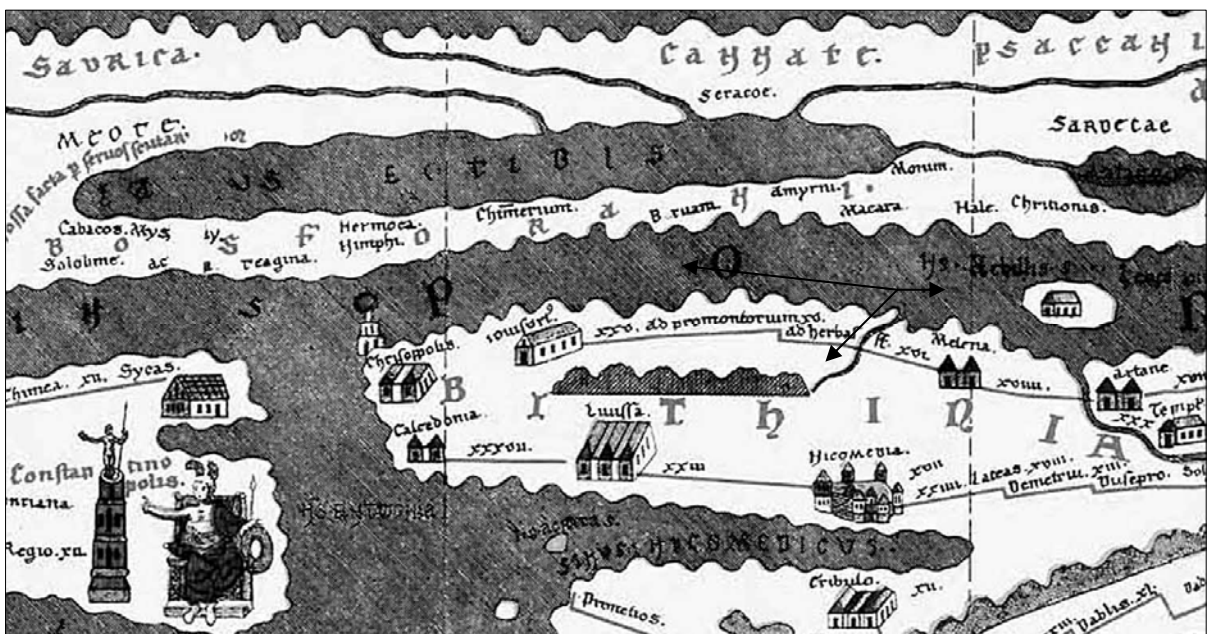
„...ezt a szkíta földről kijött népet mi okból hívják az idegenek beszédében hungárusoknak, a maga nyelvén meg magyerinak [Mogerii].”

Akárhogyan keressük – és igazán megtettük, a szkíta vagy hun név iránti szívet dobogtató lelkesedéssel –, mégsem találjuk az egyébként többször említett szkítáktól vagy hunoktól való *tényleges* leszármazás krónikai bizonyítékát, egy nagyon általános és felületes megjegyzésen kívül: Attila király a szkítiai „Magóg királytól” származott, miként Ügyek is, Álmos apja. Anonymus a *Magóg* névből származtatja a magyar, mint ő nevezi: *Hetumoger* (= hét ómagyar törzs/vezér; a számozott törzsnevek az ogurokra voltak jellemzőek, ld. a *hungarus* névnél és a Kézai-fejezetnél), ill. *Mogerii* (= mogyerik, magyarok) népnévet. A *Magóg* név azonban a Bibliában országnévként szerepel (Ezékiel 38), s egy *Mágor* név is előfordul (Jeremiás 20, 3), melyek nyilván fiktív azonosítási lehetőségek. P. magiszter tehát már a szkítákkal is összefüggésbe hozott Góg és *Magóg* történethez – lényegében a történelem előtti időkben lezajlott Irán-Turán, „Észak-Dél” ösküzdelemhez, ami a perzsa hagyomány, a *Sahname* szerint Iredzs és Tur testvérpár közötti háború volt⁴ – kapcsolja a Szkítia területéről érkezett magyarok előtörténetét.

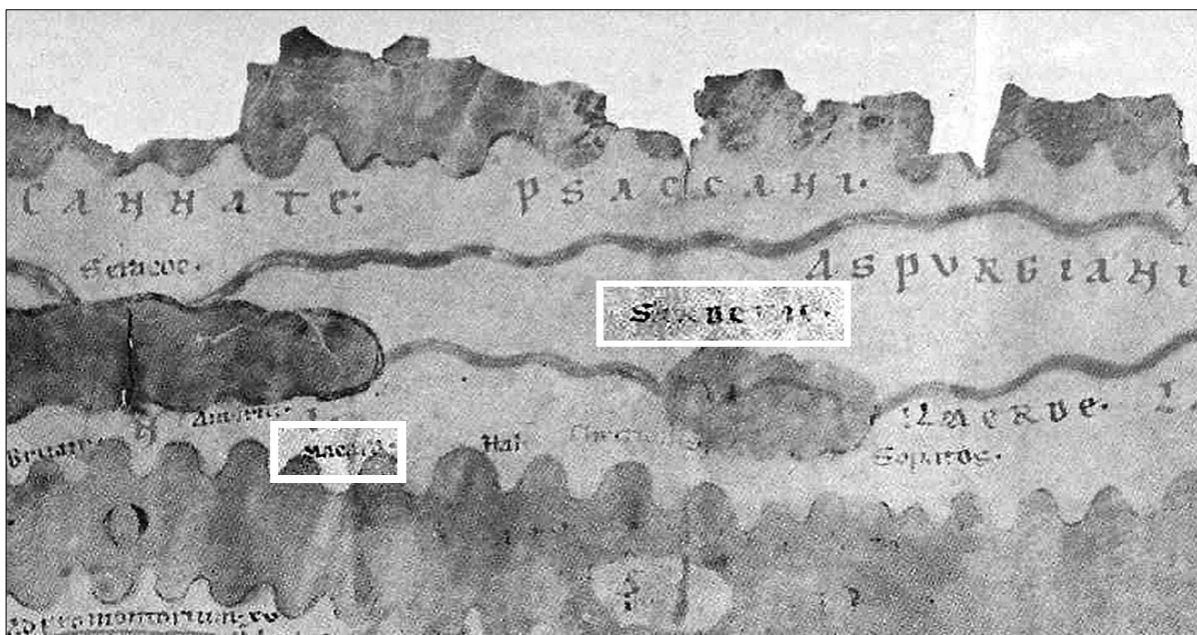
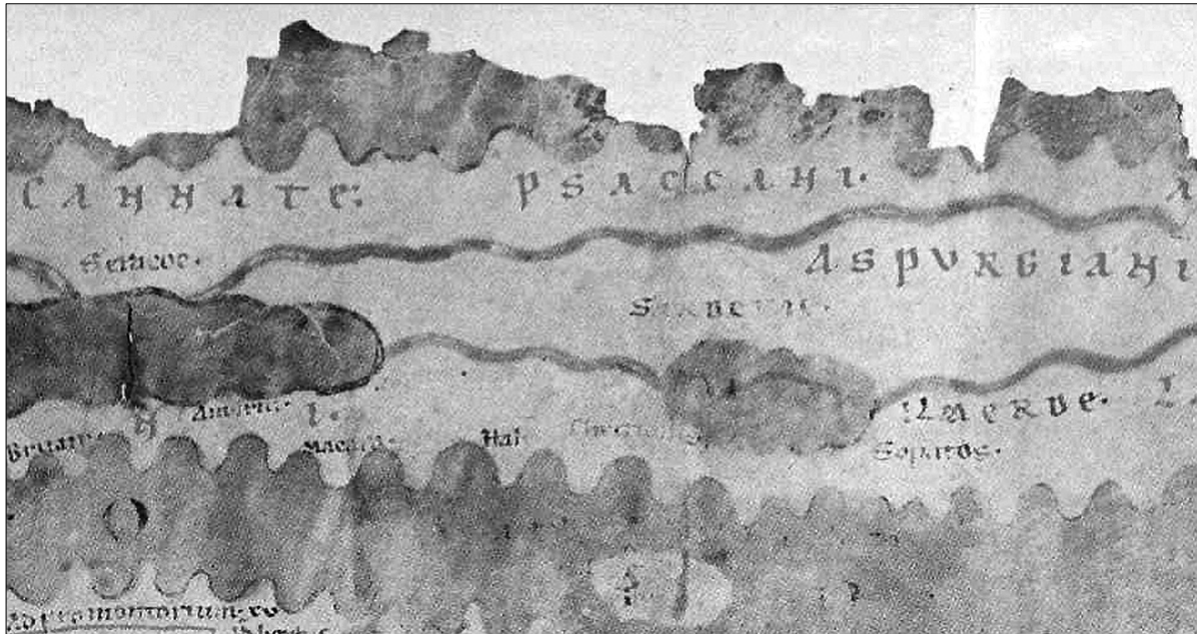
Mivel Anonymusnál nem találunk kellő adatot a magyarság korai történetére, nézzük a Meótiisz (Azovitenger) térségére vonatkozó külföldi történeti forrásokat. A magyar népnév eredetével kapcsolatban most e névnek három, eddig még nem eléggé behatóan vizsgált korai előfordulási lehetőségére szeretnék rávilágítani. Elsősorban Ptolemaiosnak a Kr.u. 2. században keletkezett Földrajzára, melyben Sarmatia Asiatica leírásánál, a Don-Urál-Káspi-Kaukázus és Nyugat-Kazahsztán által határolt terület népeinek felsorolásában megemlíti egy „*materi*” népnévet a Volgától keletre (*Μαθηροι*, V. 9,17). A *materi* népnévvel mások nyomán már 1973-ban foglalkozott a neves finn klasszika-filológus, Tuomo Pekkanen⁵, de idehaza – érthetetlen módon – nem talált megérdemelt fogadtatásra. Harmatta János egészen későn, 1997-ben, majd 2002-ben regált csak Pekkanen felvetéseire,⁶ s szerinte a *materi* népnév „valamely” kaukázusi népcsoporthoz köthető, bár ezt nem indokolta meg kellően, és nincs is erre esélyes népcsoport a Kaukázusban (a guda-maqar egy ibér törzs), legfeljebb helynevek, melyekkel kapcsolatban azonban nem merültek még fel magyar történeti vonatkozások, kivéve az ismertebb kumai Magyar várost, és az egykori Kücsü-Madzsar és Ulu-Madzsar erődök nevét, melyek valószínűleg a korai magyarsághoz kapcsolhatók. Harmatta professzor egy másik ptolemaiosi népnévet, az Urálon túl említett *Masszaioi*-t javasolta párhuzamba állítani a magyarral, meglehetősen azért, mert ez közelebb van a „finnugor őshazához”. Harmatta nem vette észre, vagy nem akarta észrevenni az egyéb bizonyító erejű adatokat és kutatási eredményeket, így azt, hogy a *materi* népnév mellett, a Don környékén felbukkan egy Souardeni (szuardeni, szovardeni, *Σοβαρδηνοι*, Ptol. V. 9,16) nép, mely nem más, mint rokonnépünk, a szovárdok vagy szabirok neve, görög toldalékkal és többesszámmal.⁷ Mind a *mater*, mind a *szovard* népnév egy másik konkrét, és a forrásokban többször szereplő szirakeni (szirák) népnévvel egy csoportban szerepel Ptolemaiosnál, amely igazolja, hogy a Ptolemaios előtt mintegy száz évvel élt Plinius a Természethistóriában szintén a szovárdokat örökítette meg a Meótiisz-környéki népek leírásánál: „*Totum eum tractum tenent Sardi Scythae et Siraci*”, vagyis: ezt az egész környéket a „szárdi szkíták” és a szirákok lakják (Nat. hist., IV. 83). Ez a pliniusi „*Sardi*” népnév más összefüggésben sem korábban, sem később nem szerepel ebben a formában, és nincs más reális azonosítási lehetőség, mint rokonnépünk, a szovárdok, akik Ptolemaios idején is itt laktak, s akik egyúttal lehetővé teszik a *mater*-magyar névazonosítást is (v.ö. *sard* ~ *suard* ~ *sovard* ~ *zuard*; ld. alább a *Zuard* névről és a III. fejezet). Érdekes, hogy Plinius e korai szovárdokat egyenesen szkítáknak nevezi, viszont nem említi a *mater* népnévet ezen a területen. Valószínű, hogy a korai magyarokat bele kell érteni a szovárdok említésébe, amint később utal rá Konstantin császár.⁸

Szót kell ejtenünk a *Tabula Peutingeriana* nevű 3-4. századi római térképről,⁹ melyen a Meótiisz környékén felbukkan egy *Macara* városnév, illetve a 7. századi Ravennai Anonymus Kozmográfijáról, melyben a Kimmer Bosporustól keletre ugyancsak szerepel két városnév is, *Machara* és *Machare*, egymás közelében (IV. 3., V. 10). Mivel a felsorolás Hermonassától Trapezuntig terjed, nem kizárt, hogy

Ravennai adatai a kumai Magyar városra vonatkozó valódi onomasztikai bizonyítékok közé tartoznak, bár Bendefy ezt a lehetőséget elvetette, nem elemezte eléggé (A magyarság kaukázusi őshazája). Ez a Macara, Machara név esetleg visszavezethető egy 'Azara városnévre, amely Strabonál örmény területen bukkan fel (Arax-folyó mentén, XI. könyv, xiv,3), Ptolemaiosnál viszont érdekes módon már a Kaukázustól északra, Sarmatia Asiaticában szerepel (V. 9, 3.: 'Aζapa, és V. 9, 26.: 'Aζapaβα is). A későbbi sorozatos Macara, Machara, Machare, városnevek fényében úgy tűnik, hogy Strabo tévedhetett valamelyest. A ravennai Kozmográfia keletkezése idején (7. század első fele) ugyanis a magyarság már biztosan ezen a meótszi területen lakott, így lehetséges, hogy miattuk lett az 'Azara városnévből Macara, Machara, Machare (mindhárom névalak z-, dz-, c-, cs-hangja utalhat egy magyar gy-hangra). De a másik lehetőséget sem vethetjük el: Ptolemaios és Strabo egy hibás 'Azara alakban írta le a Kr. e. 1. - Kr. u. 2. században már létező Mazara, azaz a Kuma-folyó menti Magyar város nevét, mely eszerint a nagy Selyemút kereskedelmi forgalmának egyik nyugati végpontja lehetett. Gyakran előfordul ugyanis a névnevek görög vagy szír nyelvű átírásánál, hogy a szókezdő betűt elhagyják (pl. *amardoï-mardoï* Strabonál, *Sabir-Abir* Menandrosnál) vagy épp hozzátesznek egy betűt (pl. Álmos fejedelem neve Konstantinnál „*Salmoutzes*”, DAI 38, ld. még alább). A fenti Azara-adatot Bíborbanszületett Konstantin császár pontosítani látszik, mikor a szertartásokról szóló művében említi az ibériai/grúziai Atzara (*Ατζαρα*) fejedelmét (De cerimoniis, II. 48., p. 688). Ez egy eléggé megbízható közlésnek tűnik, bár nem zárja ki egy Macara/Magyar város korai, ha nem is Strabo korabeli, de 2-4. századi létezését a Meótsz-Kaukázus térségben.¹⁰

1. ábra: A Tabulán felbukkan egy *Macara* városnév, és a szarmata kori *Sardec(n)ae*/szovárd, valamint a *Seracoe*/szirák névnevek, és a Meótsz (Palus Meotidis) környékén; e neveket korábbi forrásokból is merítették a térkép készítői (rekonstrukció)

2/a-b. ábra: Az eredeti Tabula fotomásolata a Meóitisztól keletre fekvő *Seracoe*, *Sardanae* népevekkkel és a *Macara* városnévvel (kiemelve lent; E. Weber, 1976; az N-betű H-hoz hasonlít a térképen)

Megvizsgálandó még a fenti *mater* és *Macara*, *Machara* nevekkel összefüggésben, hogy lehet-e a magyar népnév eddig még ugyancsak nem azonosított 6. századi alakja a szír „*amzarte*” népnév, mely Zakariás rétor, mitülénei püspök Egyháztörténetében jön elő: az észak-kaukázusi sátorlakó népektől „beljebb”, északabbra említi az „*amzarte*” népet.¹¹ A szöveg fordítója és jegyzetírója, a kiváló klasszika-filológus, Kmoskó Mihály ezt a nevet bizonytalan eredetűnek tartotta, nem tudta azonosítani, és a kutatók talán emiatt sem szokták hozzávenni az előtte említett nomád népekhez. Azonban nagyon is lehetséges, hogy itt a magyar népnév egyik torzulásával van dolgunk, erre mutat a név *m-z-r* töve, s maga az időpont és a megjelölt terület, amelyen előfordul, a Kaukázustól északra, teljes összhangban más forrásokkal. Azonkívül a szírek gyakran tettek magánhangzót a mássalhangzóval kezdődő idegen nevek elé, pl. *esqlabe*,

esqlawianu = szláv, *Agog* = Góg, *agpidis* = gepida nevek esetében, s a szóvégi -t vagy -d hozzáadása is előfordul más nyelveken (nálunk kicsinyítőképző volt, ld. Árpád = árpácska), amit a szír krónikás átvehetett. Ez a hangveszejtéses vagy -hozzáadásos görög, szír vagy egyéb nyelvi jelenség persze tág teret nyithat a találgatásoknak (pl. Aradi Éva utalt nemrég egy indiai 'abir' népnévre), de igyekeznünk kell a bizonytalanságok esetében is az eddig már megismert valószínűségek, megbízható adatok határain belül megmaradni, és a történeti-nyelvi források esetenkénti bizonytalanságait, valószínűségeit a régészeti, embertani ismereteknek is pontosítania kell.

I. 2. Zuárd és a szovárdok vagy szabirok

Anonymus már a honfoglalás kezdeteinél megemlíti Zuard vezér nevét, aki Álmos fejedelem nagybátyja, Hülek (*Hulec*)¹² fiaként szerepel. Régi szokás volt, hogy népnév lehetett személynév, s egy-egy nép vezetője viselhette törzse, nemzetsége nevét, de egy történeti személyt elnevezhetett népéről a krónikás utókor is, ha az egykor élt személy neve nem volt ismert, illetve, ha ezzel a névadással ki akartak fejezni valamit, pl. népek kapcsolatát, erre számos példa van (ld. Hunor, Magor = hun és magyar, Kutrigur, Utrigur = kilenc-ogur, harminc-ogur törzsszövetség):

„...velük vonultak ki az említett területről Álmos nagybátyjának, Hüleknek Zovárd [Zuard] és Kadocsa [Cadusa] nevű fiai, s szövetséges népek megszámlálhatatlan sokasága. Sok-sok nap pedig pusztá tájakra vonultak; az Etel [Volga vagy Don] folyót pogány módon tömlőn ülve úsztatták át.”

„Ők pedig továbblovagoltak a Bazil kapun túlra és bevették Fülöp király városát, majd Neopatrasz [’Cleopatrasz’] városáig az egész területet meghódították, és hatalmuk alá vetették a Durazzo városától a Rácföldig terjedő vidéket. Zovárd innen szerzett magának feleséget, és a ma Sobamogera-nak nevezett nép [populus] Zovárd halála után Görögországban [Graecia] maradt. Görögül azért nevezték őket sobá-nak, azaz bolond népnek, mert uruk halála után nem akartak visszatérni hazájukba.”

Régóta ismeretes, hogy a Zuard név a szovárd, szabir népre vonatkozik, mely több korabeli és régebbi, görög, szír, örmény és arab forrásban szerepel, a Kaukázus környéki események, a „sátorlakó”, nomád népek leírásaiban. Anonymus a Soba, Sobamogera népvét, néptörténetet említi legrészletesebben, melyet a fordítók, jegyzetírók a Kézai-krónika „Csaba” (*Chaba*) nevével szoktak magyarázni, és csak érintőlegesen jegyzik meg, hogy ez a név – legalábbis részben – a szovárd, szabir népnévvel állhat összefüggésben. Mivel e „Csabamagyarok” vezére Anonymusnál Zuard, így a szovárdokkal való azonosításhoz szinte kétség sem férhet. Anonymusnál a „Csabamagyarok” a görögországi Neopatrasz város környékét foglalták el, azonban már régóta tudjuk (Konstantin, DAI 38), hogy a szabirok nagy része a besenyőktől elszenvedett vereség hatására elszakadva a magyarság többi részétől, a Dél-Kaukázusba költözött, ahol évszázadok alatt beolvadtak a helyi népességbe (sajnos az 1990 előtti évtizedekben szinte semmi próbálkozás nem történt felkutatásukra, emlékeik feltárására).

A Soba/Csaba személynév nagy valószínűséggel ispán alakban is fennmaradt a régi magyar nyelvben, és zsupán alakban a környező népeknél, akikhez a hun-avaroktól is kerülhetett (szerb, horvát, ukrán, lengyel; náluk a köntös alatt övvel összefogott ruhadarab neve is egyben), s kapcsolatban lehet a székely, ótörök csobán/pásztor névvel is. E név eredettörténetét kirajzolja a dél-kaukázusi, albániai *Grigor su’pan*, Gelarkunik fejedelmének neve a 9. században és a kínai *Shu-ni-shi ch’ u-pan* név,¹³ utalva arra, hogy egyértelműen hun cím lehetett. A *Csopon*, *Tzopon* törzsnév a besenyőknél is felbukkan (DAI, 37), és *Csaban* (vagy Csoron) az emendációja, olvasata. Mint láttuk, Anonymus Zuard vezérének neve betű

szerint megegyezik Ptolemaios suardeni, szuard vagy szovárd nevével¹⁴ és ugyanez a helyzet az anonymusi mogeri és a ptolemaiosi materi népnévvel is.

A „Csabamagyarok” történetében azonban felbukkan egy másik néptörténet reális emlékmáradványa is, melyre már szintén utalt a korábbi kutatás: az avarok lakta Kárpát-medencébe a 7. században beköltöző ogur törzseké (kutrigur, onogur, sárogur, barszil, tarnák), akik röviddel ezután Kuber fejedelmük vezetésével felláztak az avarok ellen és egy részük Görögországba költözött.¹⁵ A Miracula Sancti Demetrii (Szent Demeter csodái) így írja le ezt az eseményt:

„Ezek után már külön népként kezelte őket [a Dunánál letelepített bizánciakat] az avarok kagánja, s a nép szokásának megfelelően vezetőt rendelt följük, név szerint Kubert. Ő néhány közeli bizalmas hívétől megtudta, hogyan vágyakozik vissza ama nép atyái városaiba. Mérlegelte ezt s magához vonta a rómaiak egész felkelő népét más nemzetiségűekkel, azaz prozeliákkal együtt [itt Kuber népéről, a kutrigurokról van szó, s a közülük kereszténnyé lettekről]... A kagán ellenében, mint mondtuk, felkelőkké, lázadókká váltak. Amint a kagán ezt megtudta, nyomukba eredve üldözte őket, öt vagy hat ütközetben összecsapott velük, de mindegyikben vereséget szenvedett, mire még megmaradt hadinépével megfutamodott s észak felé (országa) belsőbb területeire vonult el. Ezután a győzelmet követően Kuber egész fent leírt hadinépével átkelt az említett Duna folyón, a mi részeinkre érkezett és a Keramésios mezőt foglalta el...” (Miracula S. Demetrii II. 5, Csillik Éva fordítása)¹⁶

Ebből a történetből kiderül, hogy voltaképpen Kuber – az onogur-bolgár fejedelem, Kuvrat egyik fia – lehetett az avarok ispánja, azaz ő volt a valódi „Csaba”. Az ogurok történetére részletesebben a Kézai-krónika népneveinek tárgyalásánál fogunk kitérni, mert a hun-történetben játszanak nagyobb szerepet. A kutrigur- vagy onogur-bolgárok és Kuber „ispán” emlékét az avar és a székely maradványok tarthatták fenn, de tükröződik benne az Attila-fiak harcainak emléke is, az apjuk halála után széthúzó szövetséges népekkel (Jordanes).¹⁷ A székelyekről mindkét latin krónikánk azt írja, hogy a 9. századi magyar honfoglalást megelőzően már a Kárpát-medencében éltek (Anonymus: a Kórogy-vizénél mentek a honfoglaló magyarok elé, Kézai: Attila halála után a „Chigle” mezején telepedtek le, illetve „Chaba” Görögországba, majd Szkítiába ment).

A szovárd népnév valószínűleg ugyancsak személynévként jelenik meg a 10. századi Liutprandnál, aki beszámol Pávia, itáliai város 924. márc. 12.-i ostromáról, melyben egy „Salardus”-t nevez meg a magyarok vezéréként:

*„...Rodulfus távolléte idején a magyarok dúhe, Salardus vezérlete alatt, egész Itáliában érezhetővé vált, olyannyira, hogy Pavia [Pávia] városának falait sánccal vették körül, és körös-körül lecövekelte sátraikból állották útját azoknak, akik onnét kijönni akartak.”*¹⁸

Szalárd vezér neve tehát összemosódik Zuard vezérével, és – ha nem két külön névről van szó – arra utal, hogy a szovárdok egy része nem költözött a Dél-Kaukázusba, hanem a magyarsággal maradhatott. Későbbi krónikáinkban (Thuróczy, Képes Krónikák) is a Zuard névalak szerepel. Kézainál már Attila király korában szerepel Zuard főparancsnok, de nem kizárt, hogy Kézai visszavetítette a nevet a hun korba.

Prokopius a De bello persico-ban és Agathias a Történetek-ben gyakran beszél a szabir-hunokról vagy hun-szabirokról, akik zsoldosokként felváltva harcoltak hol a perzsák, hol a bizánciak oldalán, s adatunk

van arról, hogy Boarik nevű kaukázusi szabir királynő, akinek hatalmas serege volt, megütközött a hunokkal, és legyőzte őket.¹⁹ Prokopius a kaukázusi hunokat szabiroknak is nevezi (ld. *Σαβειροι*, i. m. II. 29,15), ezt azonban pontosítja egy 7. századi örmény Geográfia, amely a „sawirokat” a Derbent környéki hunoktól külön, északabbra, az Alsó-Volga jobb partjánál helyezi el.²⁰ Theophylaktos Simokattes megemlíti egy „*zabender*” nevű népet, amely az avarok (var és chunni = várkonyok) közül való (Historiarum, VII. 8; és a kaukázusi „kabirokról” ld. Függelék II. Népvnevek, Szovárd). Ez a név is lehet a szovárd népnév torzulása (zabender-zaberden-szaberdeni, hasonló ótörök többesszámmal képezve, mint az onogur-onogundur), amennyiben nem a kutrigurok Zabergan nevű perzsa vagy szabir fejedelmének népnévvé „avatásáról” van szó (Menandros Fr. 3; v.ö. Zabergan nevű perzsa követ megjelenik Mar Grigor történetében is, Kmoskó, Szír írók, p. 243).

DE CERIMON. AULAE BYZANT. II. 48. 687

*εἰς τὸν ἄρχοντα τοῦ Βαιζῶρ, Ἀρμενία· εἰς τὸν ἄρχοντα τοῦ Χατζιένης, Ἀρμενία· εἰς τοὺς γ' ἄρχοντας τῶν Σερβοτιῶν τῶν λεγομένων Μαῦρα παιδία· ἐπιγραφὴ εἰς πάντας τοὺς
 15προειρημένους· „κέλευσις ἐκ τῶν φιλοχρίστων δεσποτῶν πρὸς τὸν ὁ δεῖνα ἄρχοντα τοῦδε.” εἰς τὸν κουροπαλάτην Ἰβηρίας. βούλλα χρυσῆ δισολδία. „κέλευσις ἐκ τῶν φιλοχρίστων δεσποτῶν πρὸς ὁ δεῖνα τὸν ἐνδοξότατον κουροπαλάτην.” ἔχει δὲ περὶ αὐτὸν ὁ κουροπαλάτης ἐτέρας ἐξουσίας δ'. εἰς τὸν ἄρχοντα τοῦ
 20Βεριασάχ, Ἰβηρία· εἰς τὸν ἄρχοντα τοῦ Καρνατάης, Ἰβηρία· Β εἰς τὸν ἄρχοντα τοῦ Κούελ, Ἰβηρία· εἰς τὸν ἄρχοντα τοῦ*

Auzanes et Synes et Baizur et Chazienes, omnium ad Armeniam pertinentium districtuum, item ad tres praefectos Serbotiorum [seu Servitiorum], quae vulgo Maura Paedia seu nigri pueri dicuntur, ad hos omnes idem est stylus et titulus inscriptionis, nempe: *Mandatum a Dominis Christum amantibus ad illum, praefectum illius [castris vel praefecturae]. Ad curopalatem Iberiae bulla aurea bisoldia. Mandatum a Dominis Christum amantibus ad illum, gloriosissimum curopalatem. Habet autem curopalates appositae sibi quatuor adhuc alias potestates, nempe praefectos Beriasach, Carnataae,*

Megjegyezzük, hogy ugyancsak Prokopiusnál szerepel egy *Suartuas* nevű „herul” vezér, akinek neve összecseng a szovárdok nevével (De bello Gothico, II. 15). Ez a vezér Konstantinápolyban lakott régebb óta, s egy útközetben a herulok végül elhagyták, amiből arra lehet következtetni, hogy – ha nem véletlen a névhasználat – esetleg eredeti népvénét, a szovárdot viselte személynévként (Bury 1923, Vol. II., p. 301).

Konstantin császár a *De cerimoniis c.* művében (diplomáciai címek és adók jegyzéke) megemlíti a dél-kaukázusi szovárdokat, és nevük örmény jelentését is: „*Három fejedelme* [arkhón] *a Serbotioi-nak* (Σερβοτιοι, helyesen: szevorti), *akiket fekete fiúknak* (μαυρα παιδια, maura paidia, lat. nigri pueri; örm. szjevorti) *neveznek*” (3. ábra, szövegrészlet, egy téves latin „Servitiorum” megfejtéssel).²¹ Itt nem a szerbekről van szó, mert ők Σερβλον (Szerblon) néven szerepelnek (v.ö. DAI 30 és 32). A szovárd népnév eredeti jelentése nem lehetett ‘fekete fiú’, ez csak az örmény névhasználat miatt adódott, viszont esetleg utalhat a korábbi szövetségesekre, a „fekete” magyarokra (Poveszty). A ‘szabir’ névalakot is a szovárdból képezhették a könnyebb kiejtés miatt valószínűleg ótörök-hun közvetítésre, hiszen a török nyelvben a ‘szabir’ szónak jelentése is van (türelmes, állhatatos, kitartó). Az északi osztjások sober, saper alakban őrizték meg ezt a népnevet.²²

Fontos megemlíteni a szovárdok esetleges azonosítását a távol-keleti *sziempi* (kín. *Xian-bei*) néppel, melyre O. Pritsak, bulgár történész-nyelvész tett kísérletet.²³ Ez azonban elhibázott feltevés lehet, hiszen a sziempik sosem vándoroltak Kínai Turkesztánra (Xinchiang) nyugatabbra. Ptolemaiosznál az Imaus-hegyeken „innen” feltüntetett *Szüebi* és *Szuobeni* (Συεβοι, Σουοβηνοι, Ptol. VI. 14,9, Scythia Intra Imaeum) népnevek lehetnek kapcsolatban a kínai forrásokban szereplő sziempi néppel. A mongoloid sziempik utódai, a sibo-k, ma is a Távol-Keleten élnek.²⁴

A szogd nyelvű Nafnamak (Népek jegyzéke) említ egy *s’pyry* vagy *s’k’ry* törzset, talán Turfan környékén a 7-8. században (W. B. Henning),²⁵ ez a név viszont, ha olvasata helyes – az eredeti kézirat meglehetősen rossz állapotban van –, túl kései adat ahhoz, hogy a szabirok akár közép-ázsiai őshazájára következtessünk belőle.²⁶ A szabirok vagy inkább szovárdok valódi eredete, miszerint török vagy indoírani nép volt-e, még nem eldöntött, bár a számos forrásadat inkább az utóbbi lehetőségre utal, s arra, hogy délről költözhettek fel a Kaukázus-Volga-Don-Urál térségbe, talán a magyarsággal együtt. Több adatunk van arról, hogy nyugat-írani, kelet-anatóliai nép lehetett, mely a szkítákkal, vagy akár már a bronzkorban is a steppére kerülhetett.

I. 3. Kadocsa és a kadocsák

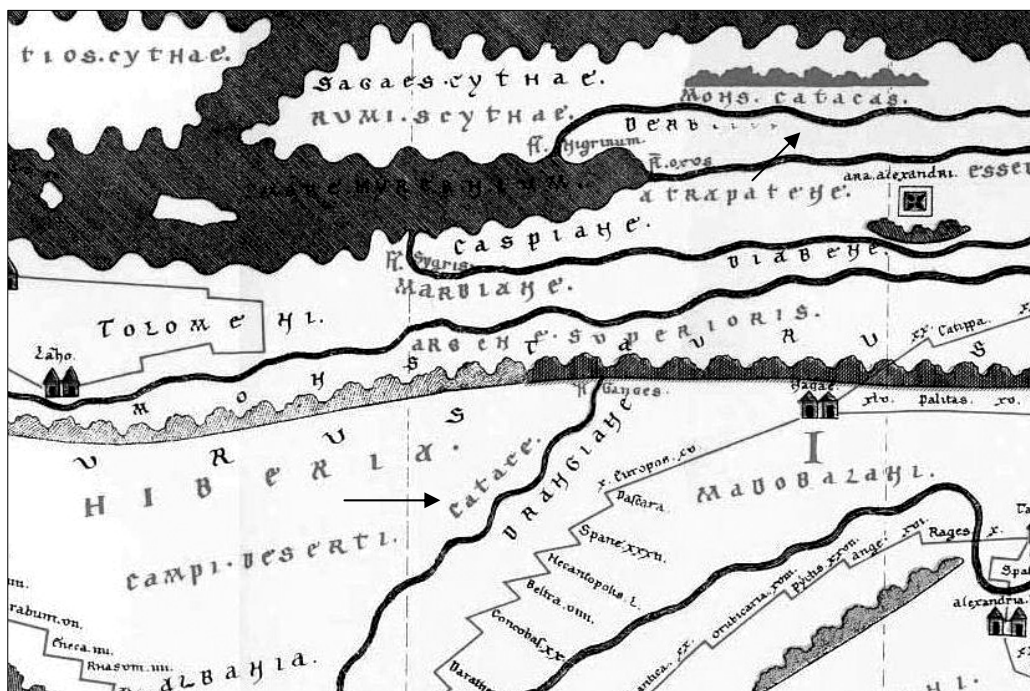
[Árpád] „*Ezeknek a hadra kelő katonáknak a fejeivé és vezéreivé nagybátyjának, Hüleknek [Hulec] két fiát: Szovárdot és Kadocsát [Zuard, Cadusa] rendelte, meg aztán Hubát, a fejedelmi személyek egyikét.*”

A Kadocsa (*Cadusa*) személynév is népnevet takar krónikáinkban, korabeli szokás szerint, és figyelemreméltó, hogy a szovárd néppel és a Turul-dinasztiával szoros rokonsági viszonyban jelenik meg Anonymusnál: Álmos nagybátyjának, Hüleknek két „fiát” hívják Zuárdnak és Cadusának. Kézainál külön szerepelnek, nem testvérként, Zuard „kapitány”, Attila hadseregszereplője, és *Caducha* kapitány, a Szeménym nemzetségből származó Csele egyik fia, Keve és Bela testvére.

A kadocsa név eredetével eddig még sajnos nem foglalkozott behatóan sem a hazai, sem a nemzetközi kutatás, noha fölöttébb érdekes lehet számunkra, s nagyon úgy tűnik, hogy Iránba vezet. Egyedül Czeglédy Károly szentelt egy rövid – és ellentmondásos – bekezdést a *qadis*-kérdésnek, de a magyar kadocsa névpárhuzam megemlítése nélkül.²⁷ (Czeglédy, 1954). A szír forrásokban egy *qadis* nevű nép (plur. nom. *qadisaye*) először kb. az 5. század közepén, Antiochiai Izsák krónikájában jelenik meg, aki leírja, hogy a pogány kadiszok Mezopotámia északi részén laknak, s őrzik csillaghitüket. Zakariás rétor a 6. század elején ugyanitt, Szingara és Tebet környékén említi őket.²⁸ Joshua Stylites szír krónikájában a *qadisaye* (kadiszok) az 502-503. évi perzsa-bizánci háború eseményeinél Nisibis környékén (a mai

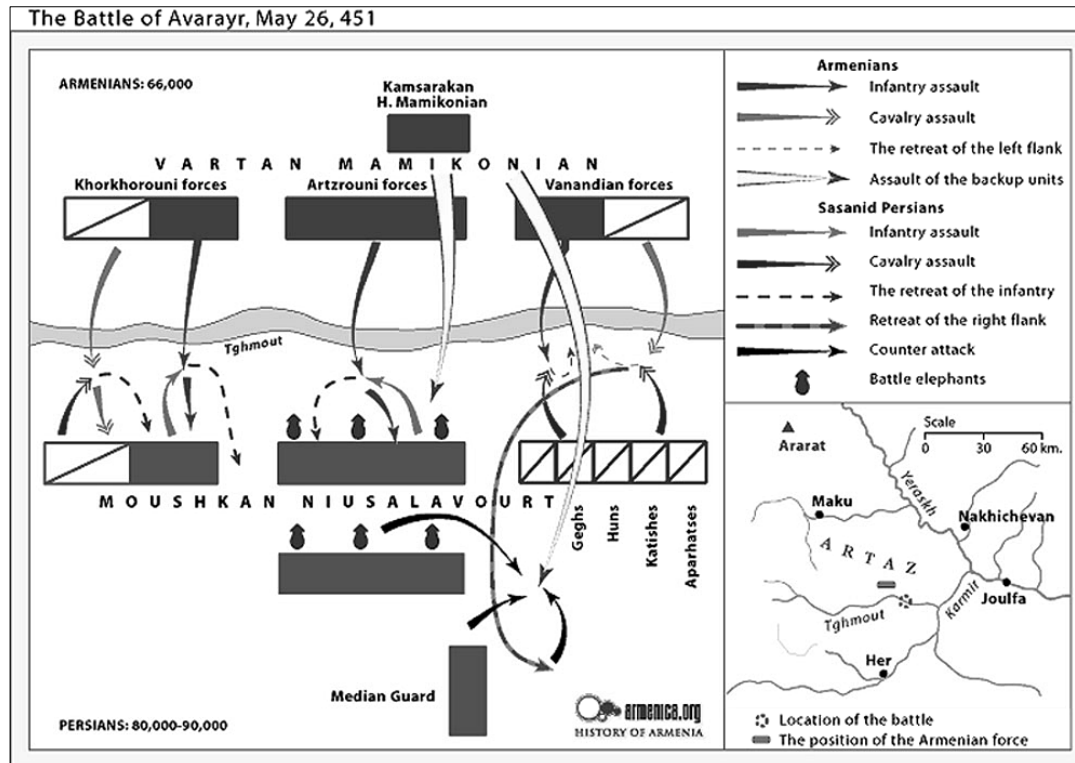
Nusaybin a szír-török határnál) bukkannak fel. A kadiszkok eleinte vonakodtak a perzsákkal együtt harcolni s meg is ütköztek velük, végül a hunokkal együtt a perzsák mellé álltak.²⁹ A szírek, görögök mindig a hunoktól külön említik a kadiszkokat, egyedül Antiochiai János krónikájának egyik töredékében szerepel 486 körül a *‘Καδισηνους λεγομενους Ουννους’*, ‘kadiszenoknak nevezett hunok’ megjelölés,³⁰ mely, ha nem elírás (pl. a khión vagy kidarita név helyett), inkább a hunokkal való szövetségükre, mintsem vérbeli azonosságukra utal.

A kadiszk név megjelenik az arab szerzőknél (Jaqut, Bakri, Tebrizi, Baladuri, Qudama) az északkelet-iráni Herat környékén. Erről azonban már 1897-ben kimutatta a kutatás, hogy nem népnévről van szó, mint Markwart és az ő nyomán Czeglédy Károly vélte, hanem egy ma is létező járásról és járási székhelyről az afganisztáni Badghis tartományban, mely Herat tartománnyal északkelet felé szomszédos, és annak idején Herathoz tartozhatott (Nöldeke, Maenchen-Helfen). Már Ptolemaios is említi ezen a vidéken a *Katisa* helynevet³¹ (6. ábra és alább). A Tabula Peutingerianán a kadocsa népnévként és földrajzi névként *Catace*, *Mons Catacas* (Kadocsa-hegy) alakban szerepel, a Káspi-tengernél (Plinius)³² (4. ábra). Megjelenik a térképen a „*Xatis Scythae*” elnevezés is a Távol-Keleten, de mivel Ptolemaios csak a *Χαθαι Σκυθαι*, „khatai szküthák” nevet említi itt (VI. 15, 3), így a Tabula Peutingeriana rajzolója összekeverhette a ptolemaios *Katisza* helynevet és a *Khatai szkíta* népet.

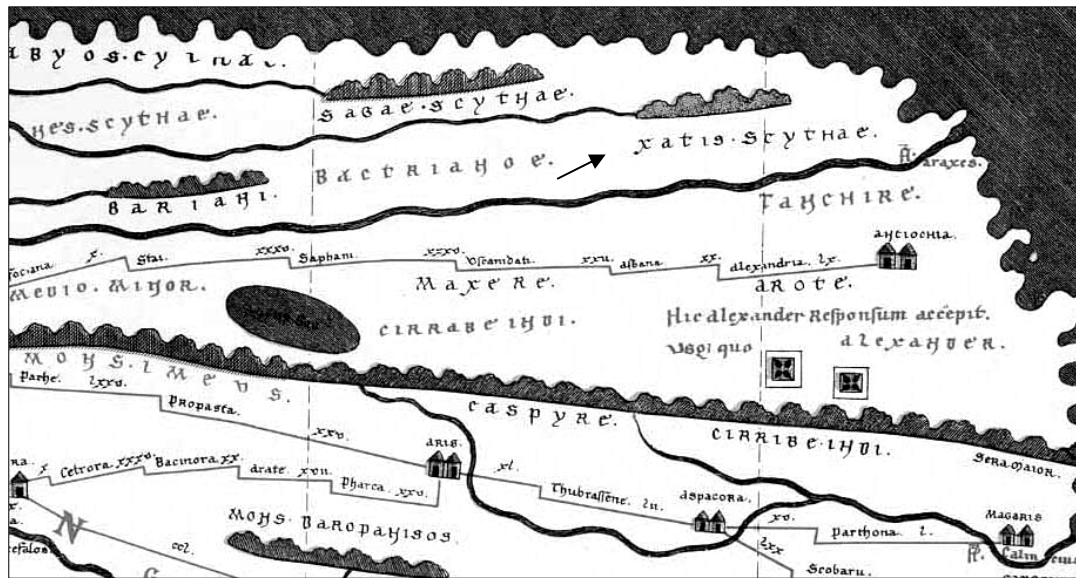

4. ábra: A római kori Tabula Peutingeriana részlete; a „kadocsa” népnév *Catace* alakban szerepel, és a *Mons Catacas* földrajzi névben, a dél-, délnyugat-káspi térségben

Nagyon érdekes viszont, hogy a kadiszkokról hallunk a Dél-Kaukázusban, Nahicseván közelében, ahol részt vettek az örmény-perzsa háborúban, 451-ben az avarayri, 481-ben az akori ütközetekben a hunokkal, gélekkel és talán az avarokkal (örm. *Aparhajik*, vagy *Aparhatsk*) együtt a perzsák oldalán.³³ A darai ütközetben 530-ban a kadiszkok szintén a perzsák oldalán harcoltak, a hunok azonban a bizánciakkal, akik nyilván nagyobb zsoldot ígértek nekik.³⁴

5. ábra: 451. május 26, az avarayr-i perzsa-örmény ütközet vázlata. Alul a perzsa és szövetséges seregek, hunok, gélek, kadicok/kadocsák és avarok (maga a településnév nem az avarokra vonatkozik), a folyón túl az örmény hadtestek (armenica.org); lovasíjászaik megfutamították az örmény balszárnyat. Az örmények elvesztették a csatát (a perzsák harci elefántokat is bevetettek), de sikerült megegyezni a perzsákkal a vallásszabadságuk kérdésében, ezért azóta is győzelemként emlékeznek az eseményre, s krónikáikban a „legyőzött” perzsákat örökítették meg

6. ábra: A Tabula északkelet-ázsiai részlete, fent jobbra a „Xatis Scythae” népnév (görög khi-betűvel), mely az Imeum-hegyeken (Altáj, Tien-shan) túli „Khatai Szkíta” elnevezés elírása lehet Ptolemaios alapján

Ismeretes már az időszámításunk előtt egy igen hasonló népnév, a kaduszké (gör. *Καδουσιων*, *Καδουσιους*, kaduszion, kadusziusz), akikről más klasszikus szerzők mellett részletesen ír Xenophon a *Cyropaedia* című munkájában, a perzsáknak az asszírok elleni hadjáratainál.³⁵ Itt a kaduszkok a hürkániaiakkal, szaka szkítákkal, káldeusokkal és örményekkel együtt a perzsák szövetségesei voltak. Kürosz más szövetségesei így jellemzik a kaduszkokat: „Mondjátok – kezdte Kürosz –, csak ti harcoltok az asszírral, vagy tudomásotok szerint van más ellensége is? – Van bizony – felelte a hürkániai. – Legnagyobb ellenségei a kaduszkok, ez a nagy és erős nép. A velük szomszédos szakák³⁶ szintén sok rosszat szenvedtek az asszírtól, őket is megpróbálta leigázni, mint minket” (Xenoph. V. 2.). A Kr. e. 1. századot megelőzően a kaduszkok a Káspi-tenger délnyugati partvidékének nagyobb részét lakták, határosak voltak a médekkel, matianokkal, és a gélekkel (Strabo).

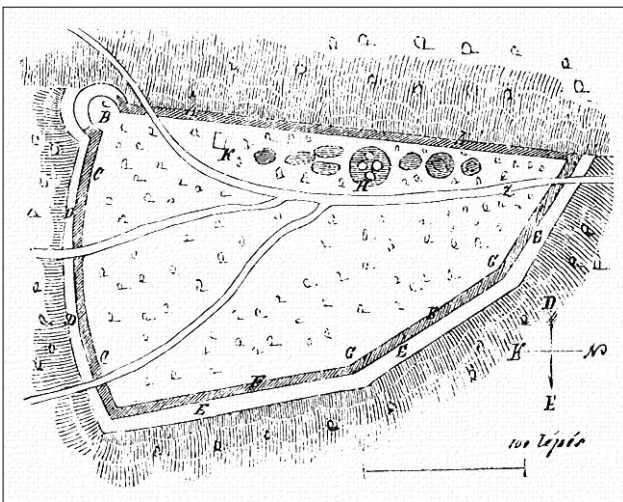
40

LIB. XI. CAP. 13. §. 4 — 7.

ἔστι δὲ τῆς χώρας ταύτης τὰ μὲν ἄλλα εὐδαιμόνα χωρία, ἡ δὲ προσάρκτιος ὄρεινὴ καὶ τραχὺία καὶ ψυχρά, Καδουσιῶν κατοικία τῶν ὄρεινῶν καὶ Ἀμάρδων καὶ Ταπύρων καὶ Κυρτίων
A. 795 καὶ ἄλλων τοιούτων, οἳ μετανάσται εἰσὶ καὶ ληστρικοί. καὶ γὰρ ὁ Ζάγρος καὶ ὁ Νιφάτης κατεσπαρμένα ἔχουσι τὰ ἔθνη ταῦτα, καὶ οἱ ἐν τῇ Περσίδι Κύρτιοι καὶ Μάρδοι (καὶ γὰρ οὕτω λέγονται οἱ Ἄμαρδοι) καὶ οἱ ἐν τῇ Ἀρμενίᾳ μέχρι νῦν ὁμοπύμῳ προσαγορευόμενοι τῆς αὐτῆς εἰσὶν ἰδέας.

7. ábra: Részlet Strabo XI. könyvéből, a kadusz, tapür, kurd és más népnevekkel (13,3)

„Kadocsáink” elköltözése régi, dél-káspi hazájukból Mezopotámiába nem rendkívüli, erre a vidék szegénysége vagy a történelmi események egyaránt sarkallhatták őket, s ennek során nevük is megváltozhatott az idegen, perzsa nyelvi környezetben. Figyelemreméltó, hogy a kadusz nevet ugyanahangzója a mi krónikáink *Cadusa*, *Caducha* nevéhez közelíti, nem a kadiszhoz,³⁷ de nagyon valószínű, hogy a korábban tévesen hunoknak vélelmezett mezopotámiai qadiszokban is az ókori kaduszokat kell látnunk, akiket a perzsák a bizánci határra telepítettek, majd maradékaik a Kr. u. 6-7. században a hunokkal szövetségben eljuthattak a Kaukázus vidékére és „Szkítiába”. Így tehát a hunok lehettek a kapocs, amely a protoiráni kaduszokat összeköti a magyar őstörténettel. Létezett egy honfoglaló magyar Kathyz (Katics) nemzetség Nógrád vármegyében (a Zuárd nemzetség a szomszédos Komárom vármegyében birtokolt), de egy hasonló nevű Kacsics család is, mely horvát genus volt, a Kadocsa személynevet pedig a 13. századig a Zuárd-nemzetség több tagja viselte (nem keverendő össze a Hunt-Pázmán nembeli Zoárd mestertől származó Zovárdffy családdal), valamint a 14. század elején az Apor-családnak is volt Kadics nevű tagja, s ma is vannak Katus, Kotics családneveink, de egy horvát eredetű családot is Katicsicsnek hívnak (ezek összefüggése a „kadocsa” népnévvel további vizsgálat tárgya).³⁸

Az eszkil/ogur székelyekhez a hunokkal való kapcsolat révén kerülhetett a Kadocsa-név hagyomány, illetve a kadocsa néptörzsek. A Székelykeresztúrhoz közeli Nagykadács mellett fekvő Kadácsvár romjai (ld. alaprajzát) és a Küküllő-menti Kadicsfalva is Kadocsa vezérre és népére utalnak, érdekes módon a név mindkét alakjával. Orbán Balázs leírta a Kadácsvárhoz fűződő régi legendákat, melyek a népi és a keresztény képzetek találkozását tükrözik: „*A néphit ide helyezi a várnak kincscsel telt azon pinceszét, mely csak minden 7-ik évben nyílik fel; de a kincs varázslat és tündérek őrizete alatt lévén – bár többen kísérlik meg –, kihozni nem lehet. Óriások építék és lakták e várat – mond a néprege – olyan óriások, kik midőn Gyulafehérvártt*

elsőt harangoztak, borotválkoztak; másik harangszókor öltöztek, s a harmadik harangszóra meg is érkeztek misére. Az óriások kipusztultával, azok ivadéka, a tündérek költöztek e várba; azok laknak most is ott a vár arany oszlopokon nyugvó földalatti osztályában s csendes éjszakákon, midőn a telehold önti szét ezüst sugárözönét, a vigadó tündérek muzsikája és éneke lehallik a falukba is.”³⁹

I. 4. A „hungarus” név

A következő fontos népvünk Anonymusnál a „*hungarus*”, mely az idegenek által használt nevünk lett, s amelyet a „Hungu”, vagy Ung folyó és Ungvár nevére eredeztet a szerző:

„*Hungárusoknak Hungvárról nevezték el őket azért, mert a szlovének meghódítása után a hét fejedelmi személy Pannónia földjére lépve, ott jó soká időzött. Innen az összes környező nemzetek Álmost, Ügyek fiát, hungvári vezérnek hívták, katonáit meg hungvárusoknak.*”

„A hungárusoknak igen vitéz és a hadi viszontagságokban felette hatalmas nemzete, mint fentebb mondtuk, eredetét a szkíta nemzetből vette, amelyet saját nyelvén dentü-mogyernak [Dentumoger] neveznek.

A „hungarus” névben valójában az onogur, azaz a *tizogur*⁴⁰ törzsszövetség neve rejlik, melynek egyik vezértörzse lehetett a bolgár, mint ezt a kutatás már régebben megállapította. Anonymus ezt a névadási történetet hitelesíti egy nagyon életszerű, valódi emlékezésből származtatható epizóddal: a honfoglalás idején Zalán, óbolgár fejedelem Árpádot és a magyarokat „csúfolódásképpen” nevezi hungarusoknak:

„Salán vezér... bolgár szokás szerint követeket küldve elkezdett fenyegetőzni: Árpádot csúfondárosan Hungvária vezéréként üdvözölte, embereit gúnyosan hungárusoknak nevezte, és nagy csodálkozásba kezdett, kik is hát ők, és honnan jöttek, hogy ilyen dolgokat mertek elkövetni.”

„Árpád vezér, akinek a mindenség Istene volt a segítője, felövezte fegyvereit, felállította a csatarendet, aztán könnyhullatva imádkozott Istenhez, majd imígyen tüzelte vitézeit: „Szittyák, kik a bolgárok dőlőfőből Hung várától a hungárus nevet kaptátok, a görögöktől való félelem miatt ne feledkezzetek meg kardotokról, és el ne veszítsétek jó hírneveteket.”

Jelenthet-e ez mást, mint hogy a szó szoros értelmében vett magyarok – és itt saját, korábbi (1998) feltevésem is ki kell javítanom – *nem* voltak onogurok, sőt sértésszámba ment ekképpeni elnevezésük? Ez egy nyilvánvaló utalás egy korábbi, Pontus-melléki onogur-magyar (*i.e.* hun és magyar) együttélésre s a magyaroknak egy akkori, talán alárendelt, talán rivális szerepéről tanúskodik a Zalán fejedelem gúnyolódásáról fennmaradt nagyon élő elbeszélés. Esetleg utalhat a hozzánk csatlakozott ogur-onogur törzsekre is, akiknek neve azután „hungarus” formában külföldi népvünk lett (a hunokkal való leszármazási kapcsolatunk feltételezését ez a téves, latinus névforma is erősíthette). Ha ezeket az adatokat összevetjük a Gorda-Muager testvérviszályal (530 k.) vagy az utrigur-kutrigur, kutrigur-avar szembenállásokkal, melyek számos forrásban, több időpontban is szerepelnek, így Prokopiusnál (550. k., BG IV.18), Menandrosznál (558, Fr. 3.), Theophanesnél (671. évnél), Nikephorusnál (634. évnél), Theophylaktosnál (VII.8) és a „Szent Demeter csodái”-ban – akkor még inkább valószínűvé válik az ogurokkal való közelebbi kapcsolatunk. Ismeretes, hogy az ogur törzseket egyesítő onogur-bolgárok Dulo nevű fejedelmi házának viszonylag részletes nemzedékrendje van az Attila-utód Irniktől a dunai Bulgária első keresztény királyaiig.⁴¹ Anonymus nem jelöl meg keletebbi őshazát a *Dentumoger*⁴² nevű területnél, amely valószínűleg a Don-Volga-Meótisz vidéki „hétmagyarok”, a szabir- és ogur-magyarok szállásterülete, „őshazája” volt.

I. 5. A „kumánok”, azaz kabarok és a ruszok

Anonymus részletesen leírja, hogy a Kijevet megostromló és elfoglaló magyarokhoz csatlakozott a kabarok (*Cumani*) hét vezére és népe, valamint az oroszok ősei, a ruszok – kik eredetileg északi varég-vikingek voltak, majd keveredtek a szlávokkal –, akik fiaikat kezesként, drága ajándékokkal együtt átadták a magyaroknak:

„Akkor a fent nevezett kun [cuman] vezérek, tudniillik Ed, Edömén, Et, Bors apja Böngér, Örsur apja Ócsád, Vajta, kitől a Baracska-nemzetség származik, Alaptolma apja Ketel, midőn látták Álmos vezér kegyességét, amelyet az oroszok irányában tanúsított, lába elé borulva önként meghódoltak Álmos vezérnek...”

„...ez a hét kun vezér feleségestül, gyermekestül meg ezenkívül is nagy sokasággal kész volt Pannóniába jönni. Hasonlóképpen az oroszok közül szintén sokan Álmos vezérhez csatlakoztak, vele együtt Pannóniába jöttek, és maradékuk különböző helyeken egészen a mai napig Magyarországon lakik.”

A kabarokat néha sommásan „törököknek” állítják be – ezt a téves általánosítást kutatásaim kezdetén jómagam is elkövettem –, és úgy vélik, hogy a nevük jelentése – a szabirokéval, sőt a kadicsákkal vagy kadocsákkal együtt – „kóborló” lenne. Ez azonban egyik népre sem igaz, mert egyik sem volt török eredetű. A kutatás már régen és ez esetben megbízhatóan megállapította, hogy az Anonymus- és Kézai-krónika „kumánjai”, a kabarok, az ősi Horezm óiráni népe volt, akik az arab hódítás elől a kazárokhoz menekültek, s ott a kazár kagán elit rétegét és testőrségét adták.⁴³ Egy időre kezükbe ragadták a kazár birodalom irányítását is, de elűzték őket a kazárok, így kerültek nyugatabbra. Mivel a kabar névben országnév jelenik meg (chorezmi), így lehetséges, hogy a kabarokkal Chorezm lakói, a kusánok is a steppére érkezhettek, majd a Kárpát-medencébe, erre utalnak mind a helyneveink, mind a régészeti leleteink.⁴⁴ Konstantin császár azt is közli, hogy a kabarok megtanították a magyarokat az ő nyelvjárásukra (dialektósz).

Minden bizonnyal a kabarok vagy a kazárok alapították Kijev városát 838/839-ben, mivel a három alapító neve, mely a Kijevi krónikában (Poveszti vagy Nesztor-krónika) fennmaradt Kij, Scsek, Khoriv alakban, a kutatás szerint nem szláv, és nem is rusz-normann nevek:

862. [évi bejegyzés]: „...volt 3 fivér, Kij, Scsek, Choriv, azok csinálták e váracsát és elvesztek, mi pedig ülünk és adót fizetünk atyafiaiknak, a kozaroknak.”⁴⁵

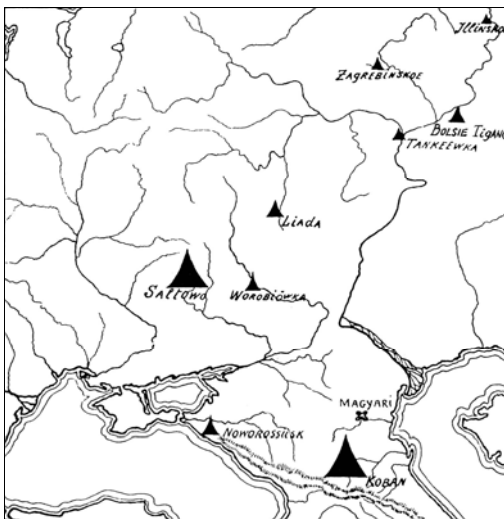
A Kijevi-krónika azt is megemlíti, hogy kik a ruszok: „a rusznak nevezett népség, akik kumanok is”, ami szintén utal a ruszok és kabarok szoros kapcsolatára. A kumán nevet a honfoglalás után megjelenő kunokra is alkalmazták, Anonymusnál, Kézainál és a Kijevi-krónikában azonban nyilvánvalóan a kabarokat kell értenünk alatta. Megjegyezzük, hogy krónikáink nem említik, hogy a magyarok a honfoglalás előtt letelepedtek volna Kijevben, azonban a Kijevi krónikában erre világos utalásokat találunk. Így például azt, hogy a 882. évben Álmos fejedelem („Olma”) udvara Kijevben az „Ugor-hegyen” volt (*Ugorskoj gore*, a mai *Aszkoldova mogila* a Dnyeper jobb partján), sőt azt is, hogy ez az „Olma” egy Szent Miklós templomot is alapított ezen a helyen (!). Ez a közlés teljesen egybevág azzal, amit egy másik szláv forrás ír a Metód püspökkel találkozó és vele bensőségesen elbeszélgető „ugor krállal”, illetve Anonymus leírásával Álmos személyéről.⁴⁶

9. A kijevei Magyar-hegy a Dnyeper partján (most Aszkoldova-mogila)

Mivel az orosz krónika „Olma” nevére nincs más esélyes „jelentkező”, mint Álmos fejedelem, s az „ugri” név alatt is a magyarságot értették a szlávok,⁴⁷ így nem lehet vitás, hogy a honfoglalás előtti magyarság hosszabb ideig lakta Kijevet és környékét, amit a régészeti leletek is bizonyítanak. Itt volt az Etelköznek/Folyóköznek nevezett szállásterületünk, mely a Dontól vagy a Dnyepertől a Kárpátokig, Kijev környékétől az Al-Dunáig terjedt.⁴⁸ Meg kell említeni, hogy Szent István király fia, Imre herceg még használta a ruszok fejedelme címet (*Emericus Dux Ruisorum*),⁴⁹ bár ezt sem a magyar, sem az orosz történetírás nem nagyon hangoztatta korábban, és más, sokkal kevésbé valószínű megfejtéseket kerestek a *ruisorum*-ra. A *Dux Ruisorum* cím nagy valószínűséggel visszavezethető a korábbi „rusz kagán” címre, vagyis a ruszok fölött uralkodó kazár (kabar) fejedelem, helytartó címére.⁵⁰ E címet a Kijevet alapító és a kazárok által a terület fölé kinevezett kabaroktól örökölhették meg a magyar fejedelmek, a „kagán” helyett a latin *dux* formában.

A régi magyar-rusz kapcsolatokra jellemző, hogy Vazul fiai, Béla, Endre, Levente még a 11. század közepén is Kijevbe menekülnek, s Endrének (II. Endre király) kijevi hercegnő lesz a felesége, Anasztázia, aki – Hersfeldi Lambert szerzeteskrónikás szerint – hálából, hogy fiát, Salamont trónra segítette, 1063-ban Nordheimi Ottó, bajor hercegnek ajándékoz egy magyar fejedelmi szablyát (ld. az ábrán, Dümmerth nyomán).⁵¹ Ez a szablya nagy valószínűséggel azonos az ún. „Bécsi szablyával”. A Kijevi-krónika arról is szól, hogy 862-ben a „kazárok Kijevet megsarcolva egy-egy szablyát követelnek minden háztól, de azok kardot adnak,“⁵² amiből nyilvánvaló, hogy a szablya, az enyhén ívelt kard készítői az akkor már Kijevben és Etelközben lakó magyarok lehettek, akik megtagadták az adózást a kazároknak (emlékezzünk, hogy 862-ből való az első nyugati adat a Pannóniában megjelenő magyar hadakról). A kard-adót, mivel a szablya-készítéshez nem értettek, a varég-ruszkok adhatták (itt az egyenes, normann típusú kardról van szó; több normann-kardot viszont a jellegzetes ómagyar leveles-indás díszítésekkel láttak el ekkoriban; v.ö. Bakay). A Kijevi-krónikának ez az adata a szablyát követelő, tehát azzal nem rendelkező kazárokról már önmagában problémásnak tűnheti föl azokat a korábbi régészeti megállapításokat, melyek váltig „kazár típusúnak“ nevezik a szablyákat, nem is szólva arról a tényről, hogy a szablyaleletek az egykori kazár területek centrumából teljességgel hiányoznak, mint erre Zaharov és Arendt, orosz régészek már a harmincas években példásan rámutattak (ld. térkép-vázlat a szablyaleletek koncentrációjáról).⁵³

I. 6. Anonymus népneveinek summája

Tehát Anonymusnál az alábbi népnevek szerepelnek, melyek a magyarságot és a hozzá csatlakozott és rokonnépeket jelentik:

- ‘Hetumoger’ (hét magyar; a számozott törzsnév ogur szokásra is utal)
- ‘Mogeri’ (mogyeri, magyar; ősiráni)
- szovárd/szabir (ősiráni)
- kadusz/kadocsa (ősiráni, dél-káspi)
- „hungarus” (onogur, ogur; részint hun elem az Attila-dinasztiából?)
- kumán (kabar, khorezmi; a káliz név ugyanerre a népre vonatkozik, csak ez az alán-görög choalita, chvalis alakból származik; kumán = a kunokra is alkalmazták)
- rusz, rutén (varég-viking)

II. A Kézai-krónika

II. 1. Nimród, Evilát, Thanaus – az ókori hagyomány és a Biblia

Nézzük a Kézai-krónikát, amely mintegy száz esztendővel Anonymus után íródott, és ugyancsak sok értékes, „első kézből vett” adatot tartalmaz eredethagyományainkról. Anonymushoz hasonlóan Kézai is igyekszik a kor „tudományos” szemléletéhez igazítani mondanivalóját, de többször megfogalmazza „forráskritikáját” is a külföldi források téves állításaival szemben (Szabó Károly fordítása nyomán):

„Minthogy erősen szíveteken fekszik, hogy a magyarok tetteit ismerjétek, s azt én igazán tudom, gondoskodtam, hogy azon nemzet történeteit mellyek különb-különbféle irományokban Olasz-, Francia- és Németországban szerteszt vannak szórva, egy kötetbe szerkesszem...”

Bevezető szavait követően a korra jellemző, de a maga módján reális ismereteket tartalmazó bibliai keretek közé helyezi a magyarság, vagy amint ő mondja, a „hunok vagy hungarusok” kialakulásának kezdeteit:

„Az özönviz után a kétszázegyedik esztendőben a Jáfet magyából eredt Menróth [Nimród] óriás, Thana fia, minden atyafiaival a mult veszedelemre gondolva toronyt kezdé építeni, hogy ha az özönviz ismét találna jönni, a toronyba menekülve a bosszúló itéletet elkerülhessék...”

„...vissza kell térnünk Menróth óriásra, ki a nyelvek megkezdődött összezavarodása után Eviláth földére méne, mellyet ez időben Persia tartományának neveznek, és ott nejétől Eneth-től két fiat nemze, Hunort tudniüllik és Mogort, kiktől a húnok vagy hungarok származtak.”

„S minthogy Hunor és Mogor első szülöttek valának, atyjoktól megválva külön sátrakba szállnak vala. Történt pedig, hogy amint egyszer vadászni mentek, a pusztán egy szarvasünőre bukkanának, mellyet, amint előttük futott, a Meotis ingoványaiba kergetének.”

„Hatodik évre tehát kimenvén, véletlenül a pusztában Belár fiainak nejeire, kik férjeik nélkül sátrakban tanyáznak, s gyermekeikre bukkanának, kiket is vagyonostól sebes nyargalva a Meotis ingoványaiba vivének. Történt pedig, hogy azon gyermekek közt az alánok fejedelmének Dulának két leányát is elfogták, kiknek egyikét Hunor, másikat Mogor vevé nejül. S ezen nőktől vették eredetöket minden húnok.”

Kézai egy részletesebb hun-történettel jelentkezik, mely néhány ponton saját, akkor még létező hagyományból is merít. Ugyanakkor ezt egyéni módon fűzte egybe a „külföldi könyvtárakban szétszórva talált” adatokkal és a Biblia néhány részletével, sorrendben: a vízözön utáni ősidőkben Jáfettól származott egy Thana nevű szkíta király, ettől pedig Ménrót, azaz Nimród, aki nem más, mint a szumérek félisteni királya, az óriás termetű, város- és toronyépítő hatalmas vadász. Ez a Nimród *Evilát* országba ment, ami „Perzsia vidékén” található⁵⁴ és ott „Ünő” nevű feleségétől⁵⁵ született többek között „Hunor” és „Magor”, akik azután szarvasra vadászva Szkítiába, a Meótiszhoz jutottak. Szkítiát három részre osztja: *Barsatia* (Barsilia, mely az alánokat is jelenthette, de nem Baskíriát, mert Kézai klasszikus forrásainak keletkezése idején ez utóbbi még nem létezett), *Dentia*, *Mogoria*, melyek a Don-Kaukázus közötti területeket jelenthetik.

Kézainál lerövidített formában megtaláljuk egyfelől a 4-6. század keresztény szerzőinek, egyházatyáinak (Epiphanius, Isidorus, Cosmas Indikopleustes, ld. Függelék I.) világkrónikai közléseit, melyekben ősrégi hagyományokat adtak tovább, ismételtek. Mindenekelőtt azt, hogy az elő-ázsiai népek, köztük a későbbi irániak egy része is, a bronzkorban Közép-Ázsiába, Észak-Ázsiába, és Indiába vándoroltak, városokat, erődített településeket hoztak létre, s ezzel részt vettek a szkíta és „szkítiai” népek kialakulásában.⁵⁶ Kézai a Thanaus név említésével átveszi az ősi hagyományt a sazuomata népvándorlásról is (Diodorus Siculus, Isidorus), mely délről, a Kaukázus és Irán vidékeiről a Donhoz vezetett: a hagyományban „Thanaus” a neve a szkíták első királyának, amiben a Don szkíta kori neve, a Tanais jelenik meg. Kézai „Thana fiának” nevezi Nimródot, noha egyik forrásánál, Sevillai Isidorusnál Nimród után szerepel Thanaus, a szkíták első királya, bár nincsenek leszármazási kapcsolatban. Epiphanius egyházatyja csak azt közli, hogy Nimród Baktriába költözött, s a görögök szerint ő lett volna Zoroaster (Panarion, Függelék I. Kézai forrásai).

12. ábra: A 7. században élt Ravennai Geográfus rekonstruált térképének részlete a legendás *Evilat* országnév feltüntetésével India, Dimirica alatt (Anonymi Ravennatis, 1860); az Onogori nép- és országnév is látható a világtérképen a Meótság mellékén (ld. Nicephorus p. 38; egykor úgy hitték, hogy a Káspi-tenger az Északi Óceán vagy Jeges-tenger öble, a *Sinus Hyrcanus*)

II. 2. A hun-történet és az ogurok

Kézai egyéni teljesítménye még, hogy ezekhez a külföldi, általános hagyományokhoz hozzáillesztette: Nimródnek két fiát „*Hunornak*” és „*Magornak*” hívták, akiktől a „hunok vagyis a hungarusok erednek”. Történeti magvát tekintve ez egy szimbolikus közlés az AD 375-ben Kelet-Európába törő hunok, ogurok és a Donnál-Volgánál nagy valószínűség szerint már jóval korábban letelepedett ősmagyarok közötti dinasztikus kapcsolat, törzsszövetség 4. század utáni létrejöttéről.

Kézai az Evilát országbeli, azaz Indus-völgyi fehér hunokról szóló régi híradásokkal összekapcsolja, hogy „Hunor és Magor” az eviláti hazájukból a Meótság környékére mentek vadászni. Leírja a szarvasvadászatot és ezt egybekapcsolja Dula és Belár fejedelmek leányainak, vagyis az alánok és az óbolgárok nőinek elrablásával, az alánok és óbolgárok – s bár nincs kimondva, de nyilvánvalóan a magyarok – hunok általi meghódoltatásának valóságos emlékével. Az alánok részben a Kaukázus északi-középső előterében laktak az utrigurok („hunok”) és szabirok szomszédságában, városaik és erődjeik is voltak, az óbolgárok pedig a Meótság és a Kubán-folyó környékén lakó ogurok, onogurok. A legyőzött népek később a hunok szövetségesei lettek.

Rendkívül érdekes, ahogy cesareai Procopius (500-565 k.) leírja az *Uturgur* és *Kuturgur* nevű testvérpár történetét, akik egykor szarvast űzve találták meg a Meótszon átvezető utat.⁵⁷ A két ogur törzs vándorlási mondája minden jel szerint eredetileg csillagmítoszi őskép volt, a Nyilas-Iker zodiákus-jegyeknek a népszellemmel, korszellemmel való összefüggéseire utalhat, egy szellemi eredet-minőségre (Ikrek precessziós világkorszaka).⁵⁸ Emellett a steppei népek klisészerűen is használhatták a szarvasvadászat-motívumot, amikor nem akarták egy-egy katonai vereség emlékét fenntartani. Megbízható értesülések vannak ugyanis arról, hogy „Uturgur” és „Kuturgur”, vagyis az ogurok nem szarvasvadászat nyomán kerültek a Meótszhoz, hanem azért, mert a fehér hunokkal együtt 558-ban elűzték őket a nyugati türkök.⁵⁹ A 463 körüli avar támadást, melynek során az avarok megtámadták a szabirokat, a szabirok pedig az ogurokat (saragurok/„sárogurok”, onogurok, „urogok”), Priscos az „Óceán” mellékére, a Káspitengertől (Oceanus) északra, északkeletre helyezte,⁶⁰ azonban ez a Kaukázus környékén is megtörténhetett, ha a 451. évi perzsa-örmény háborúban szereplő „aparhatsok” az avarokkal azonosak.

Kézai krónikája is erősen valószínűsíti tehát, hogy a hun-hagyomány az ogurok, onogurok révén került hozzánk, elsősorban dinasztikus házassági kapcsolat útján. Jordanes (551. k.) Priscusra hivatkozva leírja a hunok szarvasvadászatát, melynek során átkelőt találnak a Meótság mocsarán keresztül Szkitiába, a Fekete-tengertől északra fekvő területekre, bár sem Priscusnál, sem Jordanesnél nem szerepel a testvérpár. Jordanes említi a szabir és a hunugur/onogur népvét a Meótság környéki „hunok” között, s az onogurokról elmondja – itt már a Prokopius által említetteknel későbbi időkről van szó –, hogy tőlük való a prémes állatok bőre, ami értékes kereskedelmi cikk volt a pontusi görögök között, a szabirokról azonban nem tud semmit mondani, ők kívül eshettek a boszporuszi görögök látókörén, s csak a nevüket ismerhették.⁶¹ Az onogurok, szabirok, illetve egy részük észak felé is lakhatott, az erdős steppeöv közelében. A magyarság egy részével ők is szorosabb kapcsolatban lehettek az uráli népekkel, így kerülhetett a magyar nyelvbe a számos „finnugornak” elnevezett nyelvi sajátosság, avagy az onogurok, szabirok, magyarok adták át a nyelvi elemeket az uráliaknak, s így jöhetett létre a nyelvrokonság az évszázadok – sőt talán évezredek – alatt.

Fontos itt kiemelni, hogy Jordanes hibásan írja le, hogy a „Meótszon átkelő hunok” az *alpizurokra*, *itimarokra* stb. támadtak (ld. Függelék I.), hiszen Priscus ezeket a népeket az Al-Dunánál lakóknak írja le a 433. évnél, Ruga, hun fejedelem halálakor.⁶² Ezek a népek nem hunok voltak, hanem a kelet-rómaiak szövetségesei, és a hunok megtámadták őket. Mindenesetre sem Strabonál, sem Pliniusnál, sem Ptolemaiosznál nem jelennek meg az alpidzur, amildzur, stb. népvétek, ami arra utalhat, hogy a hunok nyomására érkezhettek nyugatra.⁶³

Dümmerth Dezső már utalt arra, hogy Álmos és az Árpád-ház őse esetleg lehetett az Attila fia Irniktől származott Kuvrat, onogur-bolgár fejedelem *Batbaján* nevű elsőszülött fia, aki apja halála után a Meótszi Magna Bolgáriában maradt.⁶⁴ Arra azonban még nem gondoltak a kutatók, hogy Batbaján neve rejtőzhet a

konstantinos-i „*boebodu*” megnevezés mögött, melyről azt mondja a császár, hogy ez volt a magyarok uralkodójának „címe”, mielőtt fejedelmek lettek volna, ami egy eléggé mesterkéltséget, sőt képtelen magyarázat, hiszen a régi magyaroknak biztosan voltak korábban is fejedelmek (sőt kettős fejedelemség volt, kende és gyula elnevezésekkel), illetve semmiképp nem lehetett szláv „vajdájuk”, akit ráadásul „Levedinek” hívtak (ld. orosz Lebegy, fentebb). Mindez teljesen ellentmond a történeti valóságnak, amit azonban talán ki lehet bontani belőle. Mi lehetett a félreértés alapja? Konstantin esetleg hallhatta a magyar követektől a Batbaján nevet, mint a magyar fejedelmek őséneke nevet, de az olykor előforduló görögös pongyolasággal, és talán egy hibás tolmácsolás révén is összekeverhette az általa ismert szláv „vajda” tisztségnévvel, illetve a „Levedi” nevet Álmos „elődjével” (Kézainál Előd a neve Álmos apjának, Anonymusnál viszont Álmos „elődje” Ügyek). Az eredeti magyar közlés talán így hangozhatott: „Álmos elődje volt Batbaján”, amit a császár úgy értelmezett (félre), hogy „*Salmutzes*” előtt volt egy „*Lebedias*” (~ előd, eleud) nevű „*boebodu*” (Batbaja ~ bajbata, bojvodu, a szótagok felcserélése is előfordul néha a forrásokban).⁶⁵ Ez egy lehetséges magyarázat az Árpád-ház hun eredetére, bár önmagában nyilván kevés a bizonyításhoz, nem old meg jónéhány ellentmondást, s nem igazolja a magyarság egészének hun eredetét.

A következő nagyon érdekes adat, mely ugyancsak megerősíti az ogurokkal való kapcsolatainkat, hogy Kézai „hunjai a „700. évben” indulnak el nyugat felé:

„Tehát a világ hatodik korszakában a hunok Scythiában laktokban mint a fűvény úgy megszapordván, az Úr 700. esztendejében egybe gyülekezve, magok között kapitányokat, azaz vezéreket, vagy fejedelmeket állítának...”

Nyilvánvaló, hogy ez az időbeli adat nem vonatkozhat a történeti hunok 4. századi nyugatra vonulására, viszont majdnem pontosan egybeesik a sárogurok vagy fehér ogurok és más ogur törzsek újabb, 7. századi kárpát-medencei bejövételével, mint már régebben utaltak rá. Kézai itt úgy tűnik félreteszi a hunok nyugatra jöveteléről szóló külföldi forrásokat és saját forrásból merít (Anonymus 451. évi hozzávetőleges adatát sem veszi figyelembe Attila királyról). Ezekről a fehér ogurokról, „belije ugrikról”, akik az avarok lakta Kárpát-medencébe költöztek valamelyik Heraklius császár idején (610 és 668 között három Heraklius nevű bizánci uralkodó is volt Konstantinápolyban), mint említettük, egyértelműen tudósít a Kijevi-krónika vagy Poveszty vremennyik let, s ez is megerősíti Kézai „700.” évről szóló adatát. Ezeknek a fehér oguroknak a kárpát-medencei leleteit azonosította, és ennek nyomán a népet „griffes-indásoknak” nevezte László Gyula régészprofesszor, s ennek alapján beszélt a magyarság „kettős honfoglalásáról”. Kézai tehát – mint több más görög forrás – „hunnak” nevezte az ogurokat, akik eleinte hun, majd kazár és avar-hun uralom alatt éltek Kelet- és Közép-Európában. A Kazahsztán középső területeiről származó ogurokról, a türkök, hunok nyomására „többlépcsős” nyugatra vándorlásukról sok mindent megtudhatunk a bizánci forrásokból.

Kézainál is szerepel azután Zuard főparancsnok és Kadocsa (*Caducha*) „kapitány”, azaz a szovárd és a kadocsa népcsoport, de nem a honfoglalás korában, hanem az Etele-hunok idején:

„Béla, Csele fia a Szemény nemzetségből; kinek testvérei Keve és Kadocsa [Cuve, Caducha] mindketten kapitányok; a negyedik vezér neve pedig Ethela vala, Bendacuz [Mundzuk] fia, kinek testvérei Reuva, és Buda, mind ketten vezérek valának az Érd nemzetségből.”

„Ugyanezen napokban, míg Ethele Ravennában múltatott, Zoard, a király katonaságának főkapitánya, a hún sereggel bémegy Apuliába és Calabriába...”

Attila király egyik fiát „Csabának” (*Chaba*) nevezi ez a krónika, viszont ilyen nevű fia Attilának köztudomásúlag nem volt (Ellak, Dengizik, Irnak és még két fiú neve ismert, ld. II. tábla és Maenchen-Helfen). Kézai leírja, hogy Csaba egy sereg élén Görögországba ment, de nem telepedett le, hanem visszatért Szkítiába a rokonaihoz, hogy behívja őket Pannóniába:

„Csaba tehát tizenötezer húnnal Görögországba Honoriushoz [nyugat-római császár volt, Attila király halála idején Honorius testvérének, Arcadiusnak a lánya, Pulcheria volt a bizánci császárnő] futta, s bár az ott kívánta marasztalni s görögországi lakossá tenni, nem marada, hanem visszatérel Scythiába atyafiaihoz és rokonaihoz.”

Mint láttuk, a Csaba név egyaránt vonatkozik a szabirokra, illetve még szorosabban a kutrigurok vezérére, Kuberre, az avarok „ispánjára”. Az ogurok és szovárdok igen kiválóak voltak a hadban, a honfoglalás után sokáig szerették volna behívni őket a magyarok, de azok nem jöttek, ezért nevezi őket Anonymus – hiteles korabeli népi szólásmondás alapján, melyet Kézai is megemlít – a szabirhoz hasonló hangzású görög szóval „sobának”, butának. Mind a szovárdokra, mind az ogur Kuberre illik a székelyek himnusza az elvándorló és visszavárt „Csabáról”. A szovárdok azonban minden egyéb híreszteléssel szemben nem lehettek hunok, nincsenek megbízható adatok a hunokkal való kapcsolataikról a 4-5. század előtt, Kubernek pedig bizonytalan a kapcsolata az Árpád-házzal (hacsak nem Batbajánra vonatkozik a konstaninusi „boebodu” név, ld. fentebb, és a II. táblázat, Attila-családfa). Attila másik fia, a német feleségtől született Aladár neve sem a hunokat idézi, hanem a valószínűleg sazuromata eredetű, de más iráni népek által is használt ‘ardar’ megnevezésre utal,⁶⁶ sőt, Attila neve is gót alakban terjedt el a környékben, az eredetibb Etele helyett.

Néhány nagyon csekély bizonytalansági tényezőt leszámítva tehát, a fentiekből az tűnik ki, hogy az ogurokhoz kapcsolható hun-történetet, melyet a székely, avar maradványok tarthattak fenn, a krónikás középkor kiterjesztette az Árpád-házra és az egész magyarságra, számban kisebb népünket a hatalmasabb hunokhoz kapcsolva. A hunokkal való kapcsolat az oguroknál a 3-4. századtól jöhetett létre, legkésőbb a 7. században, amikor egy ogur (kutrigur?) fejedelem hun (avar?) herceglányt vett feleségül, illetve fordítva, amikor egy ogur (kutrigur?) herceglány hun (avar?) fejedelemhez, herceghez ment férjhez, s létrejött a dinasztikus kapcsolat, a törzsszövetség és bizonyos kulturális keveredés a két nép között.

Kézai a magyar honfoglalást „visszatérésnek”, második bejövételnek nevezi, ami a „fehér ogurok” első bejövételét figyelembe véve (7. század) tekinthető megbízható közlésnek. Fontos megjegyezni, hogy a magyarság és a csatlakozott népek Attila király után több mint 400 évvel vándorolt csak a Kárpát-medencébe, s a 4-9. századok között a népnevét is szinte elvesztve élt a Volga-Don-Kaukázus háromszögében a hunok, szabirok, onogurok, kazárok szövetségeseiként. Sok újat átvehettek e népektől, szokásokat, vagy a hun típusú hosszú karos reflexíjat, ami ekkor jelent meg a térségben, és eltért a korábban használt szkíta-szarmata típusú rövidebb íjtól. A magyarság a hunok és szövetséges népeink, főként az ogurok számbeli és hadi fölényével válhatott vezető néppé a honfoglalás előtt, melyhez a saját ősi, inkább iráni, „árja”, mint „turáni” forrásból az államszervezési, civilizációteremtő, részben már letelepült „andronovói-szkíta-szaumuromata” képességeivel, életmódjával járult hozzá (ld. a steppe folyómenti települései a bronz- és vaskorban, Koryakova-Epimakhov 2007; ld. még III. fejezet). Ez nem jelenti azt természetesen, hogy a hunok kutatása ne lenne fontos része a magyar őstörténetnek, sőt mindenképpen

---

nagyobb teret érdemel, mint az 1990 előtti évtizedekben, hiszen mind nyelvi, mind kulturális értelemben magunkban hordozzuk a hunok, ogurok hatását.

II. 3. Kézai népneveinek summája

Kézai Simon krónikájában tehát a magyarság eredetével összefüggő konkrét népnevek a következők:

- „hunok vagy hungarusok” (így nevezi a magyarokat; a „700. év” említése miatt a „hunok” alatt elsősorban az ogurokat, fehér ogurokat, „fehér magyarokat” érti a krónika, akik a kutrigurokkal és más törzsekkel a 7. században költöztek a Kárpát-medencébe)
- kadusz/kadisz (kadocsa, Attila idején)
- szovárd/szabir (Attila idején)
- alán (Dula fejedelem leányai; de a Dulo név utalhat az onogur-bolgárok királyi nemzetségére is, melynek kínai neve ‘tie-lő’ volt; az alánok saját népnevükön szerepelnek Kézainál)
- óbolgár (Belár fejedelem leányai; a Belár/Bulár név is az óbolgárookra utal)
- kabar (‘Chaba’/Kuber khorezmi felesége és népes rokonsága, „choaliták”, kálizok; Kijevnél csatlakoznak)
- rusz (varég-viking, óorosz, Kijevnél csatlakoznak)

Kézainál a saját hagyományból származó őshaza emléke ugyancsak a Meótság vidékére korlátozódik, de Kézai a külföldi források alapján, mint láttuk, ehhez hozzáfűzi az ősi keleti hagyományt Etilát országról, amely részben és általános értelemben igaz, sőt az sem kizárt, hogy a szovárdoktól származik. Ennek konkretizálása, csakúgy, mint a további hiányzó régészeti, történeti láncszemek megtalálása még a jövő kutatás feladata.

III. Újabb felfedezések a magyarság eredetéről

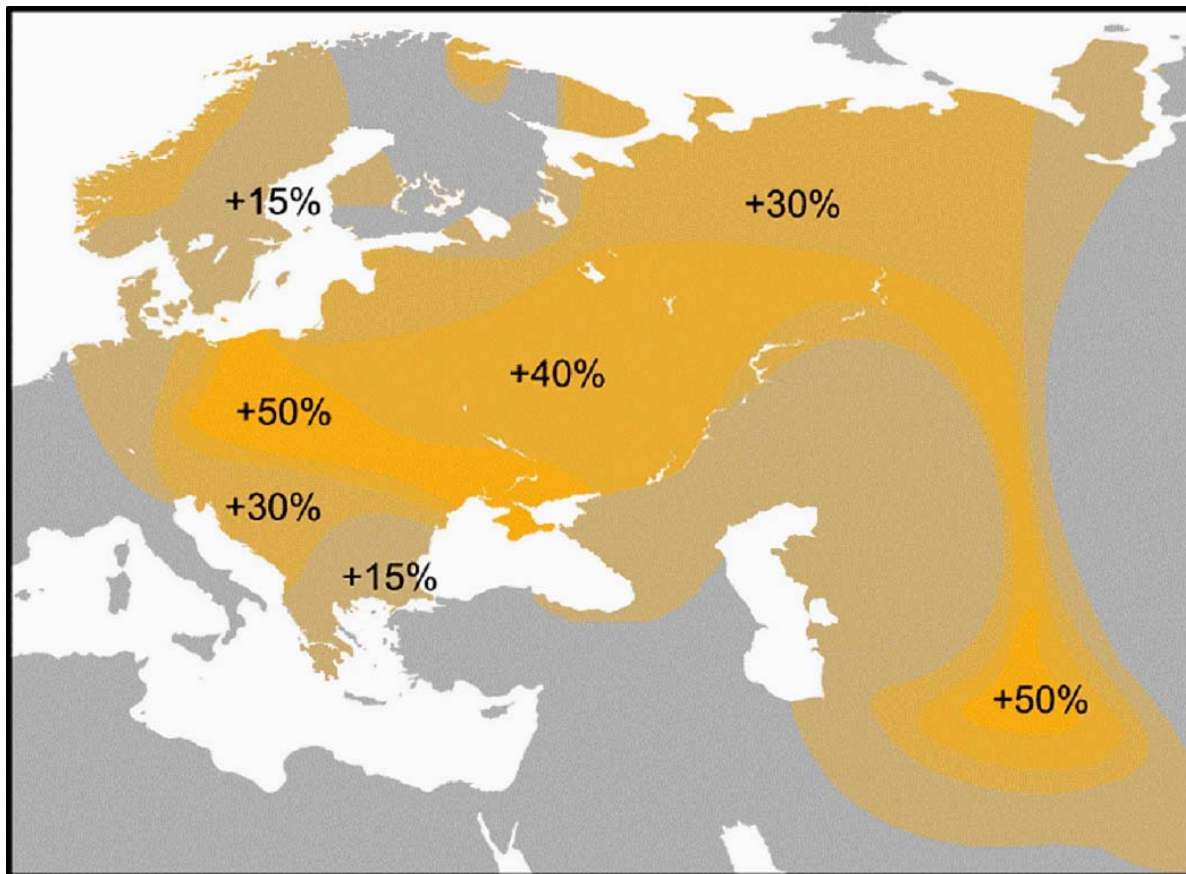
Az utóbbi években lezajlott genetikai kutatások megerősítik az antropológiai eredményeket, és – bár a genetikai kutatások és azok értelmezései is finomodhatnak a későbbiekben – nyilvánvalóvá vált, hogy a korábbi történettudományi megállapítások felülvizsgálatra szorulnak, miszerint sem a „finnugorokkal”, sem a hunokkal (ótörökökkel) nem voltunk, és nem vagyunk közelebbi néprokonságban, és a Kézai-krónika hun-története legfeljebb a hun kötelékbe került ogurokra, onogurokra, ogur-székelyekre vonatkozhat. Elsőként Dr. Tóth Tibor '60-as években elért eredményei hozták napvilágra – akkor sajnos elhallgatták jelentős eredményeit –, hogy valódi őseink részint a bronzkori, ún. Andronovó régészeti kultúra ún. rövidfejű (brachicephal) embertípusában keresendők (Kr.e. 2. évezred első fele, az Altáj-hegységben fekvő Andronovo falu közelében elsőként talált leleteiről; több alkultúrára oszlott az idők során, melyek közül a fjodorovoi állhat legközelebb a régi magyarsághoz az orosz régészet legújabb eredményei szerint, ld. 57. jegyz.), részint pedig a vaskori szauromata és a szarmata-kusán embertani leletek típusai között (Kr.e. 1. évezred második harmadától a Kr.e. 2-1. és AD 1. századig). A honfoglaló magyarság és Eurázsia antropológiájának mintegy 3000 évet átfogó összehasonlítása az alábbiakat eredményezte Tóth Tibor kutatásai szerint:

1.) *Bronzkor*: Andronovó- (vagy Szintasta-Fjodorovo-) kultúra leletei Kelet- és Közép-Kazahsztánban és a Közép-Volgánál; közel vannak még a honfoglalókhöz a közép-iráni Szialk Tepe B. vagy VI. rétegéből származó koponyaleletek paraméterei, a Kr.e. 2. évezred második feléből.

2.) *Vaskor*: Orenburg környéki szarmata leletek és Alsó-Volga menti szauromata leletek; közel vannak még a kalinovkai korai szarmata leletek, és a dél-tadzsikisztáni Tulhar lelőhelyen talált emberi maradványok.

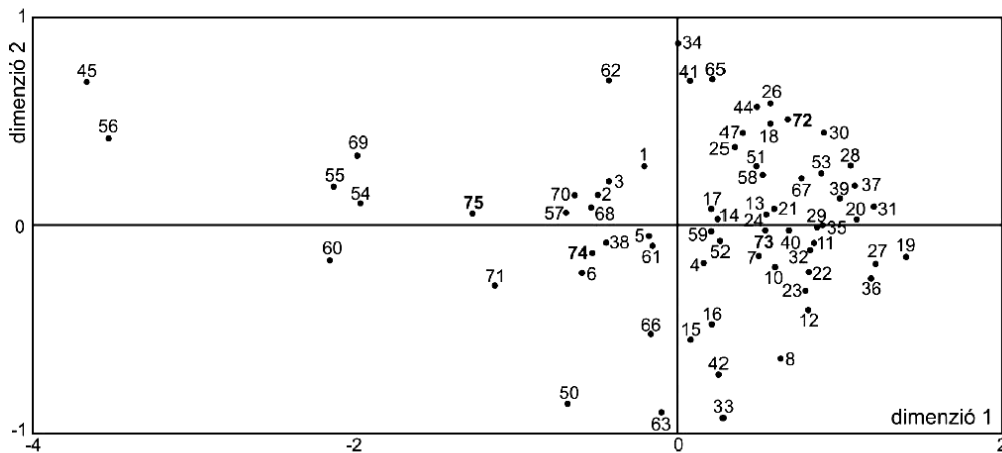
3.) *Szarmata-kusán kor*: nyugat-kazahsztáni szarmaták, közép-szarmaták (Kalinovka), a Dél-Aral menti Mizdahkan leletei, és a türkménisztáni Mesreti Tahta leletei, melyek a nyugat-kazahsztáni szarmata leletekhez is igen közel állnak.⁶⁷

A genetikai vizsgálatok lényegében igazolták Tóth Tibor kutatási eredményeit és megállapítást nyert, hogy mind a honfoglaló, mind a mai magyarok génállományában (Y-DNS) a legmagasabb százalékban az *R1a* haplotípus van jelen (mai magyaroknál 32,5%), melyhez a protoindoeurópai, -iráni népek tartoztak Közép-Ázsiától Kelet-Európáig, beleértve az Andronovo- és a szkíta típust is (13. ábra; Keyser-Bouakaze-Crubézy et al. 2009), míg az európai M17 *Eu19* Y-DNS-haplocsoport – mely a 22 európai haplocsoport 50%-át jellemzi –, nálunk a legmagasabb, 60% fölötti. Az uráli őslakosságtól való genetikai távolságunkat a honfoglalók esetében is jelzi az uráli TAT-M178 hiánya. Meglepő módon közel állunk viszont genetikailag a környező népekhez, lengyelekhez, ukránokhoz, horvátokhoz, akiknél az *Eu19* főkomponens szintén magas (Semino et al. 2000, Bogácsi-Szabó et al. 2008, Gáspár-Mészáros 2008, *Genographic* kiállítás anyaga, Bp., Millenáris).⁶⁸ A 10. századi honfoglaló magyarok mintái közel vannak még az északi osszétékhez és a kurdokhoz, de a honfoglaló és a mai magyar minták az évszázadok alatt távolabb sodródtak egymástól.

13. ábra: Az *R1a* Y-DNS haplotípus mai megoszlása Euráziában (eupedia.com)

Az *N1a* MtDNS haplocsoport „története” igazolja részleges „visszavándorlásunk” tényét, keletről nyugatra. Az archeogenetikai vizsgálatok kimutatták, hogy ez a haplocsoport jellemző az újkőkori közép-európaiakra (szemben a térség őskőkori és középső kőkori lakosságával). A középkori közrendű magyaroknál hiányzik (náluk a *H*, *R*, *T* haplocsoportok és típusok jellemzőek a honfoglalók MtDNS-ében is, hasonlóan a nyugat-eurázsiaiakhoz), de megtalálható a középkori magyar vezetőréteg tagjainál, akik feltehetőleg a bejövő honfoglalók leszármazottai voltak, akik tehát visszahozták ide a korábban itt már létezett, majd eltűnt géntípust. Az *N1a* ma világszerte nagyon alacsony gyakoriságú és a mai magyarokból és székelyekből is hiányzik. Az *N1a*-t kimutatták az Altáj-hegységnél élő mai kazahoknál, itteni vaskori szkíta csontvázban, irániaknál, az indiai havik brahminok felsőbb kasztjánál, valamint mai egyiptomi és örmény mintákban is (Ricaud 2004, Haak 2005, Gokcumen 2007, 2008, eupedia.com). A székely és a magyar minta közel áll egymáshoz, de a székelyek a bolgárokkal is genetikai közelséget mutatnak (14. ábra; átvéve Bogács-Szabó et al. 2008, 6. ábra).

6. ábra • A populációk közötti genetikai távolság kétdimenziós ábrázolása

1: iraki, 2: szír, 3: palesztin, 4: örmény, 5: azeri, 6: észak-oszét, 7: bolgár, 8: román, 9: albán, 10: olasz, 11: szicíliai, 12: szardíniai, 13: észak-portugál, 14: közép-portugál, 15: dél-portugál, 16: észak-spanyol, 17: közép- és dél-spanyol, 18: galíciai, 19: baszk, 20: svájci, 21: osztrák, 22: lengyel, 23: orosz, 24: cseh, 25: dán, 26: svéd, 27: norvég, 28: izlandi, 29: cornwalli, 30: walesi, 31: skót, 32: észti, 33: karéli, 34: belga, 35: angol, 36: német, 37: ír, 38: kurd, 39: francia, 40: breton, 41: adige (cserkesz), 42: fehérorosz, 43: Bosco Gurin-i, 44: bosnyák, 45: burját, 46: kanári, 47: horvát, 48: európai-kaukázusi, 49: venki, 50: finn, 51: grúz, 52: görög, 53: krétai, 54: kazak, 55: kirgiz-magasföldi, 56: kirgiz-alföldi, 57: komi, 58: mari, 59: moksa, 60: mongol, 61: oberwallisi, 62: oszét, 63: rétoromán, 64: lapp, 65: szerb, 66: szlavón, 67: szlovák, 68: török, 69: ujjur, 70: ukrán, 71: csengelei kun minták 72: mai magyar, 73: székely, 74: 10. századi honfoglaló minták, 75: hartai honfoglalás kori minták

Hozzáteesszük, hogy a hunok (kínai forrásokban xiong-nu), már 2000 évvel ezelőtt keverték voltak, indoeurópai és északkelet-ázsiai Y- és MtDNS-állományal. A xiongnu őshaza mai lakosai 90%-ban mongoloid és 10%-ban európai elődökre vezethetők vissza. Az apai Q-haplotípus a hunok jellemzője lehetett, és egy hipotézis szerint a hunokkal került Európába, de felmerülhet a tatárok közvetítő szerepe is. Ez a géncsoport ma is általános Szibéria középső részén (Kazahsztán), Európában a legmagasabb az északi és a balti államokban, ahová a hunokkal szövetséges gótok révén kerülhetett. A Q-haplocsoport Magyarországon 1-2% között fordul elő (Szlovákia hegyvidéki részein 5%). A „rokonság” foka azonban távolabbról fennáll (a székelyekkel mondhatnánk kissé frivolán: „rokonok vagyunk Ádámtól, Évától, meg a fehér ló likától”), hiszen mind a Q, mind az R (beleértve R1a és R1b) Y-kromoszómás (apai) haplocsoportok forrástípusa a P-haplocsoport, mely mára majdnem teljesen eltűnt, kivéve eredeti helyét Közép-Ázsia térségében (Európában nagyon ritka, ide valószínűleg a hunok vagy a mongolok hozhatták Közép-Ázsián keresztül). Érdekes az északkelet-mongóliai Duurlig Nars temetőben feltárt 2000 évvel ezelőtti xiong-nu maradványok genetikája is. Egy férfi vázban az MtDNS U2e1-haplocsoport volt jellemző, amely feltehetőleg paleolitikumi közel-keleti népességből származik (megtalálták manysikban, baskirokban, mordvinokban, udmurtokban, nganaszanokban és honfoglaló magyaroknál is), az Y-DNS-állományban pedig az R1a1-haplocsoport dominált, melyet azonosítottak szibériai szkíta csontvázból és az ugyancsak mongóliai Egyin Gol temetőjéből is. Tehát a hunok szkíta mivolta nem egészen a mesék világába tartozik. A genetikai kutatások Közép-Ázsiába helyezik a protoiráni (előiráni) R1 haplocsoportot

hordozó népségek vándorlásának „kiindulópontját” – a második jégkorszak után –, mely a Tigris-Eufrátesz folyamközbe vezetett, majd innen áramlott szét némileg módosulva Európa felé, valamint Észak- és Közép-Ázsia felé vissza (Y-DNS *R1a*, *R1b* sorozatok). A legrégebbi azonosított indoeurópai vagy indoiráni MtDNS Mongólia és a Bajkál-tó környékéről mintegy 6000 éves (ld. még az európai múmialeleteket a Tarim-medence keleti részéről, Victor H. Mair). A bronzkori Eurázsia genetikai térképét szemlélve felmerülhet, hogy a legendás „ősturániak” alatt nem az andronovóiak értendők-e, hiszen egyaránt rövidfejű embertípusokról van szó mindkét esetben.

Érdekes a manysik (vogulok), uráli nyelvrokonaink vegyes, nyugati és keleti MtDNS-állománya is. A manysi gének közel 2/3-a európai eredetű, de a nyalábok 29%-a hordozza a négyből azt a három, Ázsiára is jellemző haplocsoportot, melyek Amerika eredeti benépesítésében játszottak szerepet, az *A*, *C* és *D*-t. Az *U4*, *U5*, *U7* hiányzik az európaiakból, de alacsony gyakorisággal jelen van a közel-keleti (nem szemita) népségekben, így lehet, hogy az *U*-haplocsoport felső-paleolitikumi közel-keleti migrációból származik az Urálnál is. A *J2* is egy neolitikus népvándorlás jele lehet délről, az Urál irányába. A manysiknál az *U* MtDNS-haplocsoport aránya 25,4%, a honfoglalókban 19,3% (nálunk a *H* anyai haplocsoport a legmagasabb arányú, 26,9%; Gáspár-Mészáros 2008). Egyébként a közös genetikai mintázat aránya a finnugor és magyar minták között 13-40% közötti (de a minták nem mutatnak jelentős hasonlóságot), míg a török és magyar minták között csak 3-10% (uo.).

IV. Összegzés

Összegezve, mindennek nyomán az ősmagyarság magyar nevet viselő eredeti magvának és a szovárdoknak vagy szabiroknak a kelet- és közép-kazahsztáni, illetve a Dél-Ural-Don-Volga térségben való hosszabb tartózkodásáról kell beszélnünk már a bronzkortól, több mint ezeröttszáz évvel a nagyobb részt belső-ázsiai, mongoloid hunok nyugati megjelenése előtt. Ez nem zárja ki, hogy a hunok *R1a* (indoiráni, „szkíta”) haplocsoporthoz tartozó apai ősei, vagy vezető rétege ne lehetett volna kapcsolatban az „andronovói” szovárd-magyarsággal már a bronzkorban, de a hunok későbbi, kulturális-nyelvi és katonai-integráló szerepe, hatása sem elhanyagolható a magyar nép történelmében, mint ahogy végül is átvehettük (vagy átadhattuk?) az „uráli” (proto-elő-ázsiai?) nyelvet is, egy minimális genetikai mintával együtt, pusztán a területi közelségből fakadóan.

Anonymusnál és Kézainál a „dentumagyarai”, meótszi történetben a hunok előtti magyar őshaza, illetve huzamosabb ideig fennmaradó szállásterület emlékképe sejlik föl, az ősmagyarság legközelebbi rokonnépeinek nevei pedig (krónikáink szerint a szovárdok, kadocsák), s talán maga a magyar név is egy még régebbi, déli, protoiráni, vagy iráni/árja eredetet sugallnak: az „első” őshaza Nyugat- és/vagy Közép-Ázsia lehetett, s az ősmagyarok, ősszovárdok, ősxiongnuk (i.e. pre-szkíták) fontos szerepet játszhattak a dél-uráli, valamint nyugat- és dél-szibériai bronzkor kulturális és nyelvi horizontjának megteremtésében.

Tekintetbe véve Ptolemaios 2. századi régi-új adatát a mater-magyar népnévről a Volgától keletre, mely vidék ekkor már igen régóta sazuomata-szarmata terület volt, krónikáink utalásai a „szkíta” elődökre a sazuomata törzsekre vonatkozhatnak, melyek a Diodorus Siculus által hagyományozott adatok szerint ugyancsak délről, Média területéről vándoroltak a Tanais vagy Don-folyóhoz a Kr. e. 7-6. században, s leleteik a Kaukázus, Dél-Ural és az Alsó-Volga vidékén megtalálhatók. Köztük kell tehát keresni az ősmagyarok régészeti hagyatékát is, ami természetesen nem azonos a később csatlakozott ogur és más népek régészeti emlékeivel. A sazuomata gyűjtőnév valószínű jelentései: „szüromédiai”, vagy „királyi méd”.⁶⁹ E nép különböző nevű törzsei (pl. a roxolánok/volgai alánok/rusz-alánok/óir. „ragyogó” alánok, jazigok, szirákok stb.), illetve ezek nagy része, a túlnépesedés miatt a Kr. e. 4. századtól fokozatosan a Dontól nyugatra, Európai Szkitiába vándorolt, s a szkítákkal egy ideig békésen élt, mint sírleleteik mutatják, majd fokozatosan elfoglalták a valódi szkíták helyét (velük antropológiai, kulturális rokonságban voltak). A Volga-Don vidékén a középső szarmata korban újra megjelentek közép-ázsiai szkíta törzsek (szakák, masszagéták, kusánok), akiket a latin szerzők, olykor helytelenül, szarmatáknak neveztek, a görögök által használt sazuomata név alapján (a „szarmaták” között lehettek kelet-iráni szkíta és ótörök törzsek is). A sazuomata-szarmata törzsek a Kr. e. 4. században áttelepültek a Donon Európai Szkitiába, majd az időszámításunkat követő első századokban tovább vonultak nyugat felé, s nem kis részük már ekkor letelepedett a Kárpát-medence nagy folyói mentén, főként az Alföldön.⁷⁰

A magyar krónikai hagyomány ílymódon több rokonnép vagy szövetséges nép őstörténetét fűzte egybe, melyek többé-kevésbé értelmezhetők az egyéb történeti források, tudományos eredmények segítségével. Anonymus, Kézai és más források utalnak: 1). az ősmagyar hagyományra a Meótszznál, és egy feltehetőleg elő-iráni eredetű anyaistennő-kultuszra (Nimród „feleségének” Ünő neve); 2). a szovárdokkal-szabirokkal és a kaduszokkal/kadiszokkal-kadocsákkal való közeli kapcsolatainkra, majd a szovárdok keleten maradására a honfoglalás előtt; 3). a szarmata-alánokkal való kapcsolatra, mely szintén a hunok megjelenése előtt már létrejöhetett; 4). az ogurokra (onogur-bolgárok, utrigurok, kutrigurok, stb.), akik a hunokkal, illetve utánuk is érkeztek a Meótszshoz, és valamilyen formában a hun-történetet, leszármazási hagyományt közvetítették az Árpád-ház és a magyarság számára (pl. avar kori ogurokkal való kapcsolatok emléke fennmaradt a székelyeknél, az „első” honfoglalóknál); illetve 5). a kabarokra vagy chorezmierekre, és a ruszokra, majd végül a honfoglalás eseményeire.

Jegyzetek

* Megjelent a Turán 2010/1. számában. Bővítését indokolta, hogy az első változat „tűzoltásszerűen”, kissé még vázlatosan jött létre, ezért is kapta a „forrásjegyzetek” műfaji megjelölést.

1 Gróf Széchenyi István: Töredékek az emberi fészek filozófiájából, 1859., in: Széchenyi tanításai, szerk. Fekete József és Váradi József, Bp., 1926., p. 161.

2 Anonymus: A magyarok cselekedetei, Kézai Simon: A magyarok cselekedetei, Osiris, Bp., 1999.; interneten: Szabó Károly és Pais Dezső fordításai.

I. Jegyzetek az Anonymus-krónikához

3 Az 1998-ban íródott „A hun-magyar eredethagyomány kérdései” című három részes tanulmányomban (Turán, 2001/5,6, 2002/3, kronológiával) igyekeztem feldolgozni először a teljesség igényével a krónikáink és a párhuzamos történeti források által felvetett – s ezidáig gyakran még az ismeretlenség vagy a könyvtárak homályában lévő – magyar őstörténeti adatokat. Azóta természetesen néhány dolgot pontosítani kellett (így Jerney nyomán Reineggs orvos-utazó téves és mások által elferdített közléseit a kumai Magyar várost alapító „mongolokkal” kapcsolatban, ld. Dr. Jacob Reineggs: Allgemeine historisch-topographische Beschreibung des Kaukasus, Erster Theil, Gotha u. St. Petersburg, 1795, p. 65), de úgy vélem, hogy lényegében már ott is sikerült őstörténetünk alapkérdéseit valódi összefüggéseikbe, távlatokba helyezni, ami célom volt. Ennek során a kutatás meglepő módon egyre több összefüggést tisztába tett, új forrásadatokat és korábban megfogalmazott, de elfeledett fontos eredményeket napvilágra hozott, és úgy vélem ezáltal is sikerül talán kilépnünk a döntően mindkét oldalon kialakult, „ugoros” avagy „törökös”, zavaros őstörténeti „állóvízből”, egy kidolgozottabb magyar őstörténet-írás felé.

4 Általános hagyomány említése a szkítáknak Jáfettől való származása, v. ö. az egyik Attila-ös neve, Avitochol, „Jáfet fiát” jelenthet Györffy és mások szerint (Avit ~ Jafet; in: A magyarság keleti elemei, 1990., 70, 195. jegyz.); Kézai szerint ezek a korai népek „héberül” beszéltek, ami egy középkori, biblikus *non sense*. V. ö. Ezékiel, 38-39. Góg és Magógról, valamint a perzsa Firdauszinál Iredzs és Tur testvérpár harca nyomán Irán és Turán harcait ld. Sáhnáme, Királyok könyve, Bp., 1975, p. 327. Ld. még a Regna Orientis Antiquissima nevű térképet Erathosthenes nyomán, melyen a Káspi délnyugati mellékén egymás mellett szerepelnek a *Cadusii*, *Magog* és a *Saspire* népnévek (Atlas Antiquus, 1898, H. Kiepert; a jegyzetek végén). A bibliai Magog név talán összefügghet a Herodotosnál (I. Clio, 101) felsorolt hét méd törzs egyikével, a *Magi* (nem „mah-gar”), azaz a mágusok, Zarathustra-papok törzsével (egy másik törzsük neve gör. *Budioi*, mely esetleg kapcsolatban lehet a Buda névvel is; v.ö. a közép-ázsiai hunok tűztiszteletét, Zarathustra-vallását, melyet írott források és pénzeik tűz-oltár ábrázolásai egyaránt igazolnak; Bonfini krónikája – meglehet tévesen, bár a tévedések is tartalmazhatnak igazságelemeket – a Buda nevet a budinokkal hozza összefüggésbe, ld. Függelék II., Buda helyneveinkről).

5 Ld. T. Pekkanen: On the Oldest Relationship between Sarmatians and Hungarians, Ural-Altische Jahrbücher, 45 (1973). Pekkanen felhívta a figyelmet arra is, hogy a Mazari névalak Bíborbanszületett Konstantin császár művében a magyarokra vonatkozhat (Moravcsik Gy. ezt „kazárra” változtatta, A birodalom kormányzásáról, 1950).

6 Harmatta János: A magyarok nevei a görög nyelvű forrásokban, in: Honfoglalás és nyelvészet, Bp. 1997, Iráni nyelvek hatása a magyar nyelvre uo., és előadása A Volgától a Dunáig címmel (2000. dec. 3, <http://www.c3.hu/~magyarnyelv/01-1/harmatta.htm>).

7 Furcsa módon Pekkanen sem vette észre a szovardeni népnév igazi jelentőségét, holott foglalkozott a Konstantin-féle közlésekkel és az asphali névvel; Pekkanen 1973.

8 A magyarok régi neve *Sabartioasphaloi*, rendíthetetlen vagy lovas szavárd: De administrando imperio (DAI) 38. Ld. még sawirok a Volgánál, Paulik Á. 2001. V.ö. III. fejezet, Tóth Tibor antropológiai kutatásait, melyek épp a Ptolemaios és más források által jelzett térségbe, a Káspi-Volga térségbe helyezik az ősmagyarság, vagy szavárd-magyarság antropológiai formálódásának hosszú korszakát. A Sardi Scythae népnévhez korábban Karl Müllenhoff és Max Rüdiger fűztek néhány megjegyzést (Deutsche Altertumskunde, 1890., p. 57, 59, 62, 97): „... so muss dieser offenbar den unbekanntem 'Sardi Scythae et Siraci' einen weiten raum am Borysthenes von den Crobigen [?] an bis gegen den isthmus und gegen die Maeotis zugeschrieben haben.” Ld. még szerző szabir-összefoglalóit, ismertetéseit: Egy szkíta díszítőmotívum elemzése, Országépítő, 1997/3-4; A Nagyszentmiklósi kincs és a régi kaukázusi művészet, Országépítő, 1998/2,3 (www.orszagepito.hu); Az

Aranyfejedelem éneke, *Életünk*, 1999/6; A szabir népnév és előfordulásai a történeti forrásokban, Turán, 2006/3; Magyarok, szovárdok a 2. századi Szármáciában, Turán 2009/1 (Mikes International, 2010/4, www.federatio.org).

9 A Tabula Peutingeriana, ez a több mint 6 méter hosszú térkép, mely a római birodalom úthálózatát, a korabeli ismert világot ábrázolja, a 15-16. századi térképész és könyvgyűjtő másolójáról, Konrad Peutingerről kapta nevét. Mivel a térképen a hunok neve még nem szerepel, de Konstantinápoly már igen, így az eredeti térkép a város (Byzantium) birodalmi székhellyé válása, AD 330, és a hunok nyugatra jövedele, 375 között keletkezhetett, szokás szerint a korábban ismert adatok felhasználásával (facsimile-kiadás: Tabula Peutingeriana ed.: E. Weber, Graz, 1976).

10 A Tabula Peutingerianán a Meótisz környékén egy népnevet *Sardeciae* alakban rekonstruáltak. Az eredeti példány feliratai eléggé elmosódottak, de nyilvánvalóan *Sardanae* a helyes olvasat, hiszen Ptolemaios és Plinius lehetett a Tabula egyik fő forrása. A Tabulán felbukkanó *Seracoe*, szirák népnév a Kárpát-medence helyneveiben is megjelenik Szirák, Borsodszirák, s esetleg Cirák esetében, ld. Függelék II. A *Macara* városnév esetében szó lehet még a Ptol. V. 12,6-nál a kaukázusi Albániában szereplő *Moziata* városnévről is; ld. még a Tab. Peut. és a Ravennai *Macara*-adatairól Bendefy L.: A magyarság kaukázusi őshazája, p. 96, 140. A Theophylactos II. 18-nál szereplő *Matzaron* erőd Kappadóciában, Kelet-Anatóliában volt, Konstantin *Mazaca* néven említi; ezeknek a neveknek nincs ismert történeti kapcsolata a korai magyarsággal.

11 Kmoskó Mihály: Szír írók a steppe népeiről, Bp., 2004., 99-100.

12 A Hülek név összecseng Attila idősebbik fia, Ellák nevével, és az egyik szabir vagy hun fejedelem, Iliger nevével (Agathias V. 11). V.ö. Priscos, Jordanes, és O. Maenchen-Helfen: *The World of the Huns*, 1973, Chap. IX. Language.

13 M. Dasxuranci: *The History of the Caucasian Albanians*, London, 1961, p. 219., és O. Maenchen-Helfen, i.m. p. 402-403., és 235. jegyzet, Tang shu 225b, 8b.

14 Bonfini is átveszi Ptolemaios suardeni adatát, de nem vette észre benne a régebbi krónikáink Zuard nevét; ld. A magyar történelem tizedei, ford. Kulcsár Péter, Balassi Kiadó, 1995., I. tized I. könyv, 205.

15 V. ö. Dümmerth D.: Az Árpádok nyomában, Bp., 1987, p. 64-69. A Notitia Episcopatum-ban, a 7-8. században keletkezett bizánci püspökségi jegyzékben a görögországi Neopatria metropolitához – ma Üpati, vagy Hypati – tartozott egy *Cutziagri* nevű püspökség, mely valószínűleg a pannóniai avaroktól a Balkánra költözött kutrigurokról, Kuber kereszténnyé lett népéről kapta nevét (ld. Notitiae Episcopatum, 1613., ed. Aubertus Miraeus, Antwerpen, p. 114., LI. Bekezdés). V. ö. Theophylactos Simocattes, Hist., III. 8, ahol a kutrigurok neve *Κοτζαγερροι*. Az ogurokról, onogurokról, kutrigurokról Nicephorus, *Breviarium Historicum*, CSHB, p. 14, 27, 38-39., és Theophanes, *Chronographia*, vol. I., 1839, p. 544-550.

16 Bálint Csanád: A Kelet, Bizánc és a korai avarok, Balassi kiadó, Bp., 1995, II rész, 9. A bizánci hatások. Nikephorusnál 634-ben az onogurok láznak fel az avarok ellen, vezérük itt „Organa”, ami viszont más forrásban nem szerepel, így lehetett az avarok eredeti varchonita, var és hun nevének, vagy az ogur népnévnek az elírása, alkalmazása is.

17 V.ö. Jordanes: Attila fiai megtámadják Valamir gójtait, mert azok elpártoltak mellőlük („*Attilae fili contra Gothos quasi desertores dominationis suae, velut fugacia mancipia requirentes, venirent ignarisque aliis fratribus super Valamer solum inruerent*” (Getica, 52, 268). A gepidák királya, Ardaric volt az első, aki az Attila-fiak ellen fordult (50, 260), s a vele való harcban esett el Ellák, Attila király idősebbik fia (50, 262), majd a hunok ezt követően húzódtak vissza a kelet-európai steppekre (al-dunai Kis-Szkitia, Pontus-mellék, Kaukázus).

18 Antapodosis, III. 30., Bp., 1908; ld. a szovárd népnévvel összefüggésbe hozható helyneveinket, Függelék II.

19 *Boarex*, szabir királynő, és a legyőzött hun vezérek, *Glonas, Styra* (Galán/Kalán, Tüörák?): Theophanes, *Chronographia*, AD 520, p. 269, ugyanerről Malalas, *Chronographia*, xviii, 159-163.

20 Paulik 2001, p. 48-49.

21 II. 48., in: CSHB, 1829., Vol. I. p. 687. Ld. még *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars*, by Geoffrey Greatrex - Samuel N. C. Lieu, Part II., Routledge, London, 2002., p. 120.

22 Legutóbb többen megemlítették (Helilov-Nyitray, Hasanov), hogy a mai Azerbajdzsán területén lévő Qaraoglan település neve is „fekete fiúkat” jelent, ami utalhat a szovárd-magyarokra. Azonban Qaraoglan helység található Törökország középső részén is, és nem biztos, hogy ennek önmagában köze van a szovárd-magyarokhoz. A Kijevi-krónikában szereplő „fehér ugor” és „fekete ugor” elnevezések a 7. századi ogurokat és a 9. századi magyarságot jelentik, de úgy tűnik, hogy a fekete-fehér megkülönböztetések inkább az ogur törzsekre vonatkoztak, nem a szovárdokra, vagy az eredeti magyarokra. A nomád türk és mongol társadalomban a „fehér csont” és „fekete csont” kifejezések szimbolizálták az örökletes társadalmi rangot, az erősebb és idősebb törzseket (fehér) és a gyengébb, fiatalabb törzseket (fekete). Így pl. Dzsingisz kán leszármazottai a „fehér” kategóriába tartoztak. A türkök és ogurok (akiket a kínai források tuku és tölö, vagy t’ie-lö néven említenek) kapcsolatban voltak a hunokkal (Koryakova-Epimakhov, p.214). A színek népekhez társítása megjelenik a horvátoknál és szerbeknél is (fehér és vörös horvátok, fehér szerbek), tehát lehet iráni-kaukázusi hagyomány emléke is (v.ö. a szerbek genetikai közelségét az adige cserkeszekkel, Magyar Tudomány, 2008/10). Az északi szabir-magyar törzsekről ld. szerzőtől Az Aranyfejedelem éneke – egy osztják hősi ének és szabir vonatkozásai, Életünk, 1999/6.

23 O. Pritsak: From the Säbirs to the Hungarians, in: Hungaro-Turcica, Bp., 1976., pp. 17-30

24 V.ö. a szienpik genetikai kutatásáról: Genetic analysis on Tuoba Xianbei remains excavated from Qilang Mountain Cemetery in Qahar Right Wing Middle Banner of Inner Mongolia, *FEBS Letters*, [Federation of European Biochemical Societies], Volume 580, Issue 26, Pages 6242-6246, Y. Changchun, X. Li, Z. Xiaolei, Z. Hui, Z. Hong.

25 Az eredeti alak: *(s)/[j]py ry*. Ld. W. B. Henning: Sogdica, London, 1940, és: A Farewell to the Khagan of Aq-Aqatāran, 1952, 5. lábjegyz., in: Selected Papers, Bibliothèque Pahlavi, 1977, Tehran-Liège, uo. a szien-pikről p. 502.

26 Ld. szerzőtől A ‘tapri’, ‘tapir’ népnév Strabo Geográfiájában (kézirat).

27 Czeglédy Károly tévesen utalt arra, hogy a kadszok „khiónok”/hunok lettek volna; Barhebraeusnál csak hunok (*hunnaye*) szerepelnek, kadszok nem; ld. Czeglédy K.: Heftaliták, hunok, avarok, onogurok, Magyar Nyelv, 50 (1954) 148, és uő: Kaukázusi hunok, kaukázusi avarok, Antik tanulmányok (Studia Antiqua) II., 1955., 123, és utóbbi tanulmány hivatkozásai: J. Markwart: Osteuropäische u. ostasiatische Streifzüge 1903., p. 279, 2. jegyzet; Moravcsik Gy.: Byzantinoturcica, II., p. 133. A kadsz név görög szigmája nem feltétlenül tükrözi az eredeti kiejtést, ami lehetett kaducs, kadocsa. Megjegyezzük, hogy sem Czeglédy, sem Györffy nem említette a magyar kadocsa név és a kadsz/kadsz-kérdés összefüggéseit.

28 V. ö. Andreas Luther: Die syrische Chronik des Josua Stylites, Berlin, 1997., p. 145., jegyz. 178-179.; Maenchen-Helfen – Th. Nöldeke hivatkozva – határozottan cáfolta, hogy a kadszenok hunok lettek volna, ld. The World of the Huns, 1973, p. 440. Nöldeke így ír: „A részletes beszámolót, amit Jaqut, Bekri, Tebrizi adnak a ‘herati Qadis’-ről, tévesen vonatkoztatják emberekre. Ez egy hely Herat mellett, mint említi Beladuri 409. A név egy másik alakja Marw-i-roth mellett szerepel Jaqutnál (Mustarik). Chorenei Mózes Geográfiájában Heratot nevezi (az arabizált Harew, Hare nyomán) Hrew-Katesannak.” Ld. Th. Nöldeke: Zwei Völker Vorderasiens, Zeitschrift der Deutschen Morgenländische Gesellschaft, 33, 1897, p. 162., 1. lábjegyzet; ld. a hallei egyetemi könyvtár honlapján. Nöldeke – aki egyébként nem ismerte a magyar Kadocsa, Kadicsa névhagyományt – elkülöníteni javasolta a kadsz és a kadsz népet egymástól, bár ezt nem indokolta meg kielégítően. A darai ütközetben harcoló kadszokról ld. Prokopius De bello persico I. xiv, 38-39. A muszlim hódítás, 640 után már nem olvashatunk a szingari kadszokról, ami mutathatja, hogy északra költöztek a hunokkal, magyarokkal. A Budai és Pozsonyi krónikákban a Cadicha névalak jelenik meg.

29 Ld. Kmoskó M. i. m., p. 110, 111, 117.

30 Joannes Antiochenus, Chronika, 214, 9. töredéke a „hunoknak nevezett kadszenokról”: Carolus Müller: Fragmenta Historicorum Graecorum (FHG), Vol. 5. 1873, p. 28.

31 *Κατσα*, Ptol. VI. 18,4; a sors iróniája, hogy a Qadis melletti járás Muqur vagy Moqor neve is hasonlít a magyar etnonímra; e területeken jelenleg három iráni törzs lakik, a *kala nao hazara*, azután a *pastu* és a *firozkohis chahar aimak*; hozzátesszük, hogy a kadsz népnév nem keverendő össze az dél-szíriai Kadesh település nevével, és a népnévszerű helynevek *nem mindig* népnévi jelentésűek!

32 Ld. Plinius, Nat.hist. VI. 92, *Catuces* és VI. 36-48. *Cadusii* népnevek párhuzamosan; egyazon nép nevének kétféle formában történő leírása előfordul másutt is, pl Konstantinnál a Sabarti és a Serboti, Theophylactosnál a Sabeir és – feltehetőleg – a Zabender.

33 MARKWART, i.m. p. 279, 280.; úgy vélem, hogy az örmény forrásokban 451-ben szereplő *aparhatsk, aparahajk* népnév nem vonatkozhat másra, mint az avarokra, akikről valamivel később, 463 körül Priscus töredéke tudósít. A név az apar többől és örmény toldalékból, többesszámból áll, s lehetséges, hogy az avarok Theophylactos Simokattesnél szereplő uar és chiön, var és hun kettős törzsnévnek torzult alakja (v.ö. a magyar várkony helyneveinkkel, Függelék II.). Ez azt jelenti, hogy nem Priscus adata az első híradás a nyugatra vándorló avarokról, hanem ez a 12 évvel korábbi, s útvonaluk valóban a dél-káspi térségen át vezetett a Kaukázus, majd a Kárpát-medence felé, mint már a kiváló GÖTZ László valószínűsítette.

34 Prokopiusnál: *Καθηνοιοι*, Theophylaktos Simokatta III. 5.: *Καθηνοιοι*, „barbár perzsa nép”; Lazar P’arpecinél *Katisk*, Chorenei Mosesnél, *Kadusk*, a 7. századi örmény Geográfiában *kasb*-ok, káspiak néven, a gélek mellett (Paulik, 2001).

35 Xenophon (Kr. e. 431-354, híres athéni hadvezér és történétíró), Kürosz nevelkedése, ford. Fein Judit, Európa, 1979, <http://mek.oszk.hu/05000/05027/cedula.html>; a kaduszokra is pontosan illik az a leírás, amit Xenophonon adott a káldeusokról: „*zsoldért harcoltak, és ahhoz szegődtek, akinek szüksége volt rájuk, mert nemcsak harciasak voltak, hanem szegények is. Hegyes földjüknek csak kis része művelhető.*” Ld. még Strabo Geográfia, XI. 7,1., 8,1., 8,8., 13,3., 13,4., 13,6.: vándorló, rabló hegyi népként jellemzi a kaduszokat, a gélekkel, amardokkal, kurdokkal, tapirokkal, „anariákkal” – nem-árjakkal, türkökkel? – együtt; ld. Ptolemaios VI. 2,2, 2,5.

36 Strabo leírja (XI. viii,4. és xiv,4.), hogy a szakák eleinte a Kaukázustól délre laktak; népnevük megőrződött az örmény Szakasene tartomány nevében; v.ö. Diodorus, Bibliotheca, II. 43,2, a szkíták eleinte az Arax-folyónál laktak.

37 Agathias, Hist., II. 27., Ardashir, a szászánidák első királyának származási legendájánál szerepel a *Καδοισαίων* területnév, ami a görög toldalékot elhagyva a leginkább egyezik a magyar kadocsa alakokkal; ld. még Ravennai Anonymusnál, p.60, II. 8,14.

38 Siebmacher: Die Grosse u. Allgemeine Wappenbuch, Nagy Iván: Magyarország családai, Borovszky S.: Magyarország vármegyéi és városai.

39 Báró Orbán Balázs: Székelyföld leírása, Pest, 1868., Udvarhelyszék, XIX., Kadács vagy Kadicsa vára (a vár alaprajzával). V.ö. Baranya megyei *Kacsóta* település Szentlőrinc-től nyugatra, mely a régi *Kadosfalva* módosult neve (Földrajzi nevek, 1973, Csánki: Mo. tört. földr., II. 493). Ez a helyneveünk is igazolja, amit már bizonyított a kutatás, hogy a székelység (eszki-ogurok) nagy része eredetileg Nyugat-Magyarországról települt Erdélybe a honfoglalás idején, s korábban a nyugati avar végeken látott el ugyancsak határőrizeti feladatokat (a kisbirtokos-kisnemesi, határőr népségre utalnak Nemes- összetételű hely- és családneveink; v.ö. Primus LESSIAK: Edling-Kazaze c. tanulmánya a Nemes családnév karintiai változatáról, idézi GÖTZ László: Keleten két a nap, I., p. 284., Püski, 1994.). A Földrajzi nevek etimológiai szótára elsődlegesen személynévi eredetűnek tartja a Kadács, Kadics, Kadosa faluneveket, hozzátéve, hogy számításba jöhet az ótörök *qadiča ~ *qaduča „tévelygő, bolyongó” jelentés. Viszont ennek eredetét is meg kell vizsgálni, nem iráni jövevényszó-e a török nyelvben. A szótár szerint a Kadács név eredeztethető a régi Kada személynévből, s esetleg a kada főnévből, ami a népnyelvben „folyó fenekén lévő vízvájta gödör, melyben a halak télen tanyáznak” (‘kád’). Azonban kérdés, hogy lehet-e egy személynék vagy akár egy hegytetőn álló várnak ezen az alapon nevet adni.

II. Jegyzetek a Kézai-krónikához:

40 A tör. on-og-ar = tíz-nyíl-nép, v. tíz-nyíl-ember, azaz tíz ogur törzs szövetségét jelenti; az oguroknak számozott törzsnevei voltak (háromogur, hatogur, kilencogur stb.); Jordanes említi, hogy Attila halála után egy ízben középső fia, Dengizik (Dintzic) az Vltzinzur, Angiscir, Bittugur (öt-ogur), Bardor törzsekkel együtt megtámadta a pannóniai rómaiakat (Getica, 53,272). Ld. az onogurok (hunuguri) prémkereskedelméről Jordanes 5,37. Az északi osztjákoknál fennmaradt legendáról ld. szerzőtől Az Arany Anya szobrának nyugat-szibériai legendája és eredetének kérdése, Mikes International, 2010/3. Néhány szír forrásban a Dél-Kaukázusban szereplő hangaraye/kangaraye népnév eredeti alakja is onogur lehet a legújabb kutatások szerint, ld. Harmatta J.: Egy szászánida arany pecsétgyűrű felirata, in: Bálint Csanád: Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai, 1995., III. függelék. Az 550 körül író Agathias-tól tudjuk, hogy egy kolchiszi erődöt Archaeopolis közelében régóta Onoguris-nak hívták, majd Szentistván lett a neve (a mai Sepietivel lehet azonos, ahol görög feliratos oltárkövet találtak Szent István protomártírnak ajánlva; v.ö. L. G. Khrushkova: The Spread of Christianity in the Eastern Black Sea littoral, 2007. Agathias csupán feltételezi, hogy az erődöt azért hívták Onogurisnak, mert egy alkalommal „visszaverték” itt az onogurok támadását; sokkal valószínűbb, hogy azért kapta az erőd ezt a nevet, mert az onogurok a perzsákkal szövetségben elfoglalták a rómaiaktól, hiszen az 500-as években többször is ez volt a helyzet. Ld. *Onogoria* ország a Meóitisz keleti felén, Ravennai Anonymus, IV. 2. V. ö. az onogurokról Movses Khorenaci: Nagy Örményország története, ahol egy *Und Ugendur* nép szerepel Kolchisz területén a Kr. e. 2. században, bár az időpont kérdéses (valószínű, hogy itt inkább a Zosimusnál szereplő urugund népről van

szó, hisz tőle tudjuk, hogy a szkíták, szarmaták is többször megjelentek a Pontus délkeleti partjainál; Függelék I.). Egyes régészek az ogurok őseit a Tagar-kultúra megteremtőiben sejtik. Az onogur-kérdésről ld. még a fiatal erdélyi történész, Puskás-Kolozsvári Frederik: A székelyek eredete és ősi hite, in: Östörténet és Kereszténység Nemzetközi Konferencia, Csíkszereda, 2009. okt. V.ö. a székelyek genetikai közelsége a bolgárokhoz, Bogácsi-Szabó et al.: Archeogenetikai vizsgálatok a Kárpát-medence 10. századi népességén, Magyar Tudomány, 2008/10. p.1204-1216.

41 O. Pritsak: Die Bulgarische Fürstenliste, Ural-Altäische Bibliothek, O. Harrassowitz, Wiesbaden, 1955. A listán az első név Avitocholé, azután Irnik következik, Attila király nem szerepel (www.kroraina.com/bulgar/pritsak). A lista érdekessége, hogy a fejedelmek uralkodási éveit az ázsiai zodiákus-években adja meg.

42 Dentümogyer a Donyec-menti „Magyarország” is lehetett, ahol számos település maradványa létezik ma is, közülük az egyik Verchne-Szaltovó, ahol a legtöbb magyar típusú szablyaleletet találták, a kaukázusi Kobán lelőhelyen kívül (Zacharow-Arendt, 1934); Ld. még tör. dzseti-madzsar = hét magyar (Somfai Kara Dávid szóbeli közlése); vajon van-e kapcsolat a „dzseti-madzsar” név és a dél-uráli Dzsetigara településnév között?

43 V.ö. DAI 39, 40., és Sz. P. Tolszov: Az ősi Chorezm, 1950. p. 233.

44 Ld. Függelék II. helynevek, és Függelék III. Joannes Kinnamos közlése, miszerint a kabarok egy része zoroasztriánus, másikkuk mózeshitű.

45 Hodinka 1916., G. Vernadsky: Origin of Russia, Oxford, 1959. A három fivér hűgának neve Libegy, Lebed volt az egyik krónika-változat szerint (Poveszty 2003), ami viszont orosz eredetű név, hattyút jelent, s szintén utalhat a kabarok és ruszok szorosabb kapcsolatára. Padányi Viktor megfejtése szerint a fivérek neve lehetett magyar is, Keve, Csák és Geréb (Dentumagyarria). Megemlítjük, hogy a júdaizáló kabarokra utalhat Konstantin császár közlése, miszerint Kijev (Kióaba) másik neve „Szambat”, azaz Szombat volt (DAI 9., lat. „*castrum Kioaba, cui cognomen Sambatas*”).

46 Király Péter fordítása, Dümmerth, 1987.

47 A Kijevi-krónika megemlíti azt is, hogy korábban, Heraklius bizánci császár idején a *belije ugri*-k (fehér magyarok) az avarokhoz költöztek, Povesty vremennyx let, Moszkov-Augsburg, 2003.

48 Konstantin császár egyébként több közép-ázsiai, onogur – esetleg kabar, kusán – típusú városnevet felsorol a besenyők leírásánál: Aszpron/Fehér, Touggáta, Kraknakáta, Salmakáta, Sakakáta, Giaioukátá (DAI 37). Arab földrajzi írók számos -kátá végződésű várost, települést leírnak az Oxusnál, ld. Függelék II.

49 V.ö. Dümmerth, 1987, és Leontij Vojtovics: Karpatszki horvati v etnopolitichnomi rozvitki centralno-szkhidnoe Evropi rannyyogo szerednovicsja, Ukrajna v Centralno-Szkhidnij Evropi, No. 4, 2004.

50 Ld. *Mugmil at-tawarikh wa-l-gissas*, Történeti adatok és elbeszélések gyűjteménye, 32. sor: „*padsha-i Rus-ra khagan-rus gujand – Rusz ország királyát rusz-khagánnak nevezik*”; Kmoskó M.: Keleti királyok címeinek jegyzéke, Magyar Nyelv, XXIII, 1927.

51 Dümmerth, 1987.

52 Poveszty, Hodinka, 1916.

53 Zaharow-Arendt: Studia Levedica, Bp., 1934. V.ö. szerzőtől HMEK III., Álmos fejedelem és Kijev, Turán, 2002/3. A kazár magterület a Volgától keletre az Aral-tóig (Chorezmig) nyúlt. A szablyák gyakorisága Verchne-Szaltovónál és a Kaukázusnál jelzi, hogy ezeken a pontokon kellett védeni a kazár birodalmat: északon a ruszoktól (9. század első felétől), a Kaukázusnál az araboktól (8. század közepétől).

54 Evilát országot egyes külföldi kutatók nyomán a 19. századi magyar kutatók közül néhányan a Dél-Kaukázusban keresték (v. ö. Lukácsy Kristóf: A magyarok őselei, lakhelyei, hajdankori nevei az örmény forrásokban, 1870, Kolozsvár). Evilát nem itt volt – ez elsősorban a szellemi világnak egy mítikus régiója, melynek képzete idővel egy kincsekben gazdag földrajzi területhez kötődött –, viszont a magyar őshaza lehetett ezen a dél-kaukázusi, dél-káspi vidéken, míg a fehér hunoké, avar-

hunoké részben az indiai Evilátban. Ravennai Anonymus többször is említi Cosmográfiájában a „Dimirica Evilat” nevű régiót Indiával kapcsolatban (1860., Berlin, p. 14.3-19., 21.5., 40.6., 415.7-11-12-16., 418.13. sorok).

55 Eneth = szarvasünő = állatalakú anyaistennő, „állatok úrnője”; a szarvasalakú, szarvason lovagló, vagy szarvasok vontatta kocsit hajtó istennő hagyománya szinte egész Euráziában elterjedt volt, és igazi ősvallási képzetünk maradványa a Kézai-krónika „Ünő” nevébe rejtve. V. ö. Kerényi Károly: A csodaszarvas a perzsa Ezeregynapban, in: Halhatatlanság és Apollón-vallás, Bp., 1985., Moravcsik Gy.: A csodaszarvas mondája a bizánci íróknál, Egyetemes Philológiai Közl., 38., 1914; Nartok – kaukázusi hősenek, L’Harmattan, Bp., 2009. Anonymusnál a szarvasvadászat hagyománya a honfoglalás eseményeinek leírásánál jelenik meg. V. ö. szerzőtől „Vadat üzni feljövénnek...” – a termékenységistennő ősi kultusza és honfoglaláskori művészetünk, Hittel, 1999/5., bővítve 2005-ben: www.ztohcscaba.hu, ld. a sumer „enitu”, templomi szűz elnevezést (Merezskovszkij: Kelet titkai). V. ö. még Baktay E: A csillagfejtés könyve.

56 Ld. a több tucatnyi dél-uráli, kazahsztáni erődített város maradványát, az ún. Andronovo-Szintasta kultúrát és összefüggéseit más közép-ázsiai régészeti kultúrákkal (pl. Baktria-Margiana, BMAC). Ld. még a dél-uráli, nyugat-szibériai Andronovo- vagy Fjodorovo-Cserkaszkul kultúra volgai megjelenéséről a Kr.e. 2. évezred közepén, L. N. Koryakova - A. V. Epimakhov: The Urals and Western Siberia in the Bronze and Iron Ages, Cambridge Univ. Press, 2007., p. 150-151., és uo. p. 145. S. A. Grigorjev a Szintasta-kultúra fémipari leleteinek vizsgálata során fényt derített e kultúra népességének kelet-anatóliai eredetére, ld. Investigation of the metallurgical slag, 2000; v. ö. Elena E. Kuzmina: The Origin of Indo-Iranians, ed. J. P. Mallory, Leiden, Brill, 2007., p. 353., 365. Érdekes, hogy az osztjások népművészetében máig fennmaradtak ugyanazok a szögletes, geometrikus fonatminták, melyek a bronzkori Andronovo-kultúracsalád cserépedényein is láthatók, míg nálunk csak az edények formái tükrözik az ősi hasonlóságot.

57 A történet már Diodorusnál felbukkan „Palus és Napes” szkíta testvérpár alakjában, Bibliotheca, II. 43, 3-4, illetve Herodotosnál a három szkíta testvér, Lipok, Arpok, Kolak és az égből hullott aranytárgyak mondájában. Mivel pontatlanságok vannak ezek említése körül (Aradi Éva: Szakák és indoszkíták, Turán, 2009/4), megjegyezzük, hogy e négy aranytárgy (gör. arotrosz, zügosz, szagárisz, fialesz = eke, iga, szekerce, tál vagy csésze) közül az iga és a szekerce iráni, szkíta jövevényszó lehet a görögben, és megvan a magyarban is. A szekerce délszláv eredete, melyet a Történeti etimológiai szótár (TESz 1976) felhoz, kiegészítésre szorul, mert a mai görögben is megtalálható tsekuri (τσεκουρι) alakban és nem valószínű, hogy a görögök a szlávoktól vették volna át.

58 Baktay E., A csillagfejtés könyve, Bp., 1941.

59 Ld. Menandros Protektor, a császári testőrség tisztje szem és fültanúként számol be Turkszat-nak, a nyugati türk kagan fiának dagályos szavairól, aki egy 575. évi követjárásakor az alábbiakat mondta: „...nézzetek az alán népekre s ezenkívül az onogurok (uniguros) törzseire, akik nagyon bátor emberek voltak és saját haderejükben bizva szembe merészeltek szállni a türkök leküzdhetetlen hatalmával; ám semmi sem teljesült reményeikből; nekünk engedelmeskednek és pedig szolgáorba süllyedve.” Menandros kortársa, Agathias ugyanekkor két másik legyőzött ogur törzsről tudósít: „Olyan balszerencsét értek meg ezek a hun népek (a kutrigurok és utrigurok, a harminc és a kilenc ogur törzs szövetsége, s az onogurok is), hogy még ha egy részük meg is maradt, az szétszóródva, másoknak kényszerült szolgálni és nevét uráéra kellett cserélnie” (Szádeczky-Kardoss). Érdekes, hogy a bizánci, szír, örmény források leírják, hogy a Kaukázustól északra lakó hunok, s részben az avarok, a 6. században heftaliták voltak (Theophylactos: *chion*, Zakariás: *abdel*, Dasxuranci: *kamicik heptalk*), míg Attila hunjait inkább mongoloidnak írják le (Ammianus Marcellinus, Jordanes). Priscus „szkítáknak” nevezi a hunokat, a Tarih-i Üngürüs, törökre fordított latin krónikánk pedig leírja, hogy a hunok seregében 20 ezer fő „rendkívüli” hun volt, a többi nem-rendkívüli, ami utalhat a hun vezető réteg „szkíta”, nem mongoloid voltára, ld. III. fejezet a hunok genetikájáról).

60 Priscos, EL 30. (FHG IV). 558-ban a hun-avarok ismét megfutamították a szabirotkat, barszilokat és onogurokat (Theophyl. Sim. VII. 7).

61 Getica V. 37.

62 EL, 1. CSHB, Pars I., ed. Niebuhr, Bonn, 1829.

63 V.ö. Maenchen-Helfen, i.m. Chapt. X. Early Huns in Eastern Europe (Turán 2009/4). A Ptolemaios által a Borysthenes/Dnyeper-folyóhoz helyezett „khuni” (Χουνοι) népnév nem vonatkozhat a hunokra, mint korábban egy pillanattig véltem. Itt Ptolemaios hallomás után elírhatott egy nevet, mégpedig a Zosimusnál ugyanezen a vidéken a 3. században szereplő urugund népnév torzításával lehet dolgunk, s a név -gund tagja lehetett a khun név alapja Ptolemaiosnál (a hun név görögül

általában Ounnoi, a kí-vel írt forma csak Theophylactosnál fordul elő, kb. 450 év múlva). Ez természetesen nem jelenti azt, hogy Ptolemaios minden adata téves, sőt a korábbi történet- és földrajzi íróknál pontosabb és megbízhatóbb volt. Maenchen-Helfen állásfoglalása a hunok korai kelet-európai tartózkodásának kérdésében egyébként nem egyértelmű: megelőlegezi, hogy valamilyen hunok, ill. ótörök nyelvű törzsek lehettek a hunok előtt is a Pontus térségében – Jordanest követve tévesen hivatkozik Priscus *Amilzuri* adatára! –, de a fejezet végén utal rá, hogy erre nincs bizonyíték, illetve, hogy a jelzett területeken ebben a korszakban főként szkíta utódnépek, szarmaták éltek (v. ö. Jordanes, Zosimus, Függelék I.; Amilzuri stb. népek: Prisci Panitae, CSHB, Imm. Bekkeri et B. G. Niebuhrii, Pars I., Bonnae, 1829. p. 166-167).

64 Theophanes, Chronographia, p 546., Dümmerth 1987.

65 O. Pritsak szerint a Levedi név eredeti alakja lehet az ótörök Alp-edi, Bátor úr. „Levedi” ld. DAI 38.

66 Ld. T. Pekkanen: On the Oldest Relationship between Sarmatians and Hungarians, Ural-Altische Jahrbücher, 45 (1973), p. 11-15. V. ö. ‘ardaragantes’ a szabad szarmaták elnevezése volt, és ebből lett az oszét ‘aldar’ = idősebb, előljáró, fejedelem jelentéssel, s feltehetőleg a magyar Aladár személynév (v. ö. Ardarik, gepida fejedelem nevével). Úgy tűnik, hogy Kézai Valamir és Ardaric, gót és gepida fejedelmek nevéből gyúrta az Aladár nevet, ld. Jordanes 50-53, és 17. jegyzet.

III. Jegyzetek a Régi és újabb felfedezések-hez

67 Tóth Tibor: A magyarság etnogenezise, I-II., Turán, 2009/1.

68 V. ö. O. Semino et al.: The Genetic Legacy of Paleolithic Homo sapiens sapiens in Extant Europeans: A Y Chromosome Perspective, Science, Vol. 290, 10 November 2000., www.sciencemag.org, http://www.eupedia.com/europe/origins_haplogroups_europe.shtml; és eupedia.com/origins; ld. még A magyarság és a Kelet, II. Őstörténeti Konferencia, Bp., Magyarok Háza, 2008. aug. 16-20. kötete; Bálint Csanád: Az ethnosz a kora középkorban, Századok, 2006/2., és a Magyar Tudomány, 2008/10. cikkei; ld. még Tóth Imre: Őseink hagyatéka, Turán 2009/2.; eupedia.com, dienekes.blogspot.com). Az alának jellemző géncsoportjai a G2a (adüge-cserkeszek) és az R1a (összéték).

69 Syromedia, Ptol. VI. 2.6. A sauruomata/szarmata nevet, mely különböző nevű iráni törzsek gyűjtőneve lehetett, az indoir. *surya mada*, a nap fia, világosság fia, vagy tör. *sar-mata*, fehér méd nevekkel is összefüggésbe hozzák, ld. S. ABBAS: Common Origin of Croats, Serbs and Jats By: Dr. Samar Abbas, Bhubaneswar, India Jat Jyoti, Vol.4 no.11 (Nov. 2003) p.13-18. (Magazine of the World Jat Aryan Foundation, 248, Ram Krishna Vihar, 29, IP Extension, Delhi-110 092). MARKWART az óiráni Aveszta egyik himnuszában szereplő Szajrima néppel azonosította a sauruomatákat (in: K. F. SZMIRNOV 1959). V. ö. a nyugat-iráni médek, matianok, mannajok vagy manneusok eredeti mada, mata stb. neve és a magyar, mogyer név között sem oly távoli a hasonlóság.

70 T. Sulimirski: The Sarmatians, Southampton, 1970, p. 175-176.; Néhány nem elhanyagolható körülmény, forrásadat valószínűsíti, hogy esetleg Arthur király és lovagjai lehettek szarmata eredetűek, s így általuk is Britanniába kerülhettek a Grál-történet egyes elemei. A 8. századi Nennius krónikája „nem annyira nemes származású”, de a legkiválóbb hadvezérnek, *dux bellorum*-nak nevezi a szász betolakodók ellen harcoló Arthurt, és a középkori kódexek Grál-történeteinek miniatúráin Arthur sárkányos zászlóval, kentaur-ábrázolásokkal jelenik meg, melyek jellemzők a szkíta-szarmata világra, keletről terjedhettek el a frankoknál is, és innen a britonoknál. A történeti Arthur király személyére a legesélyesebbként a római Lucius Artorius Castust, és egy Riothamus nevű kelta vezért szokták említeni (a Riotamus név lehet az Artorius anagrammája, hiszen az m-betű kivételével ugyanazokból a betűkből áll). Ugyanakkor nyilvánvalóan nem szabad elfelejteni az Arthur- és a Grál-legendák valódi szellemi tartalmát, mely felette áll e történetek „nemzeti” hovatartozásának. Ld. még a forrásokat a britanniai szarmatákról: Dio Cassius (LXXI. 16.), és a római Notitia Dignitatum (XL., Dux Britanniarum, *Cuneus [S]Armatarum Bremetennacum*); v.ö. Strabo XI. 6, 2., a keltoszkítákról; legutóbb magyarul is: Littleton-Malcor: Szkítiától Camelotig, 2005., első angol kiadás 1994.

Irodalom:

- Agathias, CSHB (Corpus Scriptorum Historicum Byzantinae), ed. G. Nieburhii, Bonn, 1828 (angolra ford. Joseph D. Frendo, 1975).
- Bogácsi-Szabó et al.: Archeogenetikai vizsgálatok a Kárpát-medence 10. századi népességén, Magyar Tudomány, 2008/10. p.1204-1216.
- J. B. Bury: The History of the Later Roman Empire, Vol. I-II., London, 1923. (New York, 1958).
- Czeglédy Károly: Heftaliták, hunok, avarok, onogurok, Magyar Nyelv, 50 (1954) 148
- : Kaukázusi hunok, kaukázusi avarok, Antik tanulmányok (Studia Antiqua) II., 1955.
- Chorenei Mózes: Nagy-Örményország története, ford. Szongott Kristóf, Bp., é.n.
- Constantinos Porphyrogenetos, De cerimoniis aulae Byzantinae, CSHB, Libri Duo, 1829
- : De thematibus et De administrando imperio (DAI), ed. I. Bekkeri, 1840
- Moses Dasxuranci: The History of the Caucasian Albanians, trsl. C. F. J. Dowsett, London, 1961.
- Edelspacher A.: Xorenaci Mózes 5. századbeli örmény történetíró az Ogundur és ogur bolgárokról, Bp., 1878
- Gáspár Róbert – Mészáros Anita: Az uráli nyelvcsalád népességének genetikája, 2008.
- Götz László: Keleten kél a nap, I-II., Püski, 1994.
- S. A. Grigorjev: The Sintashta Culture and Some Questions of Indo-Europeans Origins
- : Investigation of the metallurgical slag, in: Kurgans, Ritual Sites and Settlements: Eurasian Bronze and Iron Age, ed. J. Davis-Kimball et al., Archaeopress, Oxford, 2000.
- Hodinka Antal: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai, Bp., 1916
- Keyser-Bouakaze-Crubézy et al.: Ancient DNA provides new insights into the history of South Siberian Kurgan people, Springer, 2009.
- P. Kelekna: The Horse in the Human History, 2009.
- L.G. Khrushkova: The Spread of Christianity in the Eastern Black Sea Littoral, AWE 6, 2007
- Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára, 1973
- Kmoskó M.: Mohamedán írók a steppe népeiről, I/2., Bp., 2000
- : Szír írók a steppe népeiről, Bp, 2004.
- Koryakova., L. N.- Epimakhov, A. V.: The Urals and Western Siberia in the Bronze and Iron Ages, Cambridge University Press, 2007.
- J. Kuzmina: Korai városias életmódból a nomadizmusba, Turán, 2010/1.
- : The Origin of Indo-Iranians, ed. J. P. Mallory, Leiden, Brill, 2007., p. 353., 365.
- László Gyula: Őstörténetünk, Bp. 1980
- Primus Lessiak: Edling-Kazaze, Carinthia I., 103 (1913) 81. ff.
- Andreas Luther: Die syrische Chronik des Josua Stylites, Berlin, 1997.
- J. Markwart: Osteuropäische u. ostasiatische Streifzüge, 1903.
- Otto Maenchen-Helfen: The World of the Huns, Berkely, 1973
- Menandros, FHG (Fragmenta Historicorum Graecorum), Vol. IV., ed. Carolus Müller, Paris, 1868
- Mészáros Anita - Béres Judit: Hazai etnikumok/populációk genetikai struktúrája, A magyarság és a Kelet, II. Őstörténeti Konferencia, Bp., 2008. aug. 18-20.
- Paulik Ágnes: "A világ bemutatása", egy 7. századi örmény Földrajz a steppe népeiről, in: Források a korai magyar történelem ismeretéhez, szerk. Róna-Tas András, Bp., 2001.
- T. Pekkanen: On the Oldest Relationship between Hungarians and Sarmatians, UAJb., Band 45 (1973)
- C. Plinii Secundi, Naturalis Historiae, ed. Ludovicus Ianus, Lipcse, 1854
- Poveszti vremennyx let, Im Werden Verlag, Moskau-Augsburg, 2003
- Ptolemaios, Geographia, Lipcse, 1854., I-II. kötet, III. kötet index, ed. C. F. A. Nobbe
- Sebők László: Határon túli magyar helynévszótár (sebok2.adatbank.hu)
- Semino, O. et al.: The Genetic Legacy of Paleolithic Homo sapiens sapiens in Extant Europeans: A Y Chromosome Perspective, Science, Vol. 290, 10 November 2000.
- Strabonis Geographica, XI., Vol. II. ed. G. Kramer, Berlin, 1852
- T. Sulimirski: The Sarmatians, Southampton, 1970
- Szádeczky-Kardoss: Az avar történelem bizánci forrásai, Bp., 1994
- TESZ – A magyar nyelv történeti etimológiai szótára, I-IV., Bp., 1976.
- Theophylacti Simocatti Historiarum, CSHB, Bonn, 1834
- Thury J. A magyarok szavarti aszfali neve I-II., Századok, 1897
- Arthur Ungnad: Subartu, Beiträge zur Kulturgeschichte und Völkerkunde Vorderasiens, Berlin, 1936.
- Xenophon: Kürosz nevelkedése, ford. Fein Judit, Bp. 1979

A.A. Zaharow – V.V. Arendt: Studia Levedica, Bp., 1934.

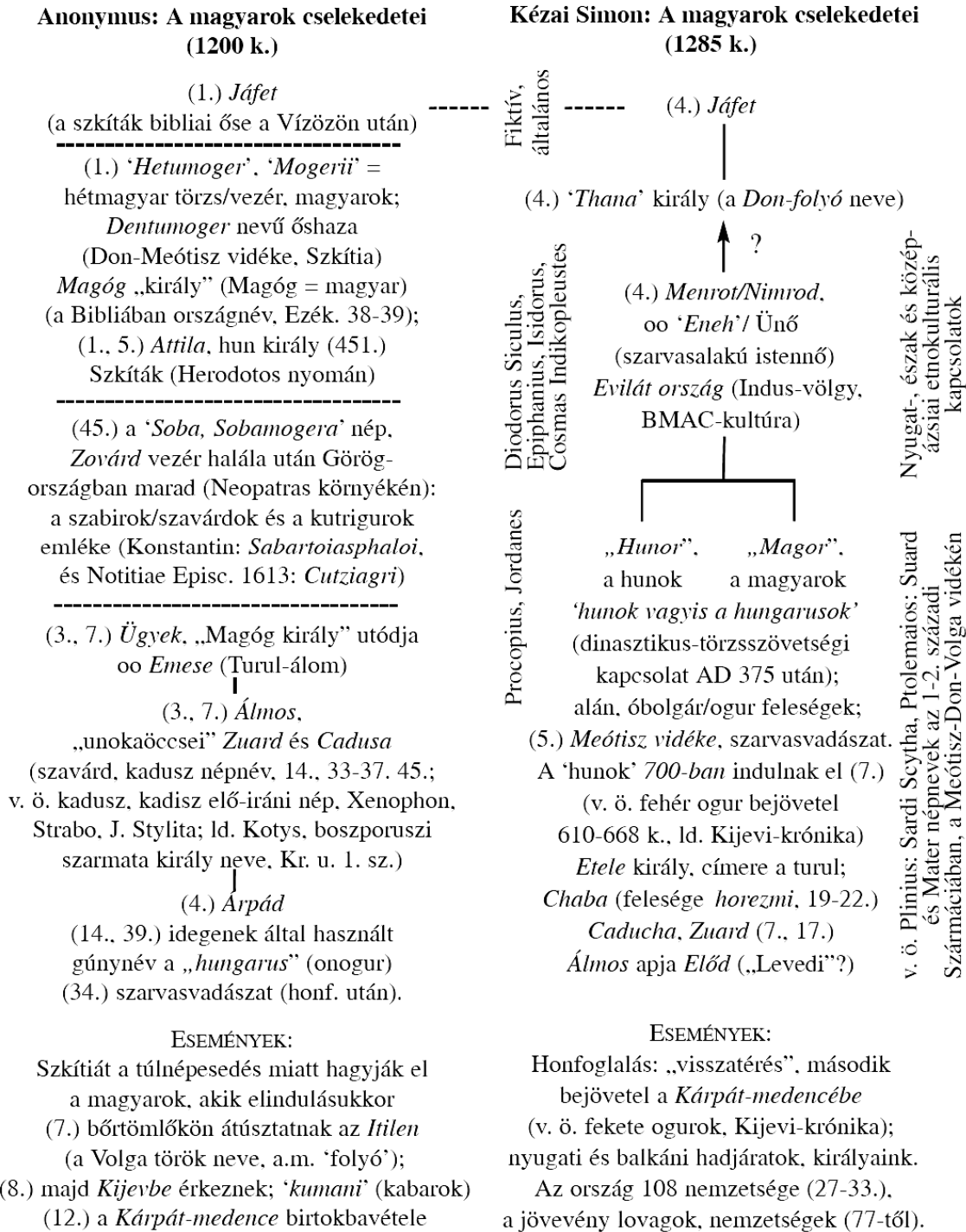
Turán folyóirat 2009/1 - 2010/1. közötti számai a szerző szerkesztésében.

Részlet a Regna antiquissima orientis térképről, mely Eratosthenes leírása alapján készült; a Káspi-tenger (Mare Hyrcanum) délnyugati részén három név szerepel egymás mellett: *Cadusii*, *Magog*, *Saspires*, amelyek közül kettő, a kadusz és a szabir, rokonnépeinkre utal, és nem teljesen egzaktnak, de felsejlik a magyar népnév is a „Magog”-ban, illetve a médek „Madai” nevében (in: Atlas Antiquus, Taschen-Atlas der Alten Welt, Gotha, 1893, Justus Perthes (kiadta még: H. Kiepert, Berlin, 1903)

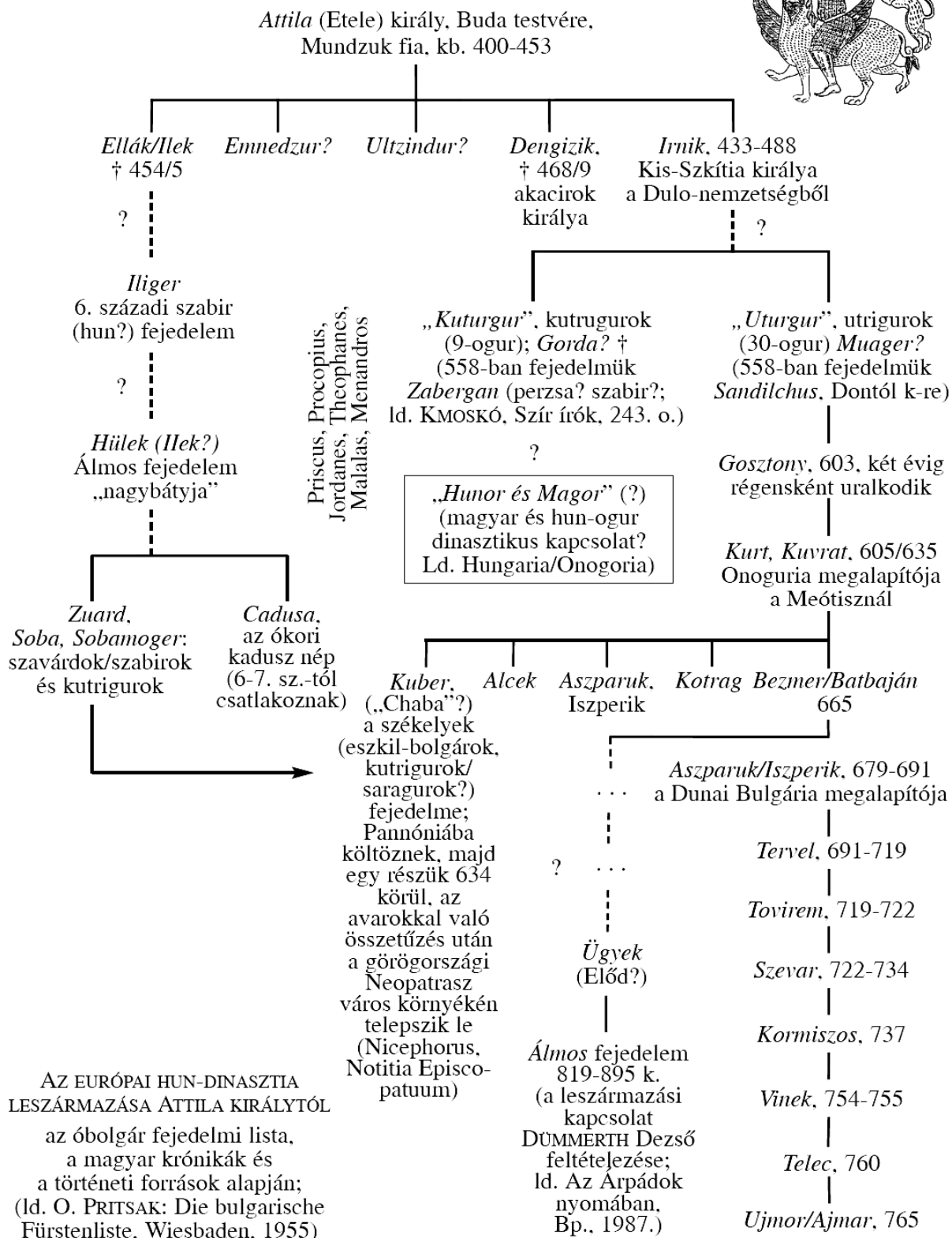

A Turul-dinasztia és a magyar nemzet eredete, lakhelyei és vándorlásai középkori krónikáink és a történeti források szerint (I. tábla)

I. Tábla

II. Tábla

III. Tábla *Az ősmagyarság és rokonnépei Nyugat-Ázsiában
a bronzkor végétől AD 7. századig*

Század	Magyar	Szabir/Szavárd	Hun	Ogur	Kadocsa
Kr. e. III.-II. évezred	–	<i>Subar-tu, Subir-ki, Subar</i> (sumer, akkád ékírásos táblákon, gyök: SBR)	–	–	–
Kr. e. I. évezred	<i>matien?</i> (Mitanni népe)	<i>Subar-ra</i> nép (óperzsa szerződésszöveg)	–	<i>Und Ugendur, bulgar</i> (2. sz.?, M. Chorenaci)	<i>Kadousioi</i> (Xenophon, Strabo)
	<i>mada, mata?</i> (méd)	<i>Saspeires</i> nép (Herakleitos)			
AD. I. század	<i>Mattzaris</i> (Celjei felirat)	<i>Sardi Scythae</i> a Meótisz térségében (Plinius)	–	–	<i>Catuces, Cadusii</i> (Plinius)
II.	<i>Materoi, Souardenoi</i> népnevek a Volga-Don térségben (Ptolemaios)		<i>Khounoi</i> (itt nem a hunokat jelenti)	–	<i>Kadousioi</i> (Ptolemaios)
III.	<i>Macara</i> város, <i>Sardenae</i> nép a Meótisztól keletre (Tabula Peutingeriana)		–	–	<i>Catace, M. Catacas</i> (Tab. Peut.)
IV.	–	<i>Sapires, Hunni, Chionitae</i> (Ammianus Marcellinus)		–	–
V.	–	<i>Sabiron, Ourgoi, Saragouroi, Ounni, Ounogouroi</i> (Priscus)			<i>Qadisaye</i> (I. Antioch.)
VI.	<i>Amzarte</i> (Zakarias) <i>Kücsü-Madzsar, Ulu-Madzsar</i> erődök (Derbend name)	<i>Sabeiroi</i> (Procopius) Zakarias Agathias Menandros Jordanes)	<i>Ounnoi</i> (Zosimus) <i>Abdel</i> (Zakarias)	Mar Grigor (<i>Hangaraye</i>) M. Syrus (<i>Puguraye</i>) Zakarias (<i>Unaghur</i>)	<i>Qadisaye, Kadiseno</i> (J. Stylites) Procopius) <i>Katisk</i> (L. Parpeci) <i>Kadusk</i> (Ps.-Movses)
VII.	<i>Machara, Machare</i> városok (Anonimi Ravennatis)	<i>Sabiroi, Kheounnoi, Eftthalon, Ounnigouroi, Kotzageroi, Kadaseno</i> (Theophylaktos Simokattes), <i>Cutziagri</i> (Notitiae Episcopatum)			
		<i>Matzaron</i> erőd (Theoph. Sim.)	<i>Honk</i> (M. Dasxuranci)	<i>Onogoria</i> ország (Anonimi Ravennatis)	

IV. Tábla (két facsimile oldal részlete):

114 NOTITIAE EPISCOPATVVM	
Clanei. Polybotanus. Piffia. XLVII. CAMACHIVS M. in Armeniâ. Keltzenentis. Arabracenis.	Perperinæ. Marmaritzanorum. LI. NEOPATRENSIS M. in Helladè. Gazalorum. Cutziagri. Sibiçti.

A 7-8. századi bizánci Püspökségek Jegyzékében szerepel a Cutziagri, vagyis kutrigur nép nevével jelzett neopatriai püspökség (Notitia Episcopatum III. 1, LI., 1613. Antwerpen, ed. Aubertus Miraeus, 114. o.; első magyarországi közlés); ez az adat igazolja, hogy Anonymus részben egy valós avarkori esemény hagyományát írta le a „Csaba”-mondával, Kuber népének Görögországba költözéséről.

Ábrák forrása:

A Tabula Peutingeriana rekonstruált és facsimile kiadásai: Tabula Peutingeriana, 1-4 Jhrh. n. Chr., Facsimile ed. Conradi Millieri, 1887/1888, Ld. még: Tabula Peutingeriana (Faksimileausgabe) ed.: E. Weber, Graz 1976., <http://www.hs-augsburg.de>) Ptolemaios: Geographia, Lipcse, 1854., I-II. kötet, III. kötet index, ed. C. F. A. Nobbe.

A Ravennai Geográfus földrajzi leírásának térkép-rekonstrukciója: Konrad Miller, Mappae mundi: Die ältesten Weltkarten, 6 vols. Stuttgart: J. Roth, 1895-98., és Konrad Miller, Itineraria Romana. Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana, Stuttgart: Strecker und Schröder, 1916; v. ö. Anonymi Ravennatis, Cosmographia, 1860, Berolini, ed. M. Pinder et G. Parthey (térképpel, melyen fel van tüntetve Onogoria ország a Meótisznál).

Függelék. I.

A Kézai-krónika forrásai

*Diodorus Siculus, Dionysius, Epiphanius, Orosius, Zosimus,
Cosmas, Jordanes és Isidorus a szkíta/szarmata és hun népek történetéről*

1. Diodorus Siculus

A szicíliai Agüriumban a Kr. e. 1. században élt görög történetíró

Scythia leírása (*Bibliotheca historica*, II. kötet, 43. rész; *The Historical Library of Diodorus the Sicilian*, Vol. I., G. Booth, London, 1814, p. 136-137)

„Most pedig a szkítákat fogjuk tárgyalni, akik az Indiával határos országban laknak. Ez a nép eredetileg kis területet birtokolt, de később, egyre jobban megnövekedvén erőben, hatalmuk és bátor tetteik által sok területet elfoglaltak, vezéri és hírneves nemzetté váltak.

2. Akkoriban először az Araxes folyónál laktak, egészen kis számban és hírnevük hiánya miatt lenézetten; de mivel régi királyaik egyike nagy harcos volt és ügyesebb hadvezér a többinél, területeket szereztek a Kaukázus hegyeinél és a pusztákon az Óceán, a Meótisz tava és a Tanais folyó mentén.

3. Később, miként a szkíták beszámolnak a mítoszról, egy szűz született náluk a föld alól; testének felső része a derekáiig női volt, de az alsóbb része kígyó. Ezzel a szűzzel Zeusz egy fiút nemzett, akinek a neve Scythes volt. Ez a fiú híresebb lett, mint bárki őelőtte, és a népet róla nevezték el szkítának. Mármost ennek a királynak a leszármazottai között volt két kiemelkedően jeles testvér, az egyik neve Palus, a másiké Napes.

4. És mivel ők ketten híres tetteket vittek véghez, és a királyságot megosztották egymás között, a nép egyik részét palusoknak, míg a másikat napeusoknak nevezték. De bizonyos idő múlva e királyok leszármazottai, kiemelkedő értékük és hadvezéri ügyességük miatt, sok területet meghódítottak a Tanais folyón túl, egészen Thrákiáig, és seregeikkel elhatolva a másik oldalig, kiterjesztették hatalmukat egészen a Nilusig és Egyiptomig.

5. És azután leigázva sok nagy népet, akik a thrákok és az egyiptomiak között laktak, a szkíták birodalma kiterjedt egyik oldalon az Óceánig keleten, és a másik oldalon a Káspi-tengerig és a Meótisz taváig; mert ez a nép nagy erőre tett szert és jeles királyai voltak, akik közül egyik a szakáknak adta a nevét, a másik a masszagétáknak, megint másikkal pedig az arimaszpoknak, és számos egyéb törzsük nyerte el nevét ilyen módon.

6. E királyok idejétől kezdve sok meghódított nép költözött másik hazába, és ezek közül kettő alkotott nagyon nagy kolóniát: egyikük asszírokból állott, akik Paphlagonia és a Pontus közötti földre költöztek, a másik pedig Médiából vándorolt el, és a Tanaisnál telepedett le, s ez a nép a sazuomata nevet viselte.

7. Sok-sok évvel később, ez a nép hatalmassá vált, és Scythia nagyrészét feldúlta, és teljesen elpusztított mindenkit, akit leigázott, és az ország legnagyobb részét pusztasággá tette.”

2. Dionysius Periegetes

A „leíró” Dionüsziosz, keveset tudunk róla, valószínűleg alexandriai volt, és a 117-138 között uralkodó Hadrianus idején élt; görög hexameterekben írt földrajzi műve csak latin fordításban maradt fenn, készítette Rufus Festus Avienus; a hunokat „phruri” néven, a tochárok és kínaiak társaságában említi a Káspitól jóval keletebbre (ld. Strabo „phrun”, Plinius „thuni et focari”, s néhány kéziratban Orosius „funi” népeve; a Periegesis-t Kézai nem használta, de a hunok miatt helye van ebben a gyűjteményben).

Periegesis sive Descriptio Orbis Terrarum

(...) 920. Caspia propellit fluctu freta: qua patet huius/ fluminis os, diri ripas habitant Iaxartae./ tendere non horum quisquam certaverit arcus:/ ambitus hos etenim multus trahit, et grave curvis/ pondus inest taxis, longo sunt spicula ferro./ 925. et rigor in nervis veluti bovis. inde cruenti/ sunt Tocari, Phrurique truces, et inhospita Seres/ arva habitant, gregibus permixti oviumque boumque/ vellera per silvas Seres nemoralia carpunt. (...)

3. Epiphanius

A ciprusi Szalamisz püspöke, egyházatya, élt 310/320-403 k.
Panarion (Adversum Haereticos), A „szkítianizmus”

2,8. A vízözön után az ötödik generáció idején, mikor a Noé három fiától, azok gyermekeitől és az egymást követően születettektől származó emberiség megsokasodott, 72 főember és nemzet élt a világon.

2,9 S minthogy ők elterjedtek és messze elszéledtek a Lubar-hegységtől és az Örmény-felföldről vagy az Ararat vidékétől, elérték Shinar síkságát, ahol letelepedtek (Shinar most Persia, de régen az asszírokhhoz tartozott; [Shinar, Sinear = Sumer]).

2,10 Shinarban egymáshoz csatlakoztak és arról tanácskoztak, hogy egy tornyot építsenek és egy várost. Az Európához közeli területről, mely Ázsiával határos, mindannyiukat „szkítáknak” nevezték, ami ennek a korszaknak a neve is volt. [szkíták mint a világ legősibb népe ld. Justinus Világtörténetéből].

2,11. Ők kezdték a tornyot emelni és felépíteni Babilont. De Isten előtt nem volt kedves ez a munkájuk, és összezavarta nyelvüket, és felosztotta a közös nyelvet 72 nyelvre, az emberek számának megfelelően, akik akkor éltek. Ez megmagyarázza, miért nevezték őket „Meropes”-nek (meropoknak), a megosztott nyelv miatt. Egy szélvihar döntötte le a tornyot.

2,12. Így szóródtak szét az egész földön jobbra és balra, néhányan visszatértek oda, ahonnan jöttek, mások továbbmentek kelet felé, míg mások elérték Líbiát.

2,13. Bárki, aki tudni akarja, mi történt velük, felfedezheti, hogy mindegyikük továbbment, és területeket szerzett magának minden egyes országban. Így például Egyiptomot Místrem foglalta el, Etiópia Kusnak jutott [az ókorban nemcsak a kelet-afrikai Etiópiát nevezték így, hanem a mai Afganisztán, Pakisztán területét is, mely az Indus-völgygel együtt a bibliai Eviláth, Havilah országnak felel meg a régi írók szerint – a ford.], Axomitia Putnak, Regman, Sabakata és Ludan – Judaként is ismeretes – megszerezte a Garamitia közelében fekvő országot. De hogy ne részletezzem tovább ezt az előszót, visszatérek a tárgyra, és összefoglalom sorban, ahogy következik.(...)

3,1. És akkor először ültek tanácsot és először választottak uralkodót az Eber és Peleg közötti időben, és építették a tornyot és az első várost a vízőzön után, ami az oka volt az egész építkezésnek.

3,2. Mert Nimrod, az etiópai Kus fia, Asshur apja, királyként uralkodott. Királysága Orechben, Arphalban és Chalanában székelte, és ő alapította Theirast, Thobelt és Lobont is Asszíriában. A görögök mondják, hogy ő Zoroaster és hogy ő továbbment keletre, és az első telepes volt Baktriában.(ld. Nimród mint mágus, akit Zoroasterrel azonosítottak: Clem. Hom. IX. 4-5.)

3,3. Minden kihágás abban az időben kezdett elterjedni, mert Nimrod volt a kútfeje a tévtanításnak, asztrológiának és mágiának – amit néhányan Zoroasternek tulajdonítanak. De az igazság az, hogy Nimród, az óriás idején történt ez; Nimród és Zoroaster egymástól távol vannak az időben. (ld. „Zoroaster a mágus” Baktria uralkodója in: Eus. Praep. Ev. X. 9, v. ö. Eus. Chron. 29,1 (Karst); Jer. Chron. 20,13. [ld. Isidorus Hispalensis])

3,4. Peleg volt Reu atyja, és Reu volt Serug atyja, akinek neve „kihívást, bosszantást” jelent; és, úgy gondolom, a bálványimádás és a hellenista eretnecség közöttük kezdődött. Az emberi ész saját gonoszságából eredt, kihágásokra hajlott a jószág helyett – mely a szabasággal, ésszel és értelemmel együtt jár –, de csak festményekkel és képmásokkal. Nem voltak még faragott képek, vagy kődomborművek, vagy ezüsttel borított dolgok, vagy aranyból vagy más anyagból készíttetek.

3,5. Nahor pedig Serug fia volt, és Terah atyja. A képmás-készítés agyagból ekkor kezdődött, ennek a személynek, Terah-nak a mestersége folytán. És mostantól a világban a huszadik nemzedék élt, összesen 3332 éve. (...)

3,9. A szkítianizmus követésének egy fajtája és maga a neve mostanáig fennmaradt. De ez nem olyasmi, mint egy szekta, és nincs más törvénye, mint a „paráználkodás és bálványimádás”.(v. ö. Péld. 14:12). És azután a nép isteneket csinált a szerencsétlen zsarnokokból vagy a varázslókból, akik megtevesztették a világot, és a sirjaiknál leborultak.

3,10. És sokkal később ezek Kronoszt és Zeuszt, Rheát, Hérát és a többi istenítették. És azután imádták Acinaces-t [a szkíta rövid kard görög neve, tehát itt a szkíták kard- illetve hadisten-kultuszáról emlékezik meg a szerző – a ford.] – és a szkíta száuromaták imádták Odrusus-t [Ordesos, Plinius IV. 82., Odessza város régi neve – a ford.] és a thrákok őst, akiktől a fríg nép származott. Ezért nevezték el a thrákokat a Theras nevű személyről, aki a torony építése idején született [v.ö. Gen. 10:2.: „Jáfet fiai: Gómer, Mágog, Madai, Jáván, Thubál, Mésekh és Thirasz.”]).

4. Orosius

375-418 között írt, keresztény teológus, történétíró, hippói Szt. Ágoston tanítványa volt.

Történelem (*Historiarum Adversum Paganus*)

I. 4. Ezeregyszáz évvel a Város alapítása előtt, Ninus [Ninive alapítója, néha összekeverik Nimroddal], az asszírok első királya, hatalmi vágyától vezetve, háborúkat indított idegenben. Ötven éven át tartott a vérontás egyész Ázsiában. Déltől és a Vörös-tengertől kezdve pusztította és alávetette a területeket egészen az Euxinus [Fekete-] tenger északi mentéig. Harciasságra tanította a barbár Szkítiát, mely addig békés és nyugodt volt, erejének tudatára ébresztette és felkeltette a harciasság alvó szellemét, hogy ne a háziállatok tejét igya, mint korábban, hanem emberi vért, és hódítani tanította a szkítákat, miként Szkítia is meghódítottá vált. Ninus végül hadakozott Zoroasterrel, a baktriaiak királyával, és legyőzve megölte őt. Ő [Zoroaster] volt az, akiről azt mondják, hogy feltalálta a mágia tudományát. Később Ninust, miközben lerohant egy lázadó várost, nyíl találta és meghalt.

I. 2. Cathippus városától Saphri faluig, a közbeeső dahák, szakaraukák és párthiaiak területein vannak az Oscobaresek csúcsai. Itt ered a Gangesz folyam és itt terem az asafetida. A Gangesz forrásaitól az Ottorogora [Kézainál: Togora, valész.

Tocharisztán nevéből] forrásaiig északon, ahol a Paropamisadae hegyek fekszenek, találjuk a Tauros-hegységet. Az Ottorogora forrásaitól Ottorogora városáig a chunok, a szkíták és a gandaridák között van a Kaukázus-hegység.

5. Zosimus

490-510-es években írt, bizánci „pogány” érzelmű történetíró, a császári kincstár főhivatalnok, comes Istoría Nea (*Historia Nova, Új történet*)

„[Gallus, nyugat-római császár idején, 251-253] a gótok, a boranok, az urugundok és a karpok ismét kirabolták Európa városait, mindent elvittek, ami még maradt (I. 16.)

„... az európai szkíták [értsd: al-dunai, Fekete-tenger melléki] teljes biztonságban voltak és átmentek Ázsiába [Kisáziába], kirabolva az összes várost egészen Kappadóciáig, Pesinusig és Ephesusig, míg Aemilianus, a pannóniai légió parancsnoka, bátorítva csapatait, akiket annyira elkedvetlenítettek a szkíták sikerei, hogy nem mertek szembeszállni velük, és emlékeztetve a római bátorságra, meglepte a környéken lévő barbárokat. Sokukat legyőzte, és csapatait az országukba vezette.” (uo.)

[Gallienus idején, uralk. 260-268] „...a boranok, a gótok, a karpok és az urugundok, az Isternél lakó nemzetek, nem hagytak olyan területet Itáliában vagy az Illirikumban, amelyet ki ne raboltak volna, hanem minden ellenállás nélkül pusztítottak. A boranok megkíséreltek átkelni Ázsiába, és ezt könnyen meg is tették a boszporusziak segítségével, akik inkább félelemből, mint jóakaratból ellátták őket hajókkal és elkísérték őket az úton. Noha miközben saját királyaik kormányozták őket [a boszporusziakat], akik örökletes rendben követték egymást, s mindig távol tartották a szkítákat Ázsiától, akár a rómaiakra való tekintettel, akár a saját kereskedelmi érdekeik miatt, vagy az évi ajándékokkal, melyeket küldtek nekik [a szkítáknak], mégis, amikor a királyi ház kihalt, és a hatalom a hitvány és vagyontalan emberek kezébe került, ezek engedve a félelemnek, szabad bejárást biztosítottak a szkítáknak Ázsiába, és még a tengeren is a saját hajókkal vitték át őket.” (I. 17-18.; a szkíták a dél-pontusi Trapezunt városát is kirabolták, és sok foglyot szereztek; később, Claudius idején, 268-270, is a szkíták egy nagy háborújuk után, melyet a rómaikkal vívtak, még körülhajózták Thesszáliát és Görögországot és mindenütt fosztogattak – a ford.)

„Aurelianus császár [270-275] Pannoniába ment, mert úgy értesítették, hogy a szkíták ott készülnek támadni. A császár ez okból parancsot adott, hogy az ottani lakosok minden gabonát és jószágot vigyenek a városokba, és mindent, amit az ellenség használhatna, hogy azokat éhezéssel sújtsa.... A barbárok átkeltek a folyón Pannóniába, megütköztek a rómaiakkal, melynek eredménye közel egyenlő volt. Azonban ugyanazon éjjel a barbárok visszavonultak a folyón túl, éppoly gyorsan, mint ahogy megjelentek, és követeket küldtek, hogy békét kössenek.” (I. 24.)

[Tacitus császár idején, 275-276] „a szkíták átkeltek a Meótisz taván, és a Pontus mellékén betörték még Ciliciába [Kisázsia tartománya] is.” (I. 31.)

[Valentinianus császár halála, 375 után, Valens császár idején] „Egy barbár nemzet, amely addig ismeretlen volt, hirtelen megjelent, megtámadva az Isteren túli (az Al-Dunától északkeletre lakó) szkítákat. Ezek voltak a hunok. Kétséges, hogy ezek vajon szkíták voltak-e, akik királyi kormányzás alatt állottak, vagy az a nép volt, amelyikről Herodotos azt állítja, hogy az Ister közelében laknak, és lapos arcú, gyenge népnek írja le őket, s hogy vajon Ázsiából jöttek-e Európába? ...Mindazonáltal ez lehetséges, hiszen feleségeikkel, gyerekeikkel, lovaikkal és szekereikkel érkeztek, és megtámadták a szkítákat, akik az Isternél laktak; s noha ezek (a hunok) nem képesek lábon harcolni, sem megérteni azt, hogy miképpen lehet sétálni, mivel ők nem tudják szilárdan megvetni lábukat a talajon, hanem örökösen, még alvás közben is, lóháton vannak, mégis a gyorsaság miatt, mellyel lovaikon forgolódnak, a támadásaik és visszavonulásuk hirtelensége miatt, amikor lóhátról nyilaznak, ezek nagy vérengzést rendeztek a szkíták között. Ebben olyannyira kitartóak voltak, hogy az életben maradt szkíták kénytelenek voltak átengedni lakhelyeiket ezeknek a hunoknak, és átkelni az Isteren, és könyörögni a császárnak, hogy fogadja be őket, és cserébe ők hűséges katonái lesznek. ... Így egész Thrákia, Pannonia, és az egész ország Macedóniáig és Thesszáliáig barbárokkal lett tele, akik újtukon végigrabolták a vidékeket.” (IV. 20-tól, 25-26. többször; v.ö. Ammianus Marcellinus: Róma története; Zosimus művét nem nevezte meg Kézai a forrásai között, de mivel magyarul még nem olvashatók a fenti részletek, ezért szükségesnek láttuk ebben az összeállításban közölni)

6. Kosmas Indikopleustes

Indiautazó Kosma, egyiptomi szerzetes, 510 k. járt Indiában
Keresztény topográfia (*Krisztianiké topográfia*)

„Indiában észak felé vannak a fehér hunok [gör. leukoi Ounnoi, más néven heftaliták vagy euthaliták, a vezértörzs nevééről]. Egyikük, akit Gollasnak neveznek [Mihiragula, uralk. 510-530 k.; ld. még az első heftalita király, Khingila nevét; 1998-ban utaltam rá, hogy e nevekben a gyula, régi magyar társuralkodói cím is rejtőzhet; a heftalita hun nagykirályok zoroasztriánusok voltak, s a magyar kettős fejedelemség szokása erre a vallásra is visszavezethető – a ford.], a háborúba magával visz, mint mondják, nem kevesebb mint kétezer elefántot és hatalmas lovas haderőt. Ő India ura, és a népeket adófizetésre kényszeríti. Egy történet járja, miszerint ez a király egyszer megostromolta az indiaiak egyik szigetszerű városát, amelyet minden oldalról víz vett körül. A hunok királya megvárta, amíg elefántjai, lovai és katonái kiisszák a vizet az árkokból, majd száraz lábbal átkelt és elfoglalta a várost. Ezek a népek nagy becsben tartják a smaragdkövet, és egy koronát díszítenek vele. India országait a Phison folyó választja el Hunniától. Az isteni Írás Indiát nevezi Euilat-nak (Havilah).” (XI. könyv, 370-372)

„Még Taprobane-ben is, amely egy sziget Távol-Indiában, ahol az Indiai-tenger van (Ceylon), létezik keresztény egyház, papsággal és hívők közösségével, de nem tudom hogy vajjon miféle keresztények... És hasonlóképpen a baktriaiak és hunok és perzsák között... és szerte egész Perzsiában számtalan egyház és nagyon nagy keresztény közösségek találhatók... és ugyanúgy... a szkíták,... bulgárok... és más nemzetek által lakott országokban, egészen az Okeanosznál fekvő Gadeiráig észak felé vannak hívők és az Evangélium hirdetői, akik tanúságot tesznek a halálból való feltámadásról...” (III. könyv, 118-121)

7. Prokopius

500-565 k., cesareai görög történétíró

A gót háborúról

IV. kötet 5. rész

„A hunok, akiket régen kimmerieknek [a Kimmeriumi Boszporosznál, azaz a Kercsi-szorosnál lakóknak] neveztek, valamennyien egy király alatt éltek. Ennek a királynak volt két fia, Uturgurnak hívták az egyiket, Cuturgurnak a másikat. Apjuk elhunytával a királyságot megosztották maguk között, s a nép egyik részét Uturgurnak, másik részét Cuturgurnak nevezték el. Bár törvények között éltek, nem közlekedtek a tó [Meótisz] túlsó felén lakó népekkel; nem keltek át a vízen, s azt sem tudták, hogy át lehet kelni... [következő sorokban leírja a Meótisz túloldalán lakó ismert népeket, a gótokat, visigótokat, vandálokat, sauromatákat, melanchlenokat, akiket mind szkítáknak nevez]. Telt-múlt az idő, s mint mondják (ha igaz a hír), a kimmer ifjak vadászatra szánva el magukat, egy szarvast kezdtek hajszolni, amely a vízbe ugrott, s az üldözők, saját örömkre, avagy isteni rendelésre követve a szarvast, anélkül, hogy elmerültek volna, partot értek a túlsó oldalon. Hazatérve a többi kimmerieknek elmondták, hogy át lehet kelni a vízen. Azok legott fegyvert ragadtak és átkeltek a szemben lévő szárazföldre, és elűzték a vandálokat Afrikába, és a visigótokat Hispániába.” [hunok megjelenése]

8. Jordanes

Ravennai püspök, 551. k. írt, Priscos, Cassiodorus és mások művei alapján
A gótok eredete és tettei (*Getica*)

„A Pontus tengere felett vannak a bulgárok lakhelyei... ettől a régiótól kezdve a hunok, mint a legbátrabb népek gyümölcshozó gyökere, két ágra oszlanak. Némelyeket Altziagiri-nek [ücsogur: 3-ogur, vagy altiogur: 6-ogur törzsszövetséget jelent], másokat Sabiri-nek neveznek; és ezek más-más helyen laknak. Az Altziagiri-k Cherson közelében, ahová a kapzsi kereskedők hozzák Ázsia javait. Nyáron a síkságokon tanyáznak, széles birtokaikon, ahol teheneiket legeltetik, télen pedig a Pontus tengerén túlra húzódnak. Mármost a hunuguri-k onnan ismertek számunkra, hogy ezek kereskednek a prémes állatok irhájával. De ezektől bátorságuk miatt félnek a szomszédaik.” (A gótok egyesítése, V. fejezet 37.)

„Ez a kegyetlen törzs [a hunok], mint Priscus írja, a Meótisz mocsarának túlsó felén telepedett le. Vadászni szerettek és más mesterséghez nem értettek. Miután nemzetté növekedtek, rablásokkal, betörésekkel zavarták békés szomszédaikat. Egyszer, amikor törzsükből néhányan szokás szerint vadászni mentek a Meótisz távolabbi partjánál, hirtelen megjelent előttük egy szarvas, és bement a mocsárba, ahogyan az ösvény vezette; hol nekiiramodott, hol

megállt. A vadászok követték, és lábon átkeltek a Meóthisz mocsarán, amelyről azt hitték, nem lehet átkelni rajta, mert tenger. Szkítia ismeretlen földje feltárult előttük, és a szarvas eltűnt. És a hunok, akik teljesen tudatlanok voltak arról, hogy van egy másik világ a Meóthiszon innen, elteltek a szkíta föld csodálatával. Úgy hitték, hogy ennek az útnak a felfedezése, amely ismeretlen volt korábban, isteni kinyilatkoztatás számukra. Hazatérve törzsükhöz, elmondták, mi történt, dicsérték Szkítiát, és rávették a népet, hogy kövessék azt az utat, amit a szarvas vezetésével találtak... Mint forgószelel a nemzetek között, átkeltek a nagy mocsáron, és rázúdultak az Alpizuri, Alcilzuri, Itimari, Tuncarsi és Boisci népekre, akik Szkítiának azon a részén laktak [Priscus töredékében: Amilzourois, Itimarois, Tonosoursi, Boiskois az Al-Dunánál; 433-ban a hunok elöl a kelet-rómaiakhoz menekültek]. Az alánok is, akik csatában egyenlőek voltak a hunokkal, de eltérőek tőlük műveltségben, életmódban és megjelenésben, kimerültek a hunok szüntelen támadásai alatt és a hunok alávetették őket. A hunok kinézete még azokat is nagy félelemre készítette, akiket talán nem múltak volna felül a harcban. Ellenségeik rettegve menekültek tőlük, mivel félelmet keltett barna bőrük, és mintegy idomtalan, kidudorodó fejük, a pontszerű, keskeny szemeikkel...” (A hunok eredete, XXIV, 121-128.; a valódi hunok szokása volt a koponya mesterséges nyújtása csecsemőkortól, ami valóban eléggé különös megjelenést adhatott nekik, mongoloid jellegük mellett)

9. Isidorus Hispalensis

Másképp Sevillai Izidor, püspök, élt 560-636 k.

Chronicon, avagy a világ története

8. Arphaxad 135 évesen nemzé Shelah-t, akitől származtak az ősi Salamites-ek [helyesen: sazuromaták] vagy médek. Shelah 130 évesen nemzé Eber-t, akiről a hébereket elnevezték.

9. Eber 134 évesen nemzé Peleg-et, akinek idején a bábéli torony épült, és a nyelvek megoszlása végbement. Azt mondják, a torony magassága négy mértföld volt, az alapoktól kezdve, és egyre keskenyedett, úgy, hogy a súlyt könnyen hordozni tudja. Leírják a márvány templomokat a toronyban, melyek megszámlálhatatlan drágakővel és arannyal voltak kirakva, és még sok más hihetetlen dolgokat. Az óriás Nimród építette ezt a tornyot. A nyelvek összezavarodása után ő elköltözött innen Persiába és tanította azokat a tüztiszteletre.

10. Peleg 130 évesen nemzé Reu-t. Ezekben az időkben épültek az első templomok. És némely népek uralkodóit istenként kezdték tisztelni. Reu 132 évesen nemzé Serug-ot, akinek idején a szkíták királysága felemelkedett, ahol Tanaus uralkodott először. Serug 130 évesen nemzé Nachor-t. Az egyiptomiak királysága ekkor alakult meg, Zoes volt itt az első király.

11. Nachor 79 évesen nemzé Terah-t, abban az időben, amikor az asszírok és Sicyonan-ok királysága felemelkedett. Asszírnia első uralkodója Belus volt, noha néhányan Saturnust tekintik annak. És Sicyon első királya Aegialeus volt, akiről Aegialeát, melyet ma Peloponnesusnak hívnak, elnevezték.

12. Terah 70 évesen nemzé Abrahamot. Abban az időben Ninus volt az asszírok királya. Ő volt az első, aki háborúkat indított és feltalálta a fegyvereket, hadieszközöket. Ebben a korban fedezte fel Persiában a mágia tudományát Zoroaster, a baktriaiak királya. Őt Ninus király ölte meg. Babilon falait pedig Samiramis építtette, az asszírok királynője. A vízözöntől Ábrahámig: 942 év telt el. A világ második kora a 3184. évben ért véget. (...)

Fordította, összeállította: Z. Tóth Csaba

*Függelék II.***Népnevek a Kárpát-medence helyneveiben**

„Csodálatos együttese él bennünk Eurázsia népeinek, de mindez egyetlen népegyéniségbe ötvözötte.
Ezek vagyunk mi, magyarok.” – László Gyula

Az alábbiakban összefoglaljuk, mely népek hagytak nyomot hazánk településneveiben. A felsorolásban szerepelnek a népnevek, a forrásokban való előfordulásuk, az egyes népek antropológiai-népi és olykor régészeti kultúrához köthető eredetének lehetséges megjelölése, valamint a települések száma, melyek az illető népneveket viselik, megemlítve a népek beköltözésének időrendjét kb. a szkíta-szarmata kortól. Végül egy rövid áttekintést adunk néhány helynevünk és egyes régi szavaink sajátosságairól, nemzeti-kulturális kapcsolatairól, és egy Függelékben a -ska végződésű helyneveink lehetséges történeti-etimológiai magyarázatáról.

Az itt szereplő, összesen kb. 26 népnévi típusú helynéven kívül természetesen ide értendők még az egyes népek nyelvén elnevezett települések is, de ezek nyelvi eredete, pontos azonosítása az egyes népekkel külön vizsgálat tárgya, ugyanígy meg kell még vizsgálni az egyéb dülő-, határ-, föld- és vízrajzi neveket. Helyneveink pontos jelentése legtöbb esetben ma már nem ismert, sokuknál mindenképpen honfoglalás előtti eredetről kell beszélni. Az 1990 előtti névszótárak gyakran beszélnek „szláv eredetről” helyneveinkkel kapcsolatban ott is, ahol ez nem egyértelmű, míg a népnévi eredet lehetőségét legtöbbször meg sem említik (mind a történelmi Magyarországon, mind a szovjet megszállás idején előfordult az is, hogy a szarmatákat pl. egyenesen szlávoknak nevezték, ld. Borovszky: Mo. vármegyéi, vagy egy Plinius-fordítás jegyzetei a 70-es években). Ezért is szükségesnek látszik a már ismert adatok mellett újra felvetni helyneveink kérdéses vonatkozásait is, nyitottan a további kutatásra, pontosításokra.

A lista szemlélteti a Kárpát-medence népességének és néptörténetének egykori sokszínűségét, a „steppei demokráciát”, „soknyelvű, sokszokású” régi országunkat, de azt is, hogy valóban szükség volt a magyar államiság kezdetén erős kézzel egybefogni, egyensúlyban tartani a széthúzás lehetőségét is magában hordozó népkonglomerátumot. Ebből a sokszínű, kárpát-medencei népességből – mely döntően europid alkatú (iráni, turáni) volt –, forrott össze a magyarság az évszázadok során, nyerte el mai, individuális alakját. A nyelvi kiegyenlítődés a magyar honfoglalás után néhány száz év alatt létrejöhetett az ország különféle lakosai között, s az uralkodó nyelv a magyar lett, mely maga is tükrözi az őseredeti sajátosságok alaprétegei mellett az egyes népekkel való kapcsolatát.

Magyarország népnévi eredetű helynevei*I. Rokon- vagy rokon kultúrájú népek neveiből képzett helynevek*

I. 1. Magyar (gör.-lat. krón. Meger, Moger, Mater, Muager; genetikailag, antropológiailag europid, proto-indoeurópai, s az andronovói és szaumata/szarmata régészeti kultúrák népességéhez áll legközelebb). 146 *Magyar*-összetételű település, ebből 113 Nagy-Magyarországon, + a törzs-, fejedelem- és vezérnevek, ezenkívül valószínűleg – ha nem növényi eredetű – a *Balatonmagyaród*, *Órimagyarósd*, *Pusztamagyaród*, és *Mágor*, vagy az erdélyi *Magura* (?). Egy Kr. u. 1. századi adat, a celljei felirat „Mattzaris” neve nyomán feltételezhető, hogy egy magyar lovasíjász század a szarmaták kötelékében már ekkor megfordult a Kárpát-medencében (Pekkanen, 1973, Turán, 2009/1). Valószínűnek, hogy a szír Zakariás rétor egyháztörténetében, az 555. évnél a Kaukázustól északra említett sátorlakó népek felsorolásánál a „m-z-r-t” (fordításban: amzarte) népnév is a volgai magyarságra vonatkozhat (Kmoskó M. 2004, p. 99-100; szerzőtől Magyarok, szovárdok a 2. századi Sarmatiában).

I. 2. Szovárd (lat. krón.: Zuard, gör.-lat.: Szárd, Szovard/Szuard; szkíta-szaumata, kelet-anatóliai?) Kb. 5-10 település: *Szövérd* (Marosszék, mai Hargita m.), s talán ide tartozik a személynévi eredetűnek mondott *Bágyogszovát*, *Hajdúszovát*, az erdélyi *Szováta* és a partiumi *Szalárd* (ld. Salardus vezér Pávia 10. századi magyar ostrománál, Liutprand krónikájában, melyet az Anonymusnál szereplő Zuarddal is azonosítanak). Esetleg a szláv eredetűnek mondott *Sobor*, *Zabar*, a felvidéki *Zobor*, és *Székelyszabar*, *Zalaszabar* is kapcsolatban lehet a szovárdokkal/szabirokkal. Constantin császár a 10. században leírta, hogy a szovárdok („Szabartiaszfali”), akiknek nevét viselték régen a magyarok, egy besenyő támadás hatására elszakadtak a magyaroktól, de egy kisebb részük a honfoglalókkal maradhatott a helyneveink és a krónikák tanúsága szerint. A császár három fejedelmüket (gör. arkhón: jelenthet független és bizánci keresztény, vazallus uralkodót is) megemlíti a Dél-

Kaukázusban („Szerbotioi” = Szevorti; nem szerbek, mert az örmények után következnek Constantin felsorolásában, és a szerbek Szerblon alakban jelennek meg később; in: De cerimoniis, II. 48, p. 687; ld. szerzőtől Ismerjük-e krónikáinkat?, Turán, 2010/1, 18. lábjegyzet vége). A dél-kaukázusi szovárdok és a honfoglaló magyarság között még a 10. század közepén is élénk kapcsolat volt (Constantin), majd azáltal, hogy felvettük a nyugati kereszténységet, ez a kapcsolat fokozatosan megszűnhetett, bár van rá adat, hogy az udibeli szovárdok egy része is felvette a (bizánci) kereszténységet (Thury J., 1897, idézi Michael Chamich: History of Armenia, 1784, Velence, Stephanos Kon [khión, hun?], szabir fejedelem vértanúságáról; v.ö. szerzőtől A „szabir” népnév és előfordulásai a történeti forrásokban, Turán, 2006/3). Itt említjük meg, hogy a dél-kaukázusi szabirok szerepelnek a kaukázusi népek felsorolásában mint „kabirok”, a Regum Genesisii c. mű II. kötetében, mely Amorius Mihály császárról szól (uralk. 820-829), mely a nyugat felé lakó népek között hunoknak nevezi az avarokat („Abasiis, Zechis, Iberis, Cabiris, Sclavis, Hunni, Vandalis, Getis”, = abházok, zichiek, ibérek, *kabirok*, szlávok, hunok, vandálok, gótok; Regum Genesisii, Lib. II. p. 33, 14. sor, a Theophylactos-kötetben, ed. Bekkeri, 1834; ld. ugyanerről a szerző szavárd-chrestomathijában, Theophylactosnál). Itt említjük meg, hogy a Kézai-krónika a Zuard nemzetséget Lehel vagy Leel, Lél vezértől származtatja, s van egy bronzkori régészeti kultúra, melyet a dél-kaukázusi Lelvar településről neveztek el (F. HANČAR, ESA, 1934). Ismerünk innen „hasított szájú” ló-ábrázolásokat, melyek a kobáni övcsatokhoz hasonló prototípusai lehetnek a honfoglalás kori áttört, bronz hajfonatkorongjaink ló-ábrázolásainak (v.ö. Ptolemaios, V. 13,9 Armenia Maior leírásánál szerepelhet Lelvar neve gör. Λάλα, *Lála* alakban, Szirakene és Szakapene/Szakaszene, azaz a szirákok és szakák ősi, dél-kaukázusi lakhelyeinek neve után).

A szovárd név -d végződése esetleg lehet a régi magyar kicsinyítőképző, de utalhat esetleg az észak-mezopotámiai Subartu országra, feltételezhető őshazájukra is (szovárd = szubart, szubartui; ld. Ungnad: Subartu). Korántsem „déliábos” elképzelés a kelet-európai steppén elő-ázsiaiakat vagy transzkaukázusiakat keresni: már időszámításunk táján Diodorus Siculus (szicíliai görög író volt) közli, hogy pl. a sauromaták Médiából vándoroltak a Tanaishoz (Don), az asszírok pedig a Pontus délkeleti mellékén telepedtek le (a hagyomány az amazonokat is innen eredezteti), s az ősrégi hagyomány „Nimród” keletre költözéséről (Epiphanius) is ezt igazolja. Nyilván voltak dél-északi irányú népvándorlások a túlnépesedés, legelőterületek keresése vagy egyéb okok miatt, már a bronzkortól (Kr. e. 4-2. évezred), s a déli kultúrák története részben az északi vidékeken folytatódott. A talán túlzottan megszokottá sőt közhelyszerűvé vált kelet-nyugati népvándorlások jelensége mellett figyelembe kell venni a dél-északi népvándorlások tényét, sőt a nyugat-keleti vándorlásokat is, a transzkaukázusi, kelet-anatóliai és az uráli bronzkori, kora vaskori régészeti kultúrák vonatkozásában, melyekre az orosz régészet hívja fel a figyelmet (ld. Kuzmina, Marszadolov, Ocsir-Gorjajeva, Grigorjev). Szibéria neve a tobolszki területen lévő egykori szabir város, Szibir tatárkori nevéből származik (a Földrajzi nevek szótára a név eredetére vonatkozóan kiegészítésekre, javításokra szorul)

I. 3. Kadosa (gör.-lat. krón.: Kaduszi, Kadaszeni, Kadiszeni, Cadusa, Caducha, Cadicha; dél-káspi/iráni) 3 település: *Kacsóta* (Baranya, régi nevén Kadosafalva), Erdélyben: *Kadács* és *Kadicsfalva*. A földrajzi névszótár nem említi e településnevek és a Kadicsa, Katics stb. személy-, nemzetség- és családnevek népnévi összefüggését – kivéve Kadosafalva esetében –, holott ez nagymértékben valószínűsíthető. A Materi, a Szouardeni, a Kadouszii, az Alani, vagyis a magyar, szavárd, kadosca, alán és más népnevek megtalálhatók Ptolemaiosz 2. századi, de korábbi adatokon nyugvó Geográfiájában (V. 9,16-17, VI. 2,2.,5), melyet a kutatás eddig nem vett kellően figyelembe. A kadoscák a 6-7. században a hunokkal is átkerülhettek a Kaukázustól északra, majd a magyarokkal a Kárpát-medencébe. Több görög és szír forrás megemlékezik a kadoscák szerepléseiről már az időszámításunk előtti századokban (v.ö. Xenophon), végül a perzsa-bizánci háborúk során a 6. században (ld. szerzőtől Ismerjük-e krónikáinkat? Turán, 2010/1). A mai Magyarország és Erdély területén lévő helyneveink egyezései (pl. fenti Kadosafalva és Kadács, Kadics, vagy Somogyaracs és Aracs, Csobánka stb.) a kutatás szerint arra utalnak, hogy a székelység és a velük élő törzsek eredetileg a Dunántúlon laktak, és a honfoglalás idején – hasonlóan határőrző szereppel – települtek át Erdélybe. A kadosca ma már nem kimutatható, a magyarságba teljesen beolvadt népelemünk, mely eredetileg ugyancsak iráni volt.

I. 4. Varsány (gör.: Aorsz; közép-ázsiai/iráni-szarmata alán) 7 település: *Dunavarsány, Kisvarsány, Nagyvarsány, Varsány, Veszprémvarsány, Varsánygyüre*, és *Hontvarsány* (Szlovákia). Varsány- helyneveink már a szkíta-szarmata korban létrejöttek. Ptolemaiosz – korábbi adatok alapján – az aorszokat és agathyrszokat Európai Sarmatiában (Aorszoi Szarmatiko) és a Volgán túli Szkítiában is említi (Aorszoi Szküthiko). A pannóniai aorszok a jazigokkal és más szarmata törzsekkel rendszeresen háborúztak a pannóniai rómaiak ellen. Strabo az aorszokat (populus Asiae) a szirákokkal együtt említi a Meótisznál. Ptolemaiosznál az alán szkíták (Alanoi Szküthikoi), akik néha alanorsi (alán-aorszok) néven vannak feltüntetve, ugyancsak a Meótisz északnyugati részéhez közel szerepelnek, tehát valóban szoros közük lehetett a korai magyarsághoz. A hunok előtt az alánok és szkíta-szarmata szövetségeseik uralták a steppét.

I. 5. Szirák (gör.-lat.: a Kaukázustól északra laktak, a Kubán folyónál, de az ókori szerzőknél Szirakene területnév előfordul a dél-kaukázusi és a dél-káspi térségben egyaránt; iráni-szarmata) 2-3 település: *Szirák, Borsodszirák, Cirák* (?). A Kiss-féle

földrajzi névszótár szláv eredetűnek mondja e helyneveket, azonban ez felülvizsgálandó, hiszen több szlávnak mondott nép, mint a lengyelek, horvátok, ukránok, valójában erős szkíta-szarmata genetikai és kulturális örökséggel rendelkeznek, illetve van példa arra, hogy a szlávok más népektől vettek át neveket (pl. a horvát zsupán tisztségnévről mondottakat alább: *Egyéb helyneveink, szavaink nemzeti-kulturális kapcsolatairól*). A nógrád megyei Szirák településünk határában 69 sírból álló szarmata temetőt is találtak a 19. században. Szlovákiában a Siroka névalak fordul elő, ami viszont egyértelműen szláv eredetű.

I. 6. Jász (jazig és/vagy aszi; szarmata-alán) 19 település a Jászságban, és 7 helység a határon túl (Szlovákiában 6, Romániában 1). A szarmatákkal a jazigok, a honfoglaló magyarokkal a jászok érkeztek, kaukázusi néprokonai az oszétek. Ptolemaiosz említi a Jaziges Metanasztai-t, a „kivándorló” jazigokat, akik a Meótisztól költöztek (III. 5,19) a Kárpátok lábaihoz (itt hét városukat is felsorolja, III. 7.). Ptolemaiosz idején egy részük már bejött a Kárpát-medencébe. Strabo időszámításunk kezdete táján az aszi törzseket a Káspitól keletre említi (Asii, gens Scythica), a jazigokat (jázügesz) már Sarmátiában, a Fekete-tengertől északra. A genetika bebizonyította iráni eredetüket.

I. 7. Kóny (perzsa 'chión' = hun; kelet-iráni fehér hun, heftalita és ótörök (kazár?), mongol törzsek keverékét jelenheti; v.ö. perzsa karmirchión (Theophanes: herméchión) és örm. kamicik heptalk = vörös hun, vörös heftalita, Dasxuranci). 3 település: *Kóny, Nagykónyi, Ötvöskónyi* (utóbbi utalással egykori fémműves központra), esetleg *Konyár*, valamint a *Kónya* családnév. Érdekes, hogy a köznyelvben nálunk a hun alak maradt fenn (latinból?), településeink nevében viszont a régiebb, honfoglalás előtti, perzsa kori chión/kóny. E településeink lehetnek avar koriak is, s amit pl. a Kézai-krónika a „7. században” betelepülő „hunokról” ír, ez az avarokra, illetve a bejövő ogur törzsekre is vonatkozhat (ld. még alább). A Kiss-féle helynévszótár felveti a szláv kony = ló jelentést, azonban a Várkony névvel összehasonlítva itt is a hun népnévi jelentésről lehet inkább szó.

I. 8. Várkony (gör. forr.: var és chión/hun, uarkhonita Menandrosnál, IV. 43; vár/uar és hun, azaz iráni és/vagy ótörök törzsek) 5 település: *Nyékvárkony* (Szlovákia), *Sajóvárkony*, *Tiszavárkony*, *Vargony*, *Zengővárkony*. A vár- név utalhat arra is, hogy az avar-hunok „várépítő,” városépítő népek voltak, nemcsak nomádok (ahol Vár- helyneveink közelében nincsenek régi földvárak utaló emlékek, ott is lehet szó az avar népnévről). Az ókori Chorezm területén, az Aral-tótól délre több kerek fallal körülvett települést feltárt a régészet (Tolszto). Theophylaktos leírja a var és kheunni (chión) törzsekről, azaz avarokról, hogy keleten a perzsák szomszédságában laktak (Közép-Ázsia), Menandros pedig az itteni, szogdiai fehér hunokat (ephtalita, másképp chión, cidarita hun) városlakóknak nevezi (Fragm. 18. FHG p. 226; v.ö. Győr- neveink az avargyűríre vonatkoznak, az avarok kerek sánccal körülvett településeire, -tárkány tagú helyneveink pedig a hun-avar-türk tarchan méltóságnévre). Ezenkívül Kanizsa városneveink (Nagykanizsa, Kanizsamonostor, Magyar- és Ókanizsa, Törökkanizsa, ahol avar szállásterületek voltak), és egy avar kagán, Kanizsak neve (811 k. élt) erősen összecengenek a kusán király, Kaniska nevével (uralk. 78-123; ld. Függelék). László Gyula régészprofesszor a magyar törzsneveket viselő településeink közelében meglepő módon többségében késő avar kori sírokat talált, s részben erre alapozta a kettős honfoglalásról szóló feltevését, azt, hogy a magyarság egy nem kis része az avar korban (7. század közepén) már bejött a Kárpát-medencébe. Erre az ogur (sárogur/fehér ogur, kutrigur/kilenc-ogur, onogur/tíz-ogur), a bercel/barszil és feltehetőleg a tarna (tarniák) törzsek esetében írásos és helynévi forrásokkal is rendelkezünk. Tehát László Gyula nem tévedett, legfeljebb a késő avar kori, „griffes-indás” bevándorlókat a honfoglaló magyarság egyik korán ideérkezett, majd beolvadó néprészeként tekinthetjük.

I. 9. Bercel (ótör. barszil, barszula, v.ö. ótör. aj-bars = hópárduc, személynév) 3 település: *Bercel*, *Ceglédbercel*, *Tiszabercel*. Theophylaktos Simokattes említi őket „Sarselt” alakban, az „unnuguni” (onogur), és szabirok társaságában, akiket más hun népekkel együtt az avarok (Var et Chunni) megtámadtak a 6. században (VII. 8; ld. Zakariásnál 'bgrsyq', József kagánál 'bizar' alakban, és a Dasxuranci-krónika I. könyv 29. fejezetében szó van a barszilok betöréséről a Kaukázustól délre; ld. még Horváth Lajos: Barszilek, Turán, 2009/1). Az avarok után betelepültek a Kárpát-medencébe (griffes-indások).

I. 10. Tarna (ótörök?) 8 település: *Tarna*, *Tarnabod*, etc. (Tarnóca? Somogytarnóca? Ipolytarnóc?), valamint *Tarna*, *Nagytarna*, *Kistarna* (Románia, Szlovákia, Ukrajna). Theophylaktos Simokattes említi a „tarniákok”, vagy tarniák 7. századi betelepülését az avarok lakta Pannóniába (VII. 8: lat. „Per idem tempus et Tarniach et Cotzageri – hi populi etiam ex Var et Chunni gentibus erant – a Turcis profugi Europam immigrant, et Abaribus Chagano subiectis se admiscunt” = abban az időben a tarniák [tarna törzsbeli? itt hiányzik a többes szám] és a kotzagerek, mely népek a var és hunn népből származnak, a turkoktól [nyugati turkok, kazárokat ért] üzetve Európába vándoroltak, és az avar kagán alattvalói lettek). A Kiss-féle névszótár a Torna pataknevből és a szláv 'trnava' alakból vezeti le, melynek 'trn' töve tuskét, tövist, kőkényt jelent, s így a Torna patak neve 'tuskés víz' lenne, azonban ez erőltetett magyarázatnak látszik, és a népnévi eredetetés nem zárható ki.

I. 11. Ugra (ogur, oq-ur, oq-ar = nyíl ember, a nyíl népe; ótör. v. szkíta-szarmata?). 2 település: *Biharugra*, *Halmajugra*, (esetleg *Gergelyiugornya?*) és 3 Romániában (*Marosugra*, *Ugra*, *Ugrapataka*). Az óorosz Kijevi- vagy Nesztor-krónika (Poveszty) a fehér ogurok (belije ugrí, tör. saragurok/sár-ogurok) betelepülését említi az avarok lakta Pannóniába, párhuza-

mosan Theophylaktos, Theophanes és Nicephorus Cotrag-jaival és onogur-bolgáraival. A kutrigurok Kuber fejedelem vezetésével Görögországba költöztek (Nikephorus, Theophanes), ennek emlékét őrizheti a székely Csaba-hagyomány az elköltözött és visszavárt vezérről (Anonymus egybemossa a kutrigurok történetét a szovárdok kiválásával). A Kiss-féle névszótár szerint magyar személynévből keletkezett a helynév.

I. 12. Székely (ótör. eszkil? ogurokkal rokon?). 4 település a mai Magyarországon: *Székely, Székelyszabar, Nagy- és Kisszékely* (esetleg székely nemzetségevekből, pl. az -adorján összetételűeket: Lisperzentadorján, Adorjánháza, -puszta), és számos Erdélyben. A hunok és/vagy az avarok idején érkezhettek, mivel a náluk fennmaradt Csaba-monda a kutrigurok vezérére, Kuberre is utalhat (Anonymus: a székelyek a Kórógy-vizénél várták a honfoglaló magyarokat; Kézai: a székelyek Attila király halála után „Chigle” mezején maradtak). ‘Esegel’ vagy ‘eskil’ törzseket említenek az arab írók a Volgai Bolgárországban, valamint többször felbukkan egy Enskéltur, Askéltur nevű türk uralkodó, akit Theophanes a „herméchiónok”, a vörös hunok fejedelmének nevez: „Ugyanabban a hónapban (júliusban) követek jöttek Constantinápolyba Askélturtól, a herméchiónok királyától, aki az Óceánhoz [Káspi-tenger] közel az avarok népén belül helyezkedett el” (Szádeczky-Kardoss I., az 563. évnél). A 9. században, 862 táján, a Kijevi vagy Nesztor-krónika említi egy Aszkold és Dir (Székely és Tur?) nevű harcost, akik nem voltak ruszok, és kiválva az északabbra élő ruszok közül a magyarok uralta Kijevben telepedtek le (Hodinka, 1916). Véleményem szerint nem kizárt, hogy ebben az Askéltur, Askold személynévben is a székely, eszkil népnév rejlik, s így a székelyek első kelet-európai felbukkanását az avar korszakra is tehetjük (v.ö. Puskás-Kolozsvári F. a székelyek nevét a szkíták ‘szkolot’ elnevezéséhez is társítja; előadása Csíkszeredán, 2009. okt. 25.).

I. 13. Nándor (ótör. bulgár). 6 település: *Nándorfehérvár (Belgrád), Nándorpuszta, Magyarnándor*, valamint *Nándor, Nándorválya* (Nandru, Nandrului, és *Nándorhegy*, utóbbi viszont Ferdinandsberg-ből ered; Románia), és *Nándorvölgy* (Valkovna, Szlovákia). Az onogur (on-oq-ur = tíz nyíl nép, tíz ogur törzs szövetsége), többsz. onogundur-ból, vagy a romlott vanandur alakból keletkezett a magyar névalak. Érdekes, hogy magyar névalakhoz leginkább hasonlító vanandur névalak megjelenik az örmény Movses Chorenacinál (5-6. század), aki az undugundur bolgárok örményországi betöréséről emlékezik meg, és ottani, Vanand tartománybeli letelepedéséről, mely róluk kapta a nevét (Chorenei, akinek munkáját egy később élt szerző kiegészítette, ezért Pszeudo-Chorenacinak is nevezik, valószínűleg „visszadatálta” az eseményt, mert a párthus korra teszi, az időszámításunk előtti 3. századra; ld. Edelspacher 1878).

Grúziában Onoguris erőd régi neve őrzi az onogurok emlékét Agathias szerint (Historiarum, III. 5., p. 146-148), de a burugundi (Βουρουγουνδοί, V. 11.) népnév is számításba jöhet, melyet Agathias a „hun vagy szkíta” népek között sorol fel, akik az Imaum hegyektől inneni térségből (Közép-Ázsia) vándoroltak a Meótiszhoz (kutrigurok, utrigurok, uo., p. 300., és Menandros Fr. 3, FHG p. 202; Moses Chorenaci: Nagy-Örményország története Und Ugendurokat említi szintén a Dél-Kaukázusban már a Kr.e. 2. században, v.ö. Edelspacher A.: Xorenaci Mózes 5. századbeli örmény történetíró az Ogundur és ogur bolgárokról, Bp. 1878., ennek magyarázata az lehet, hogy a később író Chorenei összekeverte a régi burugundokat és korának onogur-bolgárait). Onoguris erőd, mely a mai Sepieti település közelében feküdhett, a régi Archaeopolistól – mai Nokalakevi – nem messze (v.ö. L.G. Khrushkova, 2007, pp. 177-219) onnan kapta a nevét, hogy a perzsákkal szövetséges onogurok többször, illetve tartósabban elfoglalták a 6. századi bizánci-perzsa háborúk során (ld. lazikai háborúk; a szabiok is harcoltak itt, bizánci szövetségben, fejedelmeik nevei: Balmakh, Koutilzis és Iliger, Agathias V. 11.). Grúziában ma is található Unguri helység és Inguri folyó (ld. Bassa Gizella Kaukázus-térképe). Arab írók is említik a bolgárok vanandur nevét. Úgy tűnik, hogy ez lehetett a népnév, a bulch, bulgar pedig a vezértörzs neve, mely idővel teljesen átadta nevét a népnek. Az onogur-bolgárok a honfoglaló magyarok előtt érkeztek a Kárpát-medencébe (Anonymusnál az óbolgár Zalán fejedelem gúnyolódásképpen nevezi „hungarusnak” Árpádot és a magyarokat). A bulgárok bulch, bulak neve ment át valószínűleg a vlachokra/oláhokra, akik később románoknak nevezték el magukat (ld. az Oláh- összetételű helyneveket Erdélyben).

I. 14. Kazár (kelet-kazahsztáni ótörök). 7 település: *Kazár, Kazárbokor* (tanya), *Nagykozár, Kozárd, Kozármisleny, Egyházaskozár*, és *Kozárvár* (Cuzdriora, Románia). A honfoglaló magyarokkal, ill. kabarokkal jött be egy részük. Anonymus a kabarokkal együtt kumánoknak nevezi őket, Kézai fehér és fekete kumánokról beszél, mely név később a kunokat is jelölte. Meglepő módon, Plinius az 1. században említi „Indorum Casiri”-t, indiai kazirokat (kazárokat?), akik az indoszkíták között éltek. A Kiss-féle szótár a kazár nevet a latin ‘cézárból’ származónak valószínűsíti, mely perzsa közvetítéssel kerülhetett a türk eredetű „kazárokhhoz”; ez azonban nem valószínű, s a nyugati türkök egyik vezértörzse lehetett a kazár (Menandros egyébként ezeket a türköket szakáknak nevezte, ami azért megfontolandó, mert ő maga személyesen is fültanúja volt e közlésnek egy bizánci követjárás során, mely a nyugati türkök kagánjához, Istemihez vezetett Közép-Ázsiába).

I. 15. Káliz/Kabar/Böszörmény (iráni). 6 település: *Berekböszörmény, Hajdúböszörmény, Budakalász, Kálóz*, valamint *Kalász* és *Kalászi* (Klasov, Klastava, Szlovákia). Mind a káliz, mind a kabar ugyanazt a népet, illetve országot, származási helyét, azaz a közép-ázsiai, ősi Chorezmet jelenti: a gör.-alán chvales, choalita = chorezmi (Menandros, Fragm. 20, 21:

‘Choliata’), csakúgy, mint a kabar = chvarezmi, khovarezmi (tehát nem török név, nem ‘kóborlót’ jelent, mint ahogy a szabir, kadocsa sem). A honfoglaló magyarokkal jöttek be, részben mohamedánok (régiesen ‘böszörmények’), részben zoroasztriánusok és mózeshitűek voltak (Kinnamos; ld. Függelékben). Constantin császár leírja, hogy a kabarok megtanították a magyarokat a maguk nyelvjárására (gör. nem glóssza, hanem dialektósz). Az *Aba*-összetételű helynevek is a kabarokkal vannak összefüggésben (Aba Sámuel király a kabar eredetű *Aba*-nemzetségből származott; v.ö. Függelék).

I. 16. Besenyő (ótör.). 21 település: *Alsóbesenyő, Besenyőd, Besenyőtelek, Besenyszög, Besenyő, Rimabesenyő, Máriabesenyő (Gödöllő), Ládbesenyő, Szirmabesenyő*, és még 12 település Nagy-Magyarország területén. A besenyőknek több konfliktusuk volt a honfoglalás előtti magyarsággal, végül a 10. században beköltöztek a Kárpát-medencébe.

I. 17. Kun (mongol-török). 21 település az Alföldön, és Nagy-Magyarországon. A kunok a 12. században jöttek be. Latin krónikáink kumánoknak nevezték őket, s ezt a kortárs nevet vetítették vissza a kabarokra is, holott két eltérő népcsoportról volt szó (kunok = török-mongol törzsek, kabarok = óirániak). Már Plinius leír egy kaukázusi Cumania nevű várat, mely a Kaukázus déli részén, a Hermasti nevű ibériai várossal szemben fekszik (Nat. hist. p. 222; Ptolemaios, V. 11., Armaktika).

II. A csatlakozott népek nevéből képzett helynevek

II. 1. Horvát (iráni). 18 település: *Bánhorváti, Erdőhorváti, Esztergályhorváti, Horváthertelend, Horvátkút, Horvátlövő, Horvátsidány*, és 11 település Nagy-Magyarországon (főként Szlovákiában). A hunokkal vagy avarokkal érkeztek, de lehet, hogy már a szarmata korban Kelet-Európában éltek. Voltak vörös és fehér horvátok, Constantin császár még Morvaország területén említi őket (De cerimoniis, Khrobatoi). Ptolemaiosz a Geográfiában említi egy Oroatidosz folyót Susianában, és Orobatisz várost Perzsiában, mely nevek valószínűleg a horvátok őshazájára utalnak (Ptol. VI. 3,1-2., 4,6), genetikájuk is erre vall (ld. Tóth Imre, és A horvátok óiráni eredete, Turán, 2009/2). A horvátok a középkor folyamán a kereszténység és a nyelvi környezet hatására elszlávosodtak, hasonlóan a lengyelekhez, ukránokhoz, szerbekhez, bolgárokhoz.

II. 2. Lengyel (lendzsen = szláv törzs nevéből, akik Przemysl környékén éltek). 8 település: *Lengyel, Lengyeltóti, Nagylengyel, Újlengyel*, és még 4 település Nagy-Magyarországon (1-1 Románia és Ukrajna, kettő Szlovákia területén). A honfoglaló magyarokkal érkezhettek, valójában közeli rokonnépünk a genetikai kutatások alapján (Semino, 2000). Csak a magyar nyelvben maradt fenn e szláv törzs általánosító neve, a lengyelek eredeti polák neve a palóccal, poloveccel rokon, és nomád, steppei népet jelentett a szlávoknál, noha a polák nevet általában a szláv polje, mező szóból vezetik le (‘mezei’ ~ nomád?). A lengyelek hagyományai jelentős szarmata elemeket őriznek.

II. 3. Rusz (rusz-varég/viking/óorosz). 63 település: *Göncruszka, Gyöngyösoroszi, Kis- és Nagyoroszi, Vámosoroszi*, és főként Szlovákiában és Romániában a Rusz- és Orosz- összetételű magyar helynevek. A honfoglaló magyarokkal érkeztek (v.ö. Horváth Lajos: A ruszok, Turán, 2010/1).

II. 4. Tót (szláv). 57 település: *Lengyeltóti, Kistótfalu, Kistótváros, Nagytótfalu, Káptalantóti, Komlódtótfalu, Tahitótfalu, Tótkomlós, etc.* (esetleg még Hosztót, Husztót), ebből 43 Nagy-Magyarországon (főként Szlovákiában). Az újabb kutatás szerint (Györffy) a tót név eredeti alakjában a gepidák önelnevezése volt (teut, teuton), mely a szlávok neve lett (Tótország a Drávánál volt). De felmerülhet egy jóval korábbi, a La Tène kultúrához tartozó kelta eredet is, hiszen az ír-gael nyelvben pl. a ‘tuath’ népet jelent ma is (pl. Tuatha dé Danaan = Danu istennő népe), s ez esetben valójában nem minden „tót” szláv. Az indoiráni szlávok a hunokkal vagy avarokkal érkeztek, akik bástyaként maguk köré telepítették őket.

II. 5. Szász (német). 3 település: *Szászberek, Szászfá, Szászvár*, és még számos Erdélyben. Ide tartoznak a német személynévi eredetű helynevek is, pl. Rátót/Rathold.

II. 6. Rác (szerb). 3 település: *Rácalmás, Ráckeve, Ráckeresztúr*. Az oszmán török hódítás idején jöttek be. Meglepő módon, a 2. században még az Alsó-Volgánál éltek (Ptolemaios, Serboi, V. 9,21., Sarmatia Asiatica). Eredetileg nem szlávok voltak, hanem úgy tűnik szarmaták, irániak. Genetikailag közel állnak a kaukázusi cserkeszekhez (Bogácsi-Szabó et al.: Archeogenetikai vizsgálatok, 2008).

II. 7. Örmény (dél-kaukázusi ősnép). 9 település: *Örményes, Örménykút*, és 7 Nagy-Magyarországon. A honfoglaló magyarokkal jöttek be (v.ö. Szongott 1898).

Megemlítjük még a Kurd helynevet (nyugat-iráni? népnév? kicsinyítőképzős Kur személynév?), mely nem biztos, hogy népnévi eredetű (ugyanakkor figyelemreméltó a 10. századi honfoglalók genetikai közelsége a kurdokhoz, v.ö. Bogácsi-Szabó et al. 2008), és Szerecseny településünket, amely szaracén, arab népség egykori letelepedésére utalhat (a mohamedán kálizok egy része?).

Egyéb helyneveink, szavaink nemzeti-kulturális kapcsolatairól

Valószínűleg szarmata eredetűek az -ny végű településneveink (-ladány, -berény, -hetény etc.), melyekből számmal rendelkezünk. Egész Kelet-Európában előfordulnak pl. a Hetényre visszavezethető névalakok (ld. Sulimirski: *The Sarmatians*, a Chotin stb. kelet-európai helynevekről, Turán, 2009/2., p. 144-147).

Többségükben kusán eredetűek lehetnek a -ska, -ske, -cska, -cske végződésű helyneveink (a történelmi Magyarország területén összesen kb. 80, ld. külön a Függelékben). Erre utal, hogy ez a jellegzetesség megtalálható a közép-ázsiai kusán királyok és dinasztiajuk neveiben (Kaniska, Huviska, Turuska; ld. szerzőtől A Nagyszentmiklósi kincs és a régi kaukázusi művészet, Országépítő, 1998/2., www.orszagepito.hu). A kusánok voltak a kínai forrásokban említett „sárga hajú yüe-chi”-k, tehát európid, iráni szkíták, illetve egyik törzsük volt a tochár, akiknek nevét örzi valószínűleg a Tagar nevű sziget és kultúra a Minuszinski-medencében, melynek ősi helynevei Cslenova szerint indoeurópai eredetűek (Sulimirski). A szkíta jüe-csiket, tochárokot és wusunokat a hunok üzték el lakóhelyeikről.

Szkíta-szarmata kori vagy még régebbi istennő-kultuszunkra, az anyajog szokására is utalhatnak az alábbi helyneveink: *Boldogasszonyfa, Győrasszonyfa, Kisasszond, Kisasszonyfa, Leányfalu, Leányvár, Nemesboldogasszonyfa, Ostffyasszonyfa, Révleányvár, Vasasszonyfa, Vassboldogasszony*, és esetleg még ide vehető *Jászboldogháza* és *Zalaboldogfa* (ld. a boldog név etimológiáját). Ezenkívül még 8 Asszony- tagú helynevünk van a régi Magyarország területén (Ausztria, Szlovénia, Románia).

Érdekes módon, nem találni a Kárpát-medencében Attila király nevét őrző települést, kivéve az Anonymus és a Niebelung-ének által említett egykori Ezilburg-ot, Attila „fehér várát” (‘witen burg’), illetve „magaslaton” álló székhelyét a latin-török Tarih-i Üngürüs-ben. Esetleg hun királyi, fejedelmi méltóságnévet őriznek a -senye, -sennye, -zsennye helyneveink, melyek azonosnak látszanak a kínai források shan-yü alakjával (= az ég fia, ld. a japán cászár ‘tenno’ címe). Mái fennmaradt viszont Attila fivérének, Budának a neve, az ismert Budapest környékiek, illetve Budaábrány a keleti országrészben, Budafa, Budafapuszta, Dunántúlon pedig Budatava és Óbudavár, és 7 Buda- összetételű helynév Romániában és Szlovákiában. Érdekességként megemlítjük, hogy már Bonfini felvetette (A magyar történelem tizedei, I. 1.360), hogy a Buda név származhatott a hunok előtt Kelet-Európában élt budinoktól, bár ő ezt valószínűleg csak a görög és latin források és a névhasznosság nyomán feltételezte (Ptol. III. 5,15, *Budin-* vagy *Bodin-*hegy Sarmatia Európában, III. 5,24, *Bodinoi* nép az amaxobok és roxolánok között uo.; Herod. IV. Melpomené, 108., *Budinoi* nép uo., I. Clío 101, a médek hét törzse közül az egyik neve *Budi*; Plinius Nat.hist. IV. 88, Budini uo.). Mivel szkíták, szarmaták átkeltek a budinok kelet-európai területein és bejöttek a Kárpát-medencébe, nem lehetetlen, hogy a Buda helynév már a hunok előtt használatban volt (Attila fivérének neve a krónikákban általában Bleda, Blodel, ld. Priscus, Fr. 1., 8. stb., a Niebelungok és az óészaki sagák).

A kaukázusi Daszuranci-krónika említ egy hun főembert, Kurszán vagy Koraszán ertegint, akinek neve Árpád fejedelemtársára, a Kartal-nembeli Kurszánra emlékeztet, az ötörök ertegin tisztségnév pedig herceg szavunkra, mely eszerint nagyon lehetséges, hogy hun (kazár?) eredetű, sőt a hunoktól vehették át esetleg a kortárs németek, akiknél herzog alakban maradt fenn. Hun-avar eredetű lehet a csobán = pásztor szavunk, melynek eredetije, a ch’u-pan, nomád címként szerepel a kínai forrásokban (Otto Maenchen-Helfen, p. 402-403), de egy albán vagy örmény fejedelem, Grigor su’pan nevében is, akihez valószínűleg a kaukázusi hunoktól, szovárdoktól kerülhetett e cím (Daszuranci, p. 219, AD 867.; a krónika viszont nem említ ilyen címet a kaukázusi hunok között). Ebből a csobán, csupan, supan szóból eredhetett a „Csaba” személynév (v.ö. a Nádasy család ősatyjának neve: ‘Chopon de genere Nadasd’; Nagy Iván), s ebből a helynevek, mint Bálványoscsaba, Csabaújfalú Romániában, Csabaháza és Hegyescsaba Szlovákiában, valamint az ispán méltóságnévünk (ld. Ispánk, Ispán-pataka, Romániában Ispánmező, Ispánlaka, Szlovákiában Gömörispánmező, és Úrvölgy/Spainia, ahol a szláv név örizte meg az ispán névalakot). Az ispán szavunk elején lévő i- azt jelenti, hogy az eredeti, nem magyar, hanem hun vagy ogur eredetű ‘span, supan, csupan’ címhez utólag társította az élő magyar beszéd, a könnyebb kiejtés végett, vagy pedig a latin írástudók terjesztették el i-hanggal. Az iráni eredetű horvátoknál a zsupán alkirályi tisztség volt, de meglehet ők is a hunoktól, oguroktól, avaroktól vették át, hiszen a horvátok Kína határainál nagy valószínűséggel nem jártak. A csobán név megtalálható a besenyőknél is, törzsnévként, ‘Tzopon’ alakban közölte Konstantin császár (DAI, 37. fejezet). Zsupán- összetételű helynevek: Zsupanja (Horvátország, Szerémség), Nagyzsupán, Zsupánfalva (Krassó vm., Románia), valamint Csobányos Csíkban, Alsó- és Felsőcsobánka pedig Szolnok-Doboka vármegyében van (Románia).

Itt említjük meg, hogy ótörök tisztségnévre, méltóságnévre utal a jobbágy szavunk (lat. *jobagio*), melynek eredeti alakja az ótör. *jabgu*, katonai parancsnokot, vezért jelentett, és a középkorban még így is használták, 'főúr' jelentéssel, s csak később vált a szegényparasztság általános jelölőjévé. Eredetileg a „jobbágyok” a honfoglalóktól származott született „nemesek” voltak, majd a tatárjárás után elszegényedtek, s talán népünk irónikus hajlama kezdte átruházni a jobbágy nevet minden szegényemberre. Az Aranybulla 13. cikkelyében (1222. év) a szó még eredeti jelentésének megfelelően szerepel: „A jobbágyok úgy járjanak a király udvarába, vagy akárhová mennek, hogy a szegényeket ne nyomorgassák, ne fosszák.” S a 30. cikkelyben: „...ezen négy jobbágytól, tudniillik a nádorispántól, a bántól, a két országispántól...” A tisztségeinek sőt népeinek gyakran átkerültek a domináns néptől a szövetséges vagy alávetett népekhez (v.ö. Agathias V. 25,4-6., a nyugati türk vezér beszámolója arról, hogy a nyugati türkök által legyőzött ogurok még a nevüket is urukéra cserélték, azaz türkök lettek; Szádeczky-Kardoss I.).

Észak-Magyarországon egy csokorban maradtak fenn a következő, népevekre visszavezethető településnevek: Varsány, Szirák, Bercel, Tarna, Halmajugra, Magyarnándor, Kozárd, Zabar, azaz 9 népnév, melyek majd' 800 esztendő népességtörténetét tükrözik, a szkíta-szarmata kortól a hun-avar, és bolgár korszakon át a honfoglalásig. A folyók öntözte, hegyek által védett vidék kedvező földrajzi adottságai magyarázzák talán e népek és a rájuk utaló helynevek ilyen tömörödését.

Vannak még egyéb helynevek, melyek utalhatnak közép-ázsiai, turáni népekre, turáni őshazánkra: a Felső-Tisza-vidéken a Túr-folyóról elnevezett települések, valamint Túr-, Tura, Túrony, Somogytúr az Alföldön, Baranyában, és Somogyban, illetve 6 Túr-, Tura-, Turány helynév főként Szlovákiában. Takta- összetételű helyneveink (Taktabáj, Taktaharkány, Taktakenéz, Taktaszada vagy a Takta folyó) „édestestvérei” megtalálhatók Közép-Ázsiában (pl. Takhtakupyr), s a Szerencs név ott Zerendzs. Rendelkezünk több -káta összetételű helynévvel is az Alföldön (Ausztriában, a régi Moson vármegyében Lajtakáta, ami a Káta nemzetséghez tartozott), ahová valószínűleg a közép-ázsiai, ótörök kangar besenyők (Kézai: fehér kumánok? = a régi Kang-kü országbeli fehér hunok?) hozhatták magukkal, hiszen e helynévi végződés ott is gyakran előfordul, vagy az onogur-bolgár „nándorok” fennmaradt településneveiről is szó lehet. Ugyanis Theophylactos megemlíti az onogurok Bakat nevű közép-ázsiai városát, melyet földrengés pusztított el, s al-Isztahrinál számtalan -kat végződésű városnév szerepel az Oxusnál (Kmoskó: Mohamedán írók). A Dnyeszter mentén is voltak -káta végződésű erődnevek, melyek valószínűleg az onogurok (részint előmagyarok) városai lehettek korábban: Aszpron/Fehér, Touggáta, Kraknakáta, Salmakáta, Sakakáta, Giaioukáta (DAI, 37.).

Megemlítjük a Beszterce, Beszterec, Beszter, Bösztrő helyneveink lehetséges kapcsolatát az egykor Erdély területén is megfordult s a görög forrásokban basztarnai, basztarnai alakban lejegyzett kelta, illetve keltoszkitá néppel (Strabo, Ptolemaios). A név görög vátozatában található -n egy toldalék lehet, mely a név magvát a görög többesszámmal összekapcsolja, így a név eredeti alakja lehetett baszter vagy beszter (a basztarnákokról v. ö. T. Sulimirski, pp. 128-130). Volt Nána-Beszter nevű nemzetség is a régi Magyarországon. Ugyanakkor az ótörök Beztur, és a szláv Bystrica (tisza, áttetsző, ld. víznevekben) is számításba jöhet Kiss Lajos szótára szerint.

Ómagyar kicsinyítőképzős helyneveink a -d végződésűek, melyekből szintén számosat találunk (Álmosd, Árpád, Agárd, Bezeréd, etc., s talán a szovárd névben is). A mai magyar nyelvből már kikopott ennek használata.

Van 29 *Nemes-* összetételű településnevünk, melyek közül csak kettő található Kelet-Magyarországon, és még 35 van az elcsatolt területeken, főként Szlovákiában. E helynevek a települések egykori kisnemesi, egytelkes határőr lakosságára utalnak, akik akár a hunok vagy avarok idején is bejöhettek. 'Nemes' családneveink is erre a kisbirtokosi határőrző szerepre, foglalkozásra utalhatnak, ami a jelenlegi országhatárainktól nyugatra a hunokkal, avarokkal kerülhetett (v.ö. a név karinthiai Edling megfelelőjéről Primus Lessiak: Edling-Kazaze, in: Götz László, p. 284). Ezen felül még 36 *Nemes-* összetételű helynevünk Szlovákiában található.

Esetleg vallási tartalmúak a -szombat/hely (mózes hitű kazárok, kabarok?) és a -szerda/szereda/hely (szeredásnak hívták nálunk a Zarathustra-vallást?) névösszetételek, amennyiben nem az egykori vásárok napjaira utalnak (a -hely névösszetétel erre utalhat, pl. Szombathely = a szombat [-i vásár] helye). Hasonlóképpen a Bálvány-, Bálványos helység- és földrajzi nevek ősvallásunk kultuszhelyeire, kultikus összobrainságra utalnak.

*Függelék III.***Mitanni, Chorezm és Magyarország**

Elő- és közép-ázsiai kapcsolatainkról

Magyar helységnevek tanúsága: a mitanni-chorezmi és kusán/kabar jellegű -ska, -ske, -szka, -szke, -cska, -cske végződésű helyneveink**A mai Magyarországon:**

1. Alacska
2. Bakonypölöske
4. Baracska
5. Becske
6. Belecska
7. Bicske
8. Bocska
9. Bölcse
10. Derecske
11. Döröske
12. Eperjeske
13. Erdősmeecske
14. Göncruszka
15. Komlóska
16. Mecsekpölöske
17. Miske
18. Mogyoróska (?)
19. Nagybaracska
20. Öskü
21. Pápadereske
22. Piszke
23. Pölöske
24. Pusztamiske
25. Raposka
26. Reesk
27. Rösze
28. Sáska (?)
29. Somogydöröcske
30. Tereske
31. Tizsakécske
32. Tomanádaska
33. Töröcske
34. Ujsiska
35. Uszka
36. Vajdácska
37. Vásárosmiske
38. Zebecke
39. Olaszliszka
40. Szanticska
41. Köcsk
42. Magoska
43. Tápióbicske
44. Táska (?)

Erdély:

- 45. Berszászka
- 46. Dognácska
- 47. Micske
- 48. Muska
- 49. Ópécska
- 50. Peleske-falva
- 51. Szelecske
- 52. Tőzmiske
- 53. Kispeléske

Felvidék:

- 54. Alsófricske
- 55. Bacska
- 55. Bacsó
- 56. Bajmócska
- 57. Baracka
- 58. Barsbaracska
- 59. Baska
- 60. Erdőske
- 61. Farkaska
- 62. Füzérnádaska
- 63. Garamolaszka
- 64. Helmecke
- 65. Nagyzalacska
- 66. Ökröske
- 67. Radoska
- 68. Récske
- 69. Sajórecske
- 70. Salgócska
- 71. Szenteske
- 72. Szöllőske
- 73. Váracska
- 74. Zalacska

Kárpátalja:

- 75. Alsóverecke
- 76. Csuszka
- 77. Iszka
- 78. Kendereske
- 79. Verecke

Délvidék/Bácska-Bánát:

- 80. Óécska
- 81. Vajszka

Várvidék/Burgenland:

- 82. Bányácska
- 83. Répcemicske
- 84. Vámosderecske

Összesen tehát mintegy 80 helynév. Ezek közül gyakrabban előfordul (régii magyar személynevekben is):

Baracska – kabar/kusán törzsnév (Anonymus)
 Bicske
 Derecske (t- és s-mássalhangzókkal, ö-magánhangzóval is)
 Miske (cs-vel is)
 Nádaska
 Pölöske

A -ska, stb. összetételű helyneveink kb. 70%-a Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár megyében található, tehát a keleti országrészben, ahol a honfoglalók és a Kijevnél csatlakozott kabar-kusán törzsek először megtelepedtek. Felmerülhet természetesen, hogy a fenti -ska, -ske típusú helynevek esetében a népünk földszeretetéséből fakadó, kedveskedő, becéző névadási hajlam nyilvánul meg, ami részint igaz is lehet, azonban látva a helynevek mennyiségét, többségük jellegét (pl. mit becéznek, kicsinyítenek az amúgyis rövid, Miske, Bicske stb. alakok?), úgy vélem számolni kell az alábbiakban felvetett egyéb magyarázatok, etimológiák lehetőségével is.

Mitanni és Chorezm kapcsolatai az ókorban

Az Aral-tótól délre, az Oxus torkolatánál fekvő ősi Chorezmben elsőként ásató Sz. P. Tolsztov vetette fel, hogy I. és II. Sausatar Mitanni királyának neve (Kr. e. 11-10. század) meglepően hasonlít Sausafar, és I., II. Saus, chorezmi uralkodók neveire (ld. *Az ősi Chorezm*, és chorezmi nevek Al-Birúninál, Kmoskó, 2000). További hasonlóság a két régió nevei között I. és II. Artatama, mitanni király neve, és az Artamúch, chorezmi személynév. A nevek egyezése nyilvánvalóan utal a két régió kultúrájának, népességének azonosságára, ezt a régészet alátámasztja. Megjegyezzük még, hogy Sauskas az egyik mitanni istenség neve, aki Istar istennő hurri-hettita megfelelője volt, valamint a Sauska istennév megjelenik az észak-mezopotámiai Subartuban is (Ungnad, *Subartu*, p. 65.). Tolsztov így írt az ókori Elő- és Közép-Ázsia etnokulturális összefüggéseiről: „Minden alapunk megvan arra a föltevésre, hogy ezek a törzsek [ti. a nyugat-ázsiai telepések] a jafetita nyelveket beszélő népek keleti ágát alkották, melyhez a mostani kaukázusi népek tartoznak, s amelyhez Mezopotámia, Szíria és Kisázsia legrégebb civilizációinak megteremtői tartoztak... a keleti [ti. chorezmi] jafetiták kialakulásában úgy látszik igen nagy szerepet játszottak azon hurri-mitanni vagy szubaru csoporthoz tartozó törzsek, melyek az i. e. 2. évezred elején Mitanni hatalmas elő-ázsiai birodalmát alkották” (Az ősi Chorezm, p. 83, utalással Herzfeld és Hrozny műveire; ld. még a Baktria-Margiana régészeti kultúra kelet-anatóliai és elámi kapcsolatait, valamint a Tepe Fullol-i aranykincset).

A középső szarmata és kusán kor

A mitanni „-ska” jellegű affixum megjelenik a jóval későbbi, Kr. e. 2- Kr. u. 3. századi közép-ázsiai kusán királyok nevében is, pl. Kaniska, Huviska, és a dinasztia neve: Turuska nevekben (ld. pénzeiket). Az orosz régészet rámutatott a középső szarmata korban a Dél-Ural, Volga térségben megjelenő új népeiségre, akik valószínűleg részben chorezmi kusánok (korai kabarok?) lehettek. A Kr. e. 1. századi kusán Tilla Tepe-kincs (Afganisztán) honfoglaló magyar párhuzamai pedig arra vallanak, hogy a kusán művészeti stílus- és ízlésvilág a kabarokkal bekerült a Kárpát-medencébe (ld. Turán, 2009/1, belső borítók).

Chorezm és Magyarország kapcsolatairól

Tolsztov a kabar-magyar, tehát chorezmi-magyar történeti kapcsolatokról a következőképpen emlékezett meg: „A kavár, a chvar, chovar név nyugati kazár kiejtése nem más, mint a chorezmiék saját neve, alán kiejtés szerint chval, choval, chal. Ez utóbbi kiejtés szerint, chalisz formában, a kavárok utódait a 11. században Magyarországon külön népként jegyzik fel, melyről Jóannész Kinnamosz egyfelől azt közli, hogy »ezek egy felekezeten vannak a perzsákkal«, másfelől pedig, hogy ezek »a mózesi törvényeket követik, melyeket azonban már nem egészen értenek meg«. ... A kavárok utódai még a 13. században is megőriztek egy homályos mondát, mely chorezmi eredetükre vonatkozott. A 13. századi magyar krónikákban fennmaradt egy monda Aba Sámuel király (1041-1044) chorezmi

családfájáról. Nemzetségét az Ed és Edumer testvérpárra, Attila Csaba nevű fiának chorezmi anyától származott fiaira vezeti vissza. A monda szerint Edumer atyja és anyja nagyszámú nemzetségével együtt visszatért Magyarországra.” (i.m. p. 233).

Egy ősi hagyomány szerint az elő-ázsiai Nimród keletre ment és Baktria első telepese volt. Meseszerű vonásai ellenére ez a hagyomány – melyet a Kézai-krónika forrásai (Isidorus, Flavius, Cosmas, Epiphanius) is megőrkítettek – híven tükrözi az elő- és közép-ázsiai népek etnokulturális kapcsolatait a bronzkor óta. E kapcsolatokat, mint utaltunk rá, az orosz régészet fedezte fel a 30-40-es, majd a 60-as évektől a chorezmi (Tolszov), és a dél-türkmenisztáni erődvárosok feltárásával (Viktor Sarianidi több könyve a BMAC/Bactria-Margiana Archeological Complex-ről). A BMAC kultúrával kapcsolatban voltak az észak-eurázsiai Andronovó-Szintasta régészeti kultúrák a Kr. e. 2. évezredben, amikor a túlnépesedés, állatállomány növekedése, legelőterületek csökkenése, éghajlatváltozás, háborúk miatt kezdtek felhagyni a letelepedett életmóddal (a régészet feltárta városaikat a dél-uráli, nyugat-szibériai térségben Szintasta, Arkaim, Prygovo, Petrovka, Andronovo, Csicsa stb. településeknél), és megjelentek Közép-Ázsiában és Indiában (indoárják), illetve a szkíták-szarmaták kialakulásában játszottak szerepet (ld. J. Kuzmina: A korai városias életmódból a nomadizmusba, Turán, 2010/1, és S. A. Grigorjev: The Sintashta Culture and Some Questions of Indo-Iranian Origin).

(ez utóbbi függelék 1997 nyarán készült az Egy szkíta diszitómotívum elemzése c. írásom előmunkálatai során, s egyéb adatokkal együtt részint belefoglaltam A Nagyszentmiklósi kincs és a régi kaukázusi művészet c. tanulmányom első részébe, mely megjelent az Országépítő 1998/2. számában - Z. T. Cs.).

Leel (Lél, Lehel) vezér elképzelt alakja a Thuróczy-krónikából;
a Kézai-krónika szerint Lehel vezértől származott a Zuard-nemzetség